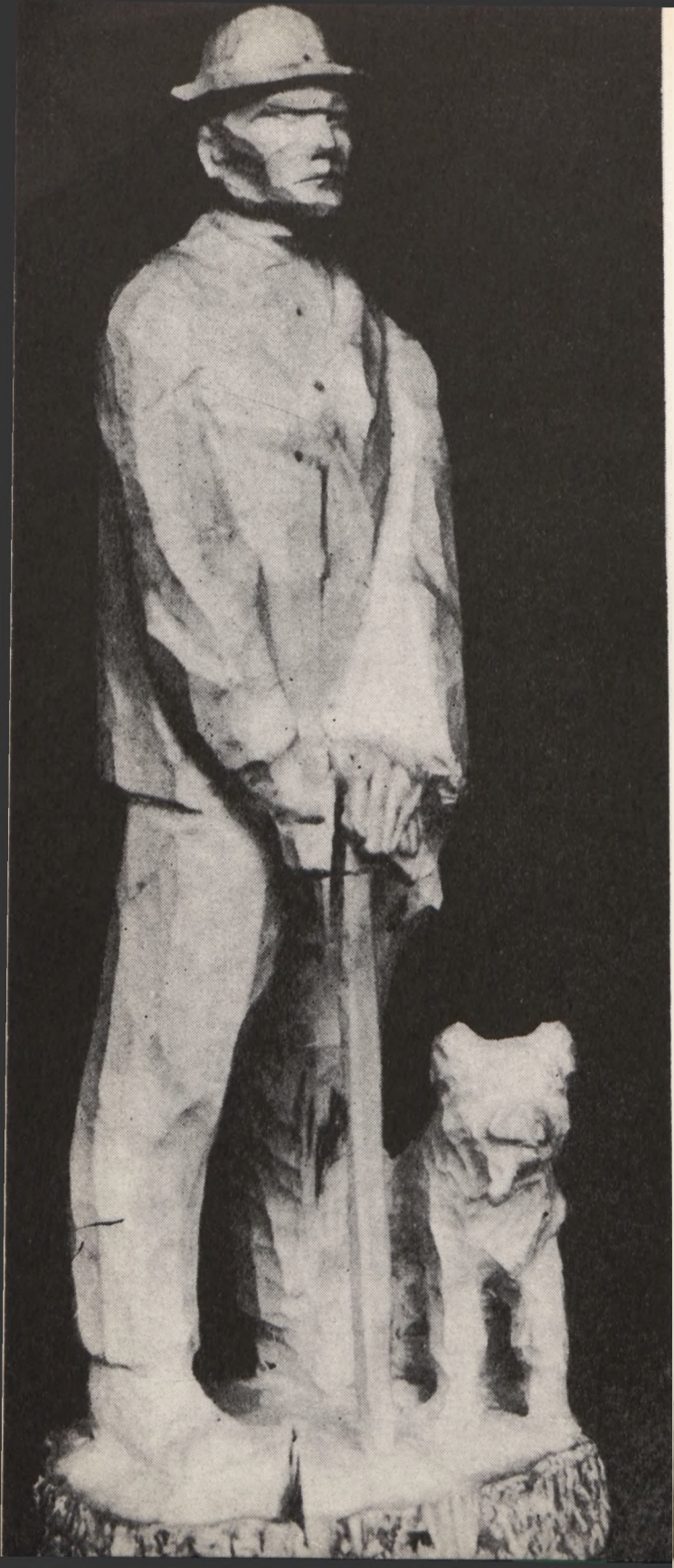

palóc- föld **2**

ADALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT 1969.

Id. Szabó István: Mezőőr

palóc- föld 2

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

III. évfolyam

1969.

2. szám

TARTALOM

Vihar Béla: Nagy idők, gyermekszemmel	3
Papp Mórió: Életkép, Vándor	7
Berencsy Sándor: Idill	8
Marafkó László: Gladiátor és lottóárus	9
Őrsi Ferenc: Legenda a páncélvonaton (TV-filmforgatókönyv részlet)	10
Börcsök Mária: Karácsony, Néni, Te	22
Oláh János: Szeptember	23
Utassy József: Micsoda évszak	24
Várszegi György: A vasárnap korallpiros	25
Polgár István: Íme, Undorodom	34
Vidor Miklós: Őszi tusrajz	35
Serfőző Simon: Próbát teszek, Aranyos tökvirág	41
Hann Ferenc: Chirico, Csavargó, Mondóka, Litánia	42

TANULMÁNY

Zimonyi Zoltán: A drámaíró Németh László pályakezdése I.	43
---	----

VALLOMÁS

Jobbágy Károly: Önvizsgálat	52
Jobbágy Károly: A szép halál kegyelme	57

HAGYOMÁNY

Horváth Istvánné: Agrárkérdés a Tanács- köztársaság idején Nógrád megyében	59
Somoskeőy István: A salgótarjáni páncélmozdony története	63

**Kerényi Ferenc: Nógrád megye és az első
magyar szintársulat kapcsolata
(1790–1808)** 66

KÖRKÉP

**A XX. század külföldi írói
(Csongrádi Béla)** 74
**Károlyi Mihály: Az új Magyarországért
(Horváth István)** 76
**Dersi Tamás: A publicista Kun Béla
(Csurdi Sándor)** 78
**Jász Denő: Tanácsmagyarországtól a
Pireneusokig (Sárdi Anna)** 81
**Mikroszkópikus metszetek
(Szalánczay György)**
**Vidor Miklós: Gyalog a sakktáblán
(Solymos Ida)**

**Az V. Északmagyarországi Területi Képzőművé-
szeti kiállítás anyagából: Tóth Imre: Értünk I.
(címdalton), id. Szabó István (borító II.),
Dezső József (9. o.), Seres János (33. o.),
Kalló László (51. o.), Czinke Ferenc, Farkas
András, Réti Zoltán, Lóránt János, Pataki
József, Nagy Ernő, Blaskó János, Bóta László,
Iványi Ödön, Mustó János, Lukovszky László
(műmelléklet), Czinke Ferenc (borító III.)
alkotásai.**

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.

**A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja.**

Megjelenik negyedévenként.

Szerkesztőbizottság:

**Csongrádi Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Danyi Gábor, Erdős István, Gordos János,
Kerekes László**

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

**Szerkesztőség: Salgótarján, Megyei Könyvtár
Kiadja**

a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit

**Terjeszti a Magyar Posta, előfizethető a posta-
hivatalokban.**

Egyes szám ára: 5,— Ft

INDEX: 25 708

Nagy idők, gyermekszemmel

Kezdetben úgy véltem, hogy a háború csupán a felnőttek afféle érdekes katonásdija, hiszen utánoztuk mi gyerekek is, botpuskával, papírcsákósan, a mamos délutánokon. Így követtem sokadmagammal az állomás felé menetelő katonákat, akik az aranyló trombita és cintányér zengése közepette indultak a harctérre, hogy megbüntessék ellenségeinket. (De miért hangzott németül a vezényszó?) A hazafias kötelességről magyarázott nekünk Fejér tanító úr, ezt hirdette a kályhánk fölött virító papírfalvédő, rajta ősz királyunk, I. Ferenc József és szövetséges uralkodó társai, a hetykebajszú Vilmos, német császár, a merengő tekintetű Mehemet török szultán és a tarka dolmányos Ferdinánd bolgár cár arcképeivel. Ami első ízben elgondolkoztatott, hogy miért oly szomorú Berec hácsi és a fuvaros Steinerék legényfia? Csak nem a besorozás miatt? Hát ők nem tudják – okoskodtam –, hogy a magyar a világ legjobb katonája, és dicsőség közibük tartozni, hát még a piros nadrágos, daliás huszárok közé. Vagy Berec hácsi, Steiner Rudi nem szereti hazáját, királyát? Nem, sehogysem értettem ezt. Játék a háború? Hamarosan egyre több család gyászolt a mi utcánkban is, a postás mind többször kézbesített olyan leveleket, amelyeknek átvételét asszonyok sikoltó jajszava, őrjöngő rohama követte. A háború árnya elérte otthonunkat is: egy napon a sziklaerősnek vélt apám dőlt az ablakpárkányra, s vonításhoz hasonló görcsös férfisirás tört fel torkából. Éjfél körül elragadta a vonat, s nemsokára a csehországi Königggrätzből érkeztek tőle a tábori levelezőlapok. Miért nem a király megy a frontra, s miért az én apám és a szomszéd Oláh Feriék apja? – latolgattam magamban. Most már a háború fogalma bennem is átalakult, és összekapcsolódott az aggodalommal, anyám könnyeivel, a gondokkal, a sorban állással: lisztért, sóért, cukorért. Gyűlöltük a hatalom legfőbb helyi képviselőjét, a hadisegélyt kezelő durva főjegyzőt, nem kevésbé a jegyre élelmet osztó, gőgös Sz.-éket. A háború második évében már kukoricakenyeret ettünk. Ruházat? B.-éktől kaptunk ajándékba, én is, meg az öcsém is, néhány ruhadarabot. Emlékszem a meleg harisnyára, ami horpadt hasamig ért, s a kötött téli sapkára, ahogy zsákocskaként fityegett fejemen. Szégyelltem? Nem volt más! Mikor lesz vége az emberirtásnak? Talán soha, soha? Ez a kérdés foglalkoztatott mindenkit, hol szenvedélyesen, hol csüggedten. Ha a szél megzörgette az ablakot, már-már azt hittük: apuka kopogtat, apuka jött haza...

Egy ideig két „önkéntes úr” bérelte a „tiszta” szobánkat. Tőlük tanultam el az akkor divatos slágereket, amelyek szerint „túl az óperencián boldogok leszünk”, azt is, hogy „kerek a káposzta csipkés a levele”. Egy napon Balassagyarmatra vezetőnk vezényelték őket, s nemsokára megtudtuk, hogy e mindig jókedvű „katonabábcsik”, valahol Volhyniában, az első szuronyroham során odavesztek. Talán mégsem mi nyerjük meg a háborút? – döböntem meg, amikor a ház előtti padkán, az ott kuporgó öregek nyíltan megmondották, hogy elveszítjük, bizony. Ekkor már oly nagy volt az inség, hogy a kakastollas csendőrök házról házra járvá megdézsmál-

ták – elrekvirálták – az „élelmiszertöbbletet”. Persze, csak ott, ahol sikerült megtalálniuk.

Szécsénybe is több orosz hadifogoly került, akiket a földbirtokosok, bérlők és a módosabb parasztok mezőgazdasági munkára igényeltek. Eleinte úgy vélekedtem, hogy ezeket – lévén ellenségeink – megvetéssel kell sújtani. Ám csodálkozva állapítottam meg, hogy éppen olyan emberi ábrázatuk van, mint nekünk, nem falják fel a gyerekeket, s egyik-másik – szemében gyöngéd szomorúsággal – megsimogatja hajamat. S még inkább zavarba ejtett, hogy az utcánkban tréfálkoztak is velük, mint akárki mással. Végül anyám elmagyarázta, hogy az orosz katonák éppen olyan szerencsétlen emberek, mint a magyar katonák, s azok is, ezek is az uraik parancsára kénytelenek egymást gyilkolni.

A háború harmadik vagy negyedik esztendejében történt, hogy az egyik vasárnap délután ismeretlen és mélységesen szomorú zengésű dal közelített házunk felé: egy csoport hadifogoly énekelt népe nyelvén, de a dallam a közös emberi bánatból szövődött, ami bárhol a földön, szavak nélkül is érthető. Amikor jóval később, kamaszkoromban Dosztojevszkij műveit olvastam, gyakran e röggarcú rabok arca tekintett felém ismerősként. Ezek a szemérmesen kéregető emberek a maguk faragta dobozokat, szipkákat árusították, nem pénzért, hanem kenyérért. Hozzánk is halkán beköszöntöttek néhányan, s a borongó ég alatt, tört magyarsággal elmondták óhajukat. Aligha hiszem, hogy vettünk tőlük valamit, arra azonban emlékszem, anyám leszelt egy nagy karéjt, s odaadta nekik. (Sejtette-e, hogy körülbelül egy negyedszázad múltán az ő fia is hasonlóképpen kapja majd vissza ezt egy ukrainai öregasszonytól?) A hadifogoly orosz katonák távozó a'akját már régen elnyelte a homály, ám énekük csengésének varázsa sokáig ott lebegett a lombok fölött.

Az 1918-as őszirózsás forradalom kezdetéről csupán annyit őrzött meg emlékezetem, hogy hatalmas népgyűlés volt a városháza előtti téren, s ha nem tévedek, az evangélikus tanító szónokolt, katonai egyenruhában. Azután elénekelte a Kossuth nótát és a Himnusz-t, s azzal váratattam haza, hogy most már örökre jó lesz minden. Pár hét múlva SZ.-ék boltját feltörte a tömeg. Gyarmatról katonaság érkezett a rendbontások megfékezésére, s megalakult a nemzetőrség. Ami a fosztogatást illeti, abban én is részt vettem, két pár cipőfűzőt zsákmányoltam.

Az új fordulat eredménye volt, hogy mindenki szabadon bejárhatott a kastély udvarára és a gesztenyefa-erdős várkert titokzatos sűrűjébe. A bizakodás, a megújulás reménye sugarazta be Szécsényt; a Petőfi versekhől megismert 1948 tüzes ízeit éreztem számban. S aztán, mintha semmitem sem változott volna, legalább is a mi utcánkban nem.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának első számottevő emléke anyyi, hogy Vámos tanító egy reggel beállított hozzánk, gomblyukában vörös kokárda virított, az apró emberke megölelte apámat, engem pedig fölemelt a magasba. Miért ez az örvendezés? Most a jónál még jobb következik – intéztem el magamban. Akkor már a polgári iskola első osztályába jártam. Az osztályfőnök kihirdette, hogy megszűnnek az osztályzatok, nincs hittan, az énektanár pedig megtanított bennünket az Internacionáléra és a Marseillesre. Hogy mit értettünk belőle? Senki nem mondta nekünk, hogy mi az: „proletár, nemzetköziség, tőke”

stb. Engem valamelyest apám világosított fel tartalmukról. Egyébként a pedagógusok többsége feltűnően készséges híve volt az új rendszernek, nem egy közülük később súlyos meghurcolásban részesült miatta. Persze akadt olyan is, aki az ellenforradalom uralmra jutását követő tanévben habzó szájjal szidalmazta a „bitang kommunizmust”, megfélelvezvén arról, hogy mi, a tanítványai, még jól emlékszünk – hiszen alig két-három hónap múlt el azóta –, hogy merőben másként nyilatkozott meg. Nem így Z., a polgári iskola igazgatója. Ő szinte leplezetlenül kigúnyolta előttünk a politikai fordulatot. (Nem véletlen, hogy 1919 őszén ő lett a helyi „ébredők” egyik legádázabb vezetője.)

Milyen volt a vörös Szécsény? Fél évszázad távolából úgy bukkan fel előttem, mint egy dús rózsabokor, lángoló szirmokkal. Soha annyi népgyűlést! Látni vélem a pesti agitátorok heves karmozdulatait, a buzogányként fölemelkedő öklöket, a falakról kiáltó színes plakátokat. Én is ott álltam – pipaszárlábú fiúcska – a feketéllő tömegben, éltetve a szónok harsány kijelentését, hogy rövidesen az egész világon győzedelmeskedik a forradalom, nem lesz többé szegény, nem lesz többé háború, éljen, éljen...

A földosztáskor – holott apám kistisztviselő volt –, mi is kaptunk egy parcellányit a Gyarmat felé vezető út mentén. A homokos talajba krumplit vetettünk, kukoricát ültettünk. E munkálatokban nekem is részt kellett vennem, mint ahogy a létfenntartás egyéb teendőiben szintén szükség volt a gyermekkézre. Így jártam rendszeresen Petőre tejért, a cirpelő mezőkön, a pöstyényi vashídon keresztül, egyedül. Ez volt a rettegés útja: visszatérni a sötétben. A távoli fát reám váró gyilkosnak látta a feldúlt képzelet. Palóclidércek lapultak az árokban, – ág rezgett? – nem, ők közelegetek. A riadalom csak akkor oldódott fel, amikor a putri után hirtelen felbukkantak aranyló csillagokként Szécsény lámpái, az emberközelség üdvözlétével.

Aztán bejöttek a csehek! (Vagy még előbb?) Mit akarnak tőlünk, miért? – tűnődött el az a mezítlábos fiú, amikor első ízben megpillantotta őket a vasúti sínek mentén. Az iskolai falitérképről ismert országhatár a Kárpátoktól hirtelen lecsúszott ide, az Ipoly mentére. Amott túl az már idegen ország? Idegen? Egyszerre csak frontterületté váltunk. Időnként, mint egy óriási vásáron, ezer katona, ágyuk, sátrak, szekerek tömege lepte el a főutcat és környékét. Az egyik éjszakáról a másikra, hol a vörösöké voltunk, hol a cseheké. Mi gyerekek, a kilövött patronhüvelyeket gyűjtöttük a kattogó gépfegyverek mögött, s onnan néztem végig a Káprás hegy lejtőjén lezajló ütközetet: az utcánkban csengett, ropogott a fegyverdőrej visszahangja, aprónak látszó katonák futottak a csúcs felé, aztán vissza, megint előre, ki földre zuhant, ott maradt, ki felugrott a zöld pázsitról, ágyú okádtá a füstöt. Lovasok vágattak, kürtök feleseltek. Emlékszem a győzelmekre, a végeláthatatlan menetire Gyarmat felé, Fülek felé... A járdáról sóvárogva néztem a karabélyos legényeket, paripáikat, zászlajukat, tűzseregét. S láttam ugyanezt a hadat, amikor felsőbb parancsra visszavonul, immár porosan, letörtén. Mi történt? Az általános hangulat egyre rosszabbodott. A rimóci, hutyagi, lóci kofák elmaradtak a szécsényi piacról, most már a vásárlók keresték fel őket. A falu a hivatalos állami pénzt, az úgynevezett fehér pénzt nem fogadta el fizetési eszközként; csak „kék pénz” vagy ruha, cérna, tű ellenében nyíltak meg a rajtett vermek, ólak. S még így sem értettem meg igazán, hogy az elégedetlenkedők – köztük nagyon szegény emberek is – miért nem szeretik a vörös uralmat? Nem tudtam megmagyarázni azt

sem, hogy a piros-fehér-zöld szín, amelynek tiszteletében nevelkedtem, miért minősül ellenforradalminak? Ez megzavart nemcsak engem, hanem sok felnőttet is. Ma már sejtettem, hogy a nemzetiségek elszakadási törekvését vélték ily módon csökkenteni.

Most pedig Anna nénit idézem, a Budapestről iskolánkba került hosszú copfos, ifjú tanárnőt, aki a magyar nyelvet és irodalmat oktatta. Tőle hallottam először Ady nevét, amikor a Fölszállott a páva című költeményét mutatta be nekünk, 10 éves nebulóknak, rajongó áhitattal. A verset nem igen értettük meg, de annál inkább csodáltuk szenvedélyes igyekeését, a barna szeméből kisugárzó tisztaságot, szeretetet. Még vasárnapjait is nekünk szentelte, mesedélelőttök, kirándulások szervezésével. Távollétében egy napon Z. igazgató azzal lépett az osztályba, hogy mondjuk meg: igaz-e az, hogy Anna néni a szabad szerelmet hirdette nekünk. Mi az a „szabad szerelem”? – törtem fejemet. Vajon beszélt-e erről Anna néni? – Bátran elmondhatjátok, ne féljeteK – fordította nyájasra hangját a katedra közepén álló igazgató. S akkor az osztály jeles tanulója felnyújtotta ujját és suttogva megismételte a vádat: hallotta, s ha kell, meg is esküszik rá. Tétova tiltakozó moraj, mozgás támadt a padokban. – Köszönöm, te igazi magyar fiú vagy – ugrott le a dobogóról az iskola vezetője, s máris kivágtatott a tanteremből. Többé nem láttuk a törekeny, kedves Anna nénit. Hová került? Mi lett ve'e? Miféle végzet jutott osztályrészéül a további évtizedekben? Börtön, emigráció, vértanúság, vagy megalkuvás itthon, másutt? E sorokat írva tekintetét keresem, hogy az idő kódén át köszönthessem őt.

A május elsejei ünnepség cigányzenés ébresztővel kezdődött. A község néhány iskolája a lóvásártérre vonult ki, ahol lográcsokban lözték a gulyást fehérkötényes asszonyok. Volt versenyfutás, kötélhúzás, bakugrás, lepényevés. A teljesítményeket díjjal jutalmazták, azaz egy-egy szerzetes szentképet adott a győzteseknek. A mérce aligha lehetett szigorú, mert még nekem is jutott egy páduai szent Antalka a vörös május elsején.

Nyilván a 133 napos magyar kommun utolsó napjaiban jártunk, G.-né megkérte anyámat: engedje meg, hogy a varsányi barackszüretükön segédkezzem nekik, s cserébe egy kosár gyümölcsöt hozhatok haza. Kora reggel kocogott ki velünk a szekér a szomszédos faluba. Alaposan beesteledett, amidőn megtelt a kocsi a holdarcú sárga barackokkal. Ahogy visszafelé tartottunk, a fáradság, a zsongító fűillat, a szikrázó szentjánosbogarak tánca elálmosított. Arra ébredtem, hogy a békésen baktató lovak valamitől megriadtak, és felnyihogva, tébolyultan rúzzák szerszámaikat. A kocsis leugrott, hogy megnyugtassa a reszkető két állatot. Ekkor egy ismeretlen egyenruhájú rohamsisakos katona bukkant fel az árok-ból. Arca fekete volt, mintha vasból öntötték volna. A következő pillanatban öles léptekkel átszelte az úttestet és máris eltűnt. Alig száz méternyire egy tarisznyás paraszt odakiáltotta hozzánk: itt vannak a románok, Rimócnál. Siessenek. . . Ahogy beértünk Szécsénybe, arra figyeltünk fel: egy embercsoport valaminő falragaszt olvas. Micsoda plakát az? – szólta le a bakról az egyik járókelőhöz G. néni. Vége a Tanácsköztársaságnak. . . ellenforradalom. . . – válaszolt ez, és arca máris belezuhan a sötétbe. Anyám a kapuban várt: De jó, hogy megjöttél – szorított magához. Én meg kötényébe fűrtam fejemet, mintha éreztem volna, hogy most valami rettenetes következik, ránehezül további életemre, nagyon, nagyon sokáig.

Szigliget, 1969 február

Életkép

egy héten hatszor
félórán át
munkába menet
arról álmodik
egyszer
ugyanezen úton
gépfegyvert húz majd maga után
és fölényesen
visszavonhatatlanul
azzal köszön majd
én mondja véleményét
nig fal is áll
az értelmetlen irodából
s a végén mindig
mosolyogva hajol meg kicsit
az osztályvezetőnek
ahogy a könyvelésbe beér

Vándor

Ha az utak visszatérnek is
aki vándorol soha
az ismétlődés boldogsága
a holt anyagnak adatott
neki csak az illúzió
mintha sikerült volna
menekvő hátrálásait
útkeresztekre feszülő életét
időben is zárt
az újrakezdés lehetőségeit sejtető
pályákká tennie
nem
nem lehet az időt
a tér halott törvényével megadásra birni
visszatértél
nézz magad köré
ifjuságod már a szél zúgása
minden út
kövekkel szegte gondolatod medrét
mért nevezed mégis visszatérésnek
a búcsúzást

Idill

Fürdőszobában:
bádoglavórban
fürdik a család
és a tűzön
sarkantyús fazékban
fortyog a krumplileves

Sikálják magukról
szappannal
körömkefével
a fáradtságot
a bajt
és a sütőben
álmosan szusszan
a zaftban
a marhaszelet

A sötétség
éköllet veri az ajtót
a kultúra
a konyhaszekrényen
műanyagdobozban kiabál
asztal lábánál
mózes-kosárban
sirdogál
e század szülőtte
a kommunizmus
fel kell nevelni

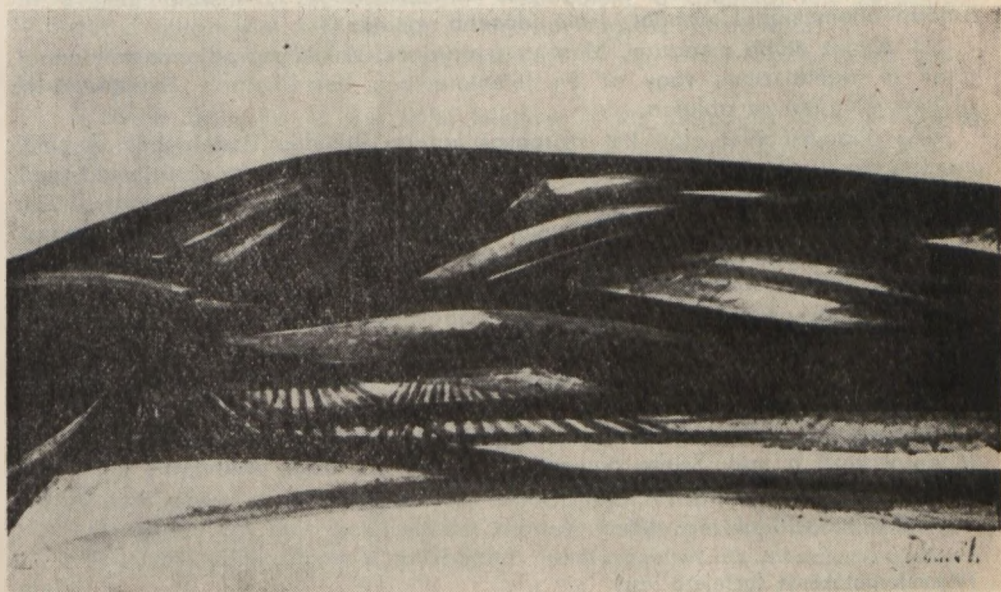
Gladiátor és lottóárus

Bár mentünk volna gladiátoroknak,
most értünk sisteregne az aréna
a nap égvehagyott gázlángján.

Mentünk volna gladiátoroknak,
most börgolyó szálldosna előttünk rögeszme helyett,
mely másoknak, mint a sugárzás, láthatatlan.

Helyette itt ténfergünk a nézőtéren,
verseinkkel színes lottócédulákon,
háttha kihuzatik a jövőről írt képlet.

Mint a másnaposság, kísért néha a világ megváltása,
de ahogy bajnokaink a gyepen életüket és bérüket,
velünk vagy nélkülünk a világ önmagát is megváltja.

Dezső József: Dombok

Legenda a páncélvonatról

Egy nagyobb állomásépületben

Egy, a korábbinál nagyobb, emeletes állomásépület forgalmi irodájában ül egymással szemben Görgényi százados és Foxner őrnagy. Negyven fölött járó, napbarnította, bajuszos férfi. Nyugodtan magyarázza Görgényinek:

– Ezt a vonatot keresik három napja a románok... Érted már? Mi a vonat átadásával bizonyítjuk jószándékunkat az antant felé. Ők – és ezt neked kell elérned náluk – ennek fejében minket bíznak meg a karhatalmi és bizonyos közigazgatási teendők elvégzésével.

– Tehát ismét lépjek érintkezésbe velük? – kérdi a százados.

– Sürgősen! A szervezést addig bízd Pálffyra! De a környéken ne mutatkozzatok! Mindenre parancsot kaptok. Addig bízzátok rám a többit – áll föl Foxner.

Görgényi kezétfog, de bizonytalankodva megáll az ajtóban.

– Nekünk nincs ágyunk, géppuskánk, hiába vagyunk hatvanan.

– Ez az én dolgom... Ismerem én a Széky Mikit!

Kilépnek az ajtón.

Görgényi az állomás mögött lóra száll, elüget.

Foxner a várakozó két vasutashoz fordul:

– Figyeljenek rám. Nyissanak szabad pályát a páncélvonatnak.

– Hiszen az előbb azt méltóztatott mondani, hogy... – szólal meg a láthatóan állomásfőnöki rangot viselő idősebb vasutas.

– Azt az előbb mondtam. Most ez a parancs. Valaki maradjon a telefonnál. Csak a segédtszem, vagy az én jelenlétemben beszélhetnek. Nyissák ki az ablakot – mutat az ablakra.

Az állomásépület előtt két szuronyos katona örködik. Tisztelegnek. A sínek mentén egy huszonöt-huszonhat év körüli hadnagy közeledik egy vasúti munkással.

– Őrnagy úr, alázatosan jelentem, rendben van – jelenti a hadnagy.

Az őrnagy felnéz az épület homlokzatára.

– Akkor most tűzzék oda ki a zászlót – mutat a padlásablak felé.

– Igenis – tiszteleg a hadnagy, és a két katonához lép.

Az őrnagy nézegeti a síneket, aztán elindul a rakodó felé. Egy sín pár fut az állomás előtt ebben az irányban elkanyarodva, egy századeleji kis homlok- és oldalrakodásra alkalmas rampához, amely egyben vakvágány is. Itt a vakvágány végén megáll, és gondosan figyeli a terepet.

Az épület padlásablakán most dognak ki egy háromszínű zászlót, amelyet lengetni kezd a szél. Szinte önmagának bólint, és lassú, céltudatos lépésekkel indul vissza.

Az állomásfőnök lép eléje.

– Őrnagy úr, alázatosan... Ha meg nem sérteném: megterített a feleségem.

– Köszönöm – hangzik közömbösen.

Az állomáson

A vonat megáll az épület előtt. Elsőnek a hadnagy ugrik le. Vas Péter hal-
kan kérdi a parancsnoktól:

– Tűzkészültség?

– Természetesen – mondja a parancsnok, és leugrik a kocsiról.

Az ágyúcső az állomásépületre fordul, amelynek ajtaján most lép ki az őrnagy.

– Miklós! – nyújtja előre a kezét. – De régen láttalak! Öröm az embernek, hogy tudja: egy ilyen vakmerő fickóknak életben maradt. Tudod, hogy hány-szor hallottam már a halálhíredet? – mondja, miközben parolára nyújtja kezét.

– Őrnagy úr, alázatosan jelentem... – kezdi a parancsnok.

– Hagyd ezeket a formaságokat – rázza a kezét az őrnagy. – Csakhogy egészben vagy!

A vonatról minden mozdulatukat figyelik.

– Őrnagy úr, kérlek, vízre és szénre lenne szükségünk.

Az őrnagy egy pillanatra elgondolkozik, majd bólint.

– Frigyes! Kerítsd elő a vasutasokat! – Magyarázkodva fordul Székyhez.

– Ők tudják, hogyan és mit adhatnak.

– Ezen kívül... ma még nem ebédelt a legénység.

Az őrnagy kissé fontolgtatva mondja:

– Élelmiszerraktárunk nincsen. De... Frigyes! – inti magához a hadnagyot.

– Meg kell oldani az élelmezésüket... Gondolom, a Csepregi féle kocsmából.

– Ismét a parancsnok felé fordul: – Hányan vagytok, Miklóskám?

– Tizenöt... – gondolkodik a hadnagy – egy megszökött, heten jöttek, huszonegy.

– Nyerő szám. Ezt el sem lehet felejteni. – Kis töprengés után mondja az őrnagy: – Nem szeretném, ha szétszélednének az embereid. Egy román katona vonatot jeleztek. Bár a megállapodás szerint csak holnap reggel veszik át ezt a területet, de tudod, milyenek ezek az átkozott nyuscsuk!? Majd Frigyes gondoskodik arról, hogy hús embernek hozzanak ételmezt, te pedig, ha nem veted meg az én asztalomat, szívesen látlak – mutat az állomásépület felé. – Különben a szénrakodást is megbeszélheted ott a főnökkel.

– Ha megengeded őrnagy úr, közlöm az embereimmel, és utána állok rendelkezésedre – mosolyodik el kissé.

– Kérlek, ez természetes. Ez a parancsnok dolga.

Széky tiszteleg, és a vonathoz siet.

A hadnagy és az őrnagy összepillant, várakozást és bizonyos aggodalmat áruul el a tekintetük.

A parancsnok a vonat mellé lép. Sípól, majd harsányan kiáltja:

– Emberek! Egy órán belül ebédet kapnak. Addig mindenki marad a helyén.

– Én most tájékozodom a továbbjutás lehetőségeiről, az állomásparancsnok úrnál.

Éles, Bányik, Lipták és a többiek arca gyanakvóvá válik.

– A parancsnokságot addig... – találkozik a tekintete Mihályéval, majd továbbsiklik és megáll a komisszaron. – Hutás Kálmánnak adom át.

– A parancsnokságot átveszem – tiszteleg a komisszár.

A főhadnagy még végignézi a vonatot, aztán megfordul, és az őrnagy felé indul.

Az állomásépületben

– Foglalj helyet – mutat az asztal melletti székre az őrnagy.

A főhadnagy frissen mosott kezeit dörzsölgetve leül.

Az ajtóból az állomásfőnök lép be, és két új üveget helyez az asztalra.

– Nincs szénünk – néz rá az őrnagy. – Ez a baj, főnök úr. Nézzen utána, hogy szénelhessenek.

– Nem könnyű – csóválja fejét az állomásfőnök.

– Ha könnyű lenne, nem az állomásfőnökre bíznam – udvariaskodik az őrnagy. – Szóval értettük egymást. Szén kell.

– Minél több és minél jobb – egészíti ki a parancsnok.

– Nem tudom, de tessék elhinni, hogy lelkiismeretesen utánanézek – hátrál ki az ajtón az állomásfőnök.

– Arany ember – int az ajtócsukódás után a főnök felé az őrnagy. – Látod, amit sikerült elvontatni, az utolsó pillanatban átküldtük a Dunántúlra, Mert ami ittmarad, azt úgyis elviszik az oláhok – nyúl az üveg után az őrnagy, gondosan megnéz egy poharat, miután tisztának itéli, megtölti.

– Négyezer-ötszáz méterre közelített meg egy román katonavonat – nyúl az őrnagy intésére a pohár után a főhadnagy. – Ha nem sikerül a pályát helyreállítanunk... gondosan szétlöttem volna.

Az őrnagy kissé túlságosan is együttérzően fogadja a parancsnok szavait.

– Teljesen megértelek, Miklós... Az ember szíve! – nagyot sóhajtott, és koccintásra tolja poharát. – Inkább igyunk... magyar sors, cudar sors.

Koccintanak..

– Őszintén szólva, végtelenül örülök, hogy összefutottam veled – fontolgatja a szavakat a parancsnok. – Csak véletlenül elfogott távmondatokból sejtem, hogy mi történhetett. – Visszateszi a poharát az asztalra, amit az őrnagy azonnal teletölt. – Mondom: csak sejtem. És régi szabály, hogy a katona ne sejtessen semmit, hanem tudjon. Nos, őrnagy úr, ebben segíthetnél nekem, hogy tudjam, mi van.

Az őrnagy a saját poharát is megtölti, aztán a főhadnagra nézve nagy sóhajjal mondja:

– Káosz, csőd, világvége – koccintásra löki a poharat –, de Mohácsot is túléljük.

A főhadnagy most már csak félig issza ki a poharat.

– Ki az úr ebben az országban? – mondja kissé vontatottan.

– Az úr? – néz rá az őrnagy. Majd kissé vállatvonva folytatja: Az antant. Angolok, franciák, olaszok, amerikaiak, amelyiket óhajtod. De ez lenne a kevesebb. Mert azok mégiscsak úriemberek. De nincsenek annyian, hogy ide is jusson belőlük. Így az ő megbízásukból és vezetésük alatt a románok, a csehek, és gondolom, a szerbek.

– Tehát minden elveszett – dermed meg a parancsnok.

– Nem akarok rátölteni – emeli meg az üveget az őrnagy. S miután a főhadnagy kiitta a borát, lassan, gondosan tölt a pohárba. – Azt kérdezted: Minden elveszett? Nos, nem minden, csak sok minden. Most átmeneti napokat élünk, de végül majd kialakulnak a dolgok.

– Éppen ezek az átmeneti napok... – töpreng hangosan a parancsnok. Majd az őrnagy felé fordul: – Egymásnak ellentmondó híreket kaptunk. És olyan eseménynek voltam a tanúja, amely felforgatott. Egy Görgényi nevű százados és néhány jólöltözött ember üldözött visszavonuló katonákat, és a szemünk láttára ölt meg két embert.

Az őrnagy kimutatott érdeklődéssel, gondterhelt arckifejezéssel figyeli a parancsnok szavait.

– Beszélnek ilyesmiről... – mondja poharát emelve. – Görgényi... Görgényi... ismerős nekem valahonnan ez a név.

– Századosi rendfokozatot visel.

– Igen... lehetséges. Tudod, ameddig nem szilárdul meg a közrend, addig mindenki a saját bírása akar lenni... Nos, az e fajta magatartást én nem kedvelem.

– Undorító! Felháborító! – lobban fel a főhadnagy.

– Az, az. Egyetértek veled. Teljesen egyetértek. Az ilyesmi tulajdonképpen a tisztí becsület meggyalázása... hörpinti ki maradék borát az őrnagy.

A főhadnagy bólint, aztán határozottan mondja:

– A fronton fegyverrel nézett szembe... a pórbajnál is kard kard ellen, pisztolyosó pisztolyosóval áll szemben. De hóhérkodni!? Megbocsáss, utolsó dolog.

– Örülök, hogy ez a véleményed – bólint az őrnagy – mondd Miklós, mi a szándékom az embereiddel... a páncélvonattal?

– A szándékom? – néz rá a főhadnagy. – Parancsnok voltam, parancsnokuk vagyok, összetartom őket, ameddig más utasítást nem kapok. – Kissé elgondolkozva, enyhültebben folytatja: – Visszavezetem őket Tarjánba. Május eleje óta együtt harcoltam velük, kötelességem, hogy most, amikor úgy látszik, befejeződött... befejeztették ezt a háborút, biztonságba helyezem őket, ott, ahonnan elindultak.

Az őrnagy azt mutatja, mintha teljesen egyetértene a főhadnagy szavaival.

– Igen. Igen. Nem véletlenül tartanak téged kiváló katonának. Az ilyen helyzetben, mint ez, amikor nincs szabályzat, etcetera, akkor is tudod, mi a kötelességed. – Elhallgat, majd kissé megváltozott hangon kérdezi: – Mondd, Miklós kám, már csak azért, hogy teljesen megnyugodjak... Az embereid között, hogy úgy mondjam, bolsevik... szóval érted, mire gondolok, olyan, akinek valami hazafiatlan dolog tapad a tevékenységéhez... nem könnyű ezt megfogalmazni... szóval ilyen van nálatok?

A parancsnok az őrnagyra néz. Kis szünet után határozottan mondja:

– Ezekkel az emberekkel együtt harcoltam az északi offenzívában. Együtt verekedtük végig az elmúlt heteket is. Ezeket katonáknak tartom... magyar katonáknak, és így is kezelem. A többi nem az én dolgom.

Az őrnagy ismét tölt a poharakba:

– Öröm hallani. Teljesen egy véleményen vagyunk.

A főhadnagy kis mosollyal nyugtázza.

– Köszönöm. Megnyugtattál, őrnagy úr. – Töprengve fűzi hozzá: – Most már csak szemet szeretnék, vizet, és tovább. Aztán, ha hazavittem őket: lesz, ami lesz.

Az őrnagy bólogat.

– Lesz szén... lesz minden, Miklóskám. Holnap reggel nyolcig nyugodtak lehettek, a románok tíz órára jelezték, hogy át akarják venni az állomást.

Feláll, az ajtó felé indul. A parancsnok követi.

Az állomásépület kapujában a kisebb rangú vasutas lép az őrnagy mellé.

– Őrnagy úr, alázatosan... telefon.

Az őrnagy a főhadnagyra néz, majd a vasutasra pillant.

– Ugye a főnök már intézi a szemet?

– Hogyne... Már intézi! – helyesel a vasutas.

– Miklóskám! – fordul a főhadnaghoz az őrnagy. – Noszogasd a barátunkat, én addig megnézem, ki az ördög zavar bennünket.

A főhadnagy könnyedén tisztelen, kilép az épületből.

Az irodában az őrnagy telefonál.

– Tehát a következőkben egyeztetek meg: mi átadjuk a páncélvonatot, ők megbíznak bennünket a karhatalmi és egyéb rendfenntartó szolgálattal – hallgatja a telefonból felészűrődő hangokat, majd elmosolyodik: – Még szerencse, hogy beszélsz románul... Ti erdélyiek mindig nagy diplomaták voltatok. – Elkomorodik az arca. – Nem, a főhadnaggyal még nem beszéltem nyíltan. – Kissé ingerülten folytatja: – Nézd. Görgey fiam, minden attól függ, hogy majd akkor hogy viselkedik. Elelőre ágyúk és géppuskák mögött állnak azok a tarjáni vasöntők, meg fene tudja kicsodák.

Kopogtatnak az ajtón.

– Egy pillanatra légy türelemmel – szól a telefonba, majd az ajtó felé fordul. – Tessék.

A hadnagy lép be.

– Csak Frigyes – szól ismét a telefonba, majd a hadnagy felé fordul: – Mit intéztél, fiam?

– Vacsoráznak, ahogy megállapodtunk. Ez a bizonyos Mihály úgy látszik, hajlik a szóra, a tüzért pedig majd vacsora után próbálom megoldozni... Remélem, menni fog.

Az őrnagy bólint, majd a telefonba beszél.

– Elég jó híreket kaptam... – figyeli a telefonból jövő hangokat. – Rendben van, egy óra múlva kezdjétek meg az előreszivárgást. A lényeg: észrevétlenül csendben! Szervusz. Szervusz – teszi le a kagylót.

A páncélvonatnál

Mihály nagy vasúti lámpával a kezében kíséri a vonatszemlét tartó parancsnokot. A rampáról lépnek be az ágyúskocsiba.

– Első őrség? – kérdi a parancsnok.

– Egresi, Medve – jelenti Vas Péter. – Éles és én éjfélkor vesszük át a szolgálatot.

A parancsnok bólint, majd szakszerűen mondja:

– Ilyenkor célszerű néhány kartácsra időzített srappell... esetleges közeli támadásra.

– Igenis – tiszteleg Vas Péter.

A géppuskás kocsiban Mihály jelenti:

– Első őrség: Bányik, Szántó. Második őrség: Lipták, Éles Józsi.

– Világító lőszeretek mennyi van? – kérdi a parancsnok.

– Talán nyolcvan–kilencven darab – mondja Mihály.

– A befűzött hevederekben minden ötödik töltényt cseréljete ki világítóra.

A mozdonynál áll a vezető és a fűtő.

– Tartsák a tüzet, hogy riadó esetén azonnal indulhassunk – mondja a parancsnok.

– Nagyon fogy, ha egész éjjel gőz alatt leszünk – válaszol a mozdonyvezető.

A parancsnok elgondolkodik kissé.

– A tervek szerint reggel három óra körül indulunk... Nos, ehhez tartsák magukat, és eszerint fűtsenek.

– Megpróbáljuk – bólint a mozdonyvezető.

A parancsnok lassan az állomásépület felé indul, a komisszár kíséri.

– Kit küldesz járőrbe? – kérdi a komisszártól.

– Éles Egyed a fiával megy.

– Helyes. Ha valamit észleltek... bármit – áll meg, szembefordul a komisszárral – érted, bármi gyanúsat, jelensétek azonnal.

A komisszár halkán kérdi:

– Odabenn jelentsük?

A főhadnagy kissé elgondolkozik, majd ugyanolyan csendesen mondja:

– Nem... Hivassatok ki. Bármilyen gyanús dolgot tapasztaljátok, hívjátok ki.

A vásártér és az út között

Éles Egyed és Józsi a vásártér korlátja mellett, talán fasor is van itt, óvakodik előre a községbe vezető út felé. Egyik oldalon házak, fák, a község körvonalai látszanak, de a másik oldalról hirtelen patacsattogás hallatszik.

Az úton lovasok, közeledő gyalogosok körvonala és neszei hangzanak.

A két ember felegyenesedik. Az öreg egy vízvezető árok felé mutat.

– Oda! És előre a hídig!

Az árokba csúsznak, és óvatosan közelítik meg a községbe vezető úton lévő hidat.

Balról, mind közelebről hallatszik a patacsattogás, lépések dobbanása, szerelvénycsörömpölés.

A hídnál

A híd alá lapulva fülel a két ember.

Fent Görgényi köré gyülekeztek az osztag vezetői.

– A legfontosabb, hogy teljesen csendben fogjuk közre őket – magyarázza a százados. – Úgy tudom, hogy már néhányukkal szót értettek az embereink. De az ördög nem alszik, a meglepetés biztos siker.

A híd alatt lapuló öreg és a fiú arcát látjuk az elhangzó mondatok végén. Fentről már határozottabb parancsok hallatszanak:

– Pálffy, te nyolc emberrel megkerülöd a falut, es a vasútvonal mentén közelíted meg őket... István bátyám, ti mellettem maradtok... Fejszés, majd utána igyál, hallod?!

A szérűkerteknél

Még óvatosabban, még jobban vigyázva oson kazaltól kazalig a két felderítő.

A távolban lovasok árnyát látják mozogni.

A lovasokra figyelve küsznek tovább, de ekkor a kazal másik oldaláról rájuk ront egy lapuló kutya.

– Pszt, kuss – suttogja Józsi.

A lovasok megállnak, majd gyors ügetéssel közelednek.

Köztük és a vasúti töltés között sík és belátható terület.

Éles Egyed rémült, majd elszánttá váló arcát látjuk.

– Készülj, fiam! Ha felfedeznek, lövünk!

Halkan csattan a két puska zárvatán a biztosítócsap.

A kutya csak ugat, ugat.

A lovasok közelednek. Lassítanak. Kerülik a kazlakat.

Az öreg és fia szinte hátat vetve figyel.

A kazal mögül eléjük bukkan egy pisztolyt tartó lovas.

– Itt vannak! – ordít a lovas.

Józsi kezében dörren a puska.

A lovas lebukik a lóról.

A másik oldalon az öreg ló, egy másik lovas is lebukik.

– Gránátot – lihegi az öreg, és mind a ketten dobják a gránátot a lovasok felé.

Robbanások, és a lovasok eszeveszetten vágatnak visszafelé.

A vonatról

A komisszár kiugrik az ágyúskocsiból, elordítja magát:

– Riadó!

A két egyetemista a jobboldali ágyúhoz ugrik. A hangok irányába próbálják csavarni a csövet.

A komisszár a géppuskás kocsiba kiált be.

– Talpra, riadó! Vecsei Mihály?!

– Nincs itt – ordít Bányik.

– Szántó – rázza a fiút a komisszár.

Az ébredező gyerek félálomban motyogja:

– Igenis. Igenis.

– Kisfiam, rohanj az állomásépülethe, és jelentsd a parancsnok elvtársnak, hogy riadó!

A fiú az állomásépület felé lődul.

A komisszár a mozdonyhoz lép.

– Szenet rá, fűtsenek, fűtsenek!

Az állomásépületben

Foxner őrnagy testével zárja el a kijáratot. Válla felett a fogason lóg a két derékszíj a pisztolytáskákkal.

A parancsnok még nem kapta vissza zubbonyát, ingujjban van.

– Még egyszer kérlek, Miklós – válik indulatossá az őrnagy hangja –

maradj itt, ne mozdulj, hagyd történni azt, ami történik! Világosan kell beszél-
nünk. A bolsevistáidat most elintézik. Ne avatkozz bele!

Székyben robban az indulat.

– A katonáimról van szó! Nekem ott a helyem.

– A két hivatásos nincs a vonaton. A bolsevistáid meg dögöljenek meg.

– Mihály nincs a vonaton?! – a főhadnagy arcát még keservesebb düh önti
el. – Őrnagy úr, kérlek, engedj ki az ajtón.

Foxner lekapja a két pisztolytás kás deréksziját a fogasról, és fürge, de ide-
ges ujjakkal rántja elő saját pisztolyát.

– Megparancsolom! A saját érdekemben megparancsolom, hogy ne mozdulj!
– szabadítja ki a pisztolyt, és Székyre fogja.

Kintről lövések, kézigránát-robbanások hallatszanak.

A parancsnok a pisztolycsőre néz.

– Azt mondtam túléljük, ha most hallgatsz rám – ordítja Foxner.

A páncélvonatnál

A géppuskás kocsiban Bányik és Lipták mellett fekszik a komisszár.

– Hol a parancsnok?! Most hol van? – ordít Bányik.

– Szántó elment érte – nyugtatja Hutás. – Lehet... Csapda.

A falu szegélye felől lövések dörrennek, torkolattüzek villannak. A páncélon
pattognak a lövedékek.

– Tűz! – parancsolja a komisszár.

Bányik löni kezdi a torkolattüzek tájékát.

A géppuska tüzelése közben a komisszár a vagon másik ajtaján kimászik, és
az ágyúskocsira kapaszkodik.

Az ágyúskocsiban tehetetlenkedik a két fiatalember.

– Ilyen közelre nem tudunk löni. Mit löjünk? A falut nem löhetjük szét
vaktában – szakadnak fel a gyötő kérdések Medvéből.

A komisszár határozottan mondja:

– Lőjetekek néhányat a levegőbe, aztán készüljetekek fel a menekülésre. Kara-
bély, lőszer, kézigránát.

A komisszár leugrik az ágyúskocsiról, és rohan a konyhavagon felé, közben
felkiált a mozdonyra:

– Mikor tudnak indulni?

A páncél mögé lapulva kiáltja vissza a vezető:

– Legalább fél óra, de talán több.

A konyhakocsi ajtaját rántja fel a komisszár.

A megrémült menekülőkre rákiált:

– Csend – majd halkabban mondja: – Készüljetekek fel a menekülésre. Hogy
mikor indulnak, arra parancsot kapnak.

Megdörren az egyik ágyú.

Az állomásépületben

Foxner még mindig az ajtó előtt áll, most már két pisztollyal a kezében.

– Főhadnagy úr, most már elég! – ordít az őrnagy.

– Elég! – bödül el a főhadnagy, és villámgyorsan az őrnagy felé vágódik. Két kezével oldalt szorítja a pisztolytartó öklöket, majd keményen belefejel Foxner arcába. Az egyik pisztoly eldörren, a másikat kézbe kapja. Felrántja az ajtót, kiugrik a szobából.

A lépcső alján a két szuronyos katona áll, lövésre készen.

– Állj, vagy lövök! – ordít az egyik.

Széky oldalt ugrik a fal szöglete mellé, és egyszerre dörren a két puska és az ő pisztolya.

A lövésök füstjébe ugrik bele, miközben zsebreleöki, és a két szuronyos puskát félrevágva a katonák között áttör.

A páncélvonatonál

Bányik helyett már a komisszár fekszik a falu felé néző géppuska mellett. A sötétben Egyed bácsi arca látszik mellette.

– A másik oldalon még megpróbálhatjátok, én addig lefogom őket. Te vagy a parancsnok!

Látszik, hogy a falu felől emberek szökellnek előre.

A komisszár megnyomja a géppuska elsütő billentyűjét, közben ráordít Egyedre:

– Rohanjatok! Nincs más választás!

Közben nyomja a géppuska billentyűjét, és lövi az állomásépületig látszó nyílt terepet.

Az állomásépületből ingujjban, feldúltan kiugrik a főhadnagy.

– Erre! Miklós! Fedezlek! – ordít a komisszár.

Rohanna a vonat felé, de a nyomába lódul egy katona hirtelen féltérdre ereszkedik, és utánaló.

A főhadnagyt még lendülete néhány lépést viszi majd combját markolva elvágódik.

– Erre, erre! – ordít a komisszár, és verejtékező arccal célozva lő el a főhadnagy fölött.

Széky a porban fetrengve próbál a vonat felé kúszni.

A vonat másik oldalán csak a menekülők árnyait látjuk.

Éles Egyed vállán viszi Józsit, Bányik, Lipták, a két asszony, a négy menekült vöröskatona, a civil és a két egyetemista futó árnyai tűnnek el az éjszakában.

Közben géppuskasorozatok és lövések hangzanak.

Az állomásépületnél

Az épület fedezetében tanácskozik izgatottan a támadók vezérkara.

– Mint a kutyákat, valamennyit lelőni! – ordít képét tapogatva az őrnagy.

Görgényi vadász-hidegvérrel adja utasításait.

– Ti négyen megkerültek az épületet, és a vonat hossz tengelyébe közelítetek meg a szerelvényt. Lehetőleg élve kopjátok el őket. – Tekintete megakad Mihályon és Vas Péteren. – Látják, mit tettek a parancsnokukkal? Nos, melyikük hozzá ki a tűzből? – néz rájuk keményen. – A fronton is biztos kihozták volna.

Mihály kihúzza magát. Kissé italos, de megpróbál katonás lenni.

– Én vállalom!

– Helyes. Derék dolog. Igazi katona – mondja Görgényi, majd Vas Péterhez fordul: – Te csatlakozz a négy emberhez... Most megmutathatod még! Vas Péter az épület mögött eltűnök után siet. Mihály lélegzetet vesz, és kilép az épület mögül. Egyik kezét feltartva ordít a vonat felé:

– Ne lőjetek, a parancsnokért megyek, ne lőjetek!

Elindul a vonat felé vergődő, kúszó főhadnagy irányába.

A komisszár szemszögéből a géppuska csöve felett látjuk Mihályt.

– Erre hozd, ide hozd! – ordít a komisszár. – Mihály hallod, ide hozd!

Mihály ölbe veszi a főhadnagyot.

Széky eltorzult hangon kiáltja:

– A vonathoz! A katonáimhoz!

Az épület sarka felől Görgényi hangja hallatszik:

– Ide hozza! Ide hozza, vagy lövünk!

Mihály tétován áll, majd vállán áthajítja a sérült parancsnokot, és gyors lépésekkel az állomás felé indul.

Ezalatt a négy különítményes és Vas Péter a páncélvonat végéhez ért.

A komisszár – amint a főhadnagy eltűnt Mihály vállán az épület mögött – ismét megnyomja a géppuska billentyűjét, és most már csak lő, lő, lő. A különítményesek a géppuskás kocsinhoz értek, felugranak a kocsira, rávetik magukat a komisszárra, kezét-lábát lefogják, megkötözik.

Hirtelen csend lesz.

Az éjszakában, a terepen

A páncélvonatról menekültek csoportja behúzódik egy terephullám peremén lévő erdőbe.

Egymásután, némán tűnnek el a sötétben.

Csak a szél remegteti a fák leveleit. Halkan, sejtelmesen, kísértetiesen.

A páncélvonatnál

A mozdonyvezető és a fűtő rémulten szoronganak a vonaton.

– Jó tüzük van? – kérdi könnyedén Görgényi.

A fűtő a mozdonyvezetőre néz.

– Az volt a parancs – mondja a mozdonyvezető.

– Helyes – mosolyodik el Görgényi. – Akkor csak rakják, rakják – biztatja őket cinikus gúnnyal.

A fűtő sietve nyúl a lapát után, nyitja a kazánt, és rakja a tüzet.

Görgényi lassan visszasétál az asztalokhoz. Foxnerhez fordul:

– Hogy érzed magad?

– Zsibbad – tapogatja Foxner az arcát.

Görgényi Mihályhoz fordul. Csak nézi, majd szó nélkül Vas Péterre pillant. Aztán a különítményesek felé lép:

– Azt hiszem, akik elmenekültek, majd beleakadnak a hálóba.

A hadnagy kérdi:

– Velük – mutat a megkötözött két emberre – milyen terveid vannak, százados uram?

– Vannak – mosolyodik el Görgényi. – De előbb ezt a két embert – mutat Mihályék felé – felakasztjuk.

Mihály és Vas Péter döbbsent, rémült arca látszik.

– Százados úr, alázatosan jelentem, – remeg Mihály – a hadnagy úr is bizonyíthatja... alázatosan jelentem, amikor parancsot kaptunk, tudtuk, mit kell tenni.

– Görgényi – szólal meg Foxner – ezek őrmesterek, tényleges katonák. Rájuk szükség van.

Görgényi Mihályék felé fordul:

– Szóval teljesítették volna a parancsot, ha idejük van rá? – nézi őket.

– Alázatosan jelentem, a hadnagy úr is tanú rá – nyöszörgi Vas Péter.

Görgényi hátat fordít nekik, és a földön fekvőket nézi.

– És neked, Széky fiam, mi a véleményed? – hajol kissé a főhadnagy fölé.

A parancsnok megkötözve próbál félkönyökre kissé felvergődni.

– Nos – hajol közelebb hozzá Görgényi.

A főhadnagy szembeköpi.

– Ez.

Görgényi felegyenesedik, a lába rúgásra lendül, de megáll.

– Mit gatyázol vele, akasszuk fel – bödül el az egyik civil.

– Felakasztani? – törli az arcát Görgényi. – Egy ilyen hőst, egy ilyen „proletárvéreért” dicsőült erdélyi urat?... Nem... nem... – a két megkötözött felé fordul. – Nem, fiacskáim. Ti úgy fejezitek be... körülbelül úgy, mint dicső elődötök.

– Ne húzd az időt, csináld, amit akarsz, te szemét – ordít Görgényire a parancsnok. Majd a komisszár felé fordul a feje: – Bocsáss meg, Kálmán. Neked volt igazad.

A komisszár a parancsnokra néz.

– Miklós... a fűtő azt mondta ma délelőtt, hogy a színvakság születési hiba. Bocsáss meg, erről nem tehet az ember.

A főhadnagy arcán keserves mosoly jelenik meg, aztán Foxnerre pillant, majd ismét a komisszárra néz.

– Megértettelek.

Görgényi Mihályhoz fordul:

– Tömd be a pofájukat!

Mihály megrebben, és indul.

Görgényi szava megállítja.

– Nem, mégsem. Hátha mondanak valami érdekeset.

Mihály tétován áll, a százados a könnyedet játszva parancsolja:

– Vas Péter a komisszárt, Vecsei Mihály a parancsnok elvtársát fogja meg, és dugja a kazánba.

Mihály dermedezik, majd indul. Vas Péter sem akar lemaradni.

Foxner egy mozdulatot tesz.

– Görgényi...

A százados feléje fordul, és gúnyosan mondja:

– Ha gyengék az idegei, őrnagy úr, javasolom a valeriana csöppeket.

Kicsit bűdös, de használ.

A mozdony körüli teret megvilágítja a kazán nyitott ajtajából kiverődő fény.

A különítményeseket látjuk, amint körbeveszik a vonatot és a mozdonyt.

Elsötétedik egy időre a kazán fénye, majd ismét világít, aztán ismét elsötétedik a fény, ugyanannyi időre, és újra világít.

A különítményesek arca látszik.

Mihály ténfereg le a mozdonyról, nekiesik a konyhakocsi falának, rosszul van.

A mozdonyvezető arcát látjuk, eddig soha nem észlelt indulatok torzítják, mellette a fűtő.

Aztán a mozdonyvezető megrándul, becsapódik a kazánajtó, elsötétedik a fény. A mozdonyvezető karja lendül, gőzfelhő burkolja be a mozdonyt, felüvölt a síp, és dübörögve elindul a vonat. A különítményesek riadtan ugranak félre a hirtelen gyorsuló szerelvény mellől.

Szikraeső vágódik ki a mozdony kéményéből, és szinte beburkolja a sötétben rohanó páncélvonatot.

Zárómontázs

Az éjszakában dübörögve száguld a páncélvonat, kísérteties árnyként zakatol, zakatol a síneken, ontja a szikrát.

Felriad az egyik bakter – egy évtizeddel idősebb már.

Robog a páncélvonat a pályán.

Felriad a másik bakter – rajta is látszik, hogy elment felette jónéhány esztendő.

Robog a páncélvonat a pályán.

A megöregedett Bányikot látjuk, amint felriad álmából.

A páncélvonat szórja a szikrát.

Egy lámpafény körében ül a megöregedett Egresi, kezében megdermed a toll, és felnéz; a szobában hallatszik a páncélvonat dübörgése.

A páncélvonat robog, robog az éjszakában.

Karácsony

Gyerekkor,
gyantaszag,
a kulcsrazárt ajtó alatt
vékonyka sávban gyertyafény.

Forgó,
fehér
fenyő előtt
karácsonyt játszom én
megint.

Világít túske-üstöke,
szilonszálszalag félköre,
aranyzománchéj buborék,
üvegmadártoll,
fénykerék,
a füsttől cirmos,
szikra-szirmos,
kristály-kehely-kék éjszaka,

egy soha-nem-volt kisgyerek
fióka sárgaszín haja
kinek a fát én havon húznám,
ujjam hegyét szitává szúrnám,
kiért az ajtón belül lennék,
ezüst csengővel csengettyűznék,
s ott állnék mosolyában
tetőtől-talpig
glóriában.

Néni

Aranybőrbarna gesztenyék
cipőorránál kuporognak.
Kendője vak háromszöget
emel a kihülő napnak.
Térdén a lucskos árnyék
a flanelszoknyát átítatja.
Fakéreg-arc rovásain
folyik a sűrű, sárga gyanta.

Te

Egy fehércsontú gót templomban
keskeny, sápadt ablak vagyok.
De ha szerelmed napja átragyog,
parázsló színeim felizzanak.

OLÁH JÁNOS

Szeptember

Dombok remegnek túl a tavon,
közöttük hűvös köd szitál,
gyémánt eső a bárányokon,
állok az ősz lábainál.

A réten át ballag egy baka,
lábát a fűben törli meg,
szabadságra megy épp haza,
arra, merre én elmegyek.

Testem, lelkem a búcsú örök,
hamvazó évszakán mereng,
s ienni a hideg mezők fölött
harsogva gyullad ki a csend.

Micsoda évszak

Zöldül az árok
porzik az út
harsog a topolyafa
szól a kakukk

Füstlilium nyit
pernye havaz
pattog aranylik
hamvad a gaz.

Távvezetékek
húrjait egy
csöpp síheder szél
pengeti meg.

S habzik a fürtös
orgonalomb
Fényzuhogásban
túr a vakond.

Vedlik a vén puli.
Dolga csupán:
nézni a gyapjas
felleg után.

Héja kereng fönn
s percek alatt
megrohamozza a
fecskecsapat;

elnyeli őket a
fényteli ég:
összenövetnek a
szőke csibék.

Micsoda évszak!
Még a magas
drótkerítésen is
úr a kakas.

Sárgarigófütyű.
Cinke-öröm.
Pók-szerelem a
függönyökön.

Dália, jázmin,
petrezselyem
illata hál a
kedvesemen.

Élni szeretnékl
Élni. Igen,
emberül élni
végre, hiszen

azt se tudom, hogy
(élve talán?)
hova temették
édesapám.

kit nem a rák, nem:
FEGYVER ölt meg!
s árva maradtam
s anyám özvegy,

és belereszket,
majdnem elájul,
ha a suhanc szél
blúza alá nyúl.

A vasárnap korallpiros

A műútnak ezen a szakaszán, ami már kívül esik a városon, s ahol örökké kesernyés mozdonyfüstöt lebegtet a szél, esős októberi délutánon kék overállos motoros karambolozott egy piros Feliciával. A közúti közlekedésben szabványos eset: főútvonalra figyelmetlenül rákanyarodó motoros, ijesztő fékcsikorgás, szirénázó mentők, közlekedési rendőrség és bámészködők tömege, mely csodával határos módon tud mindenütt és mindenkor pillanatok alatt összeverődni. A mentők néhány perc múlva elrobogtak, az esőtől fényes betonon két rendőr méricskél, Letámasztott kerékpárok az utat szegélyező kőkorlát mellett, munkáskülsejű emberek, köztük egy pepita zakós, aktatáskás férfi, tudálékosan bizonygatva, hogy a motoros önmaga okozta vesztét. – Haja szála se fog görbülni – mutatott a horpadt elejű Felícia vezetőjére. S a garbópulóveres, nyúlánk fickó, aki mind- eddig elég nyugodtan szemlélte a rendőrök munkáját, hanyag mozdulattal tolt szája szögletébe egy hosszú cigarettát. – Egy kis tüzet – tett közelebb néhány lépést. – Ha szabadna – de a megszólított szerelőruhás férfi félrefordult. – Menjén a fenébe! – Valaki mégis tüzet adott neki. A pepita zakós. – Maga csak ne izguljon – mondta a szerelőruhásnak. – Ha egy motoros feltörüli a betont, még nem biztos, hogy az autós hibás. – És aki jogosítványt ad a kezükbe? – jött közelebb valaki a kerékpárjával. – Talán az is benne van a szabályzatban, hogy le kell söpörni, aki nem autóval jár? – A kerékpáros hangja gúnyos volt: a löveg ítéletét fogalmazta meg, amely most már az aktatáskás férfit is ellenséges pillantásokkal méregette. A rendőrök gyors, begyakorlott mozdulatokkal dolgoztak. Az ügy amúgy sem volt bonyolult, mert a nyomok világosan mutatták, hogy a Feliciás idejében fékezett. Az alhadnagy azért felnyitotta a motorházat is, aztán a gyújtással babrált. A motor tropa volt. – Oda se – mondta valaki az ácsorgók közül. – A papa majd vesz újat. – A tömegnek az a része, amely még látta a vérző motorost, megtorlást várt és felbőszült a vezető kihívó nyugalma láttán. Csak a pepita zakós vigyorodott el diadalmasan, amikor már biztossá vált, hogy nem ugrik a jogosítvány. – Maguk nyírják ki az úton a melósokat! – mondta neki törlesztésképpen a kerékpáros.

És ekkor előlépett egy csontos arcú, esőkabátos férfi. Senki sem tudta, honnan jött oda. – Kérem – mondta emelt, határozott hangon – a balesetet a gépkocsi okozta, erre tanúskodom. Őrizetbe kell venniök a kocsitulajdonosát! – Most lehetett először látni az alhadnagy arcát. Napbarnított, energikus arc volt, kissé miélyn ülő szemekkel. – Ez nem tartozik önre – mondta az esőkabátosnak kurtán. De amaz igazolványokat ráncigált elő és furcsa kis mosolygással, melyről nem lehetett megállapítani: gúny-e, fenyegetés-e, megismételte, hogy szemtanúja volt a balesetnek. Magatartása annyira parancsoló volt, hogy az alhadnagy elvette az igazolványokat. – Kérem – mondta, mielőtt írni kezdett volna – figyelmeztetnem kell. . . Az esőkabátos nyersen a szavába vágott: – Én pedig a kötelességére emlékeztetem önt. Gondatlan veszélyeztetés tényével állnak szemben! – Az embercsoport ott az árok szélén feszülten várta, mi következik erre. Csupán annyit

következett, hogy az alhadnagy szalutált és visszanyújtotta a papírokat. – Idézést fog kapni, ha szükségét látjuk – mondta hivatalos hangon. Az esőkabátos bölintett és lassú, ráérős mozdulatokkal tette el az igazolványait. Később, amikor hosszú, egyenletes léptekkel távozott, sokan utána néztek.

Már az elején tudta, hogy be fog fűteni a piros feliciásnak. Akarta, kívánta, hogy a bíróság előtt összeropkadva lássa, amikor felolvassák az ítéletét. Tudta, hogy el kell következnie annak a percnak. Talán már hetekkel előbb is tudta: attól a naptól, amikor a konyhában megtalálta Ági levelét. A nagy konyhaasztal, zsúfolt rendtelenségével, az örökös elkésetttség nyomaival... – A munkásosztály felszámolja az anarchiát – mondta Áginak, ha az hazatérve mosogatószobában közben találta. A levelet is ott fedezte fel azon a délutánon, rátűzve a kávéfőzőre, mert Ági biztosan tudta, hogy azt keresni fogja. Csakugyan kereste a kávéfőzőt. Először csak azt kereste és később jó volt diadallal gondolni erre. Elismerés Áginak azért a levélért. Abban a helyzetben mást: hosszabbat, sziruposabbat várt volna tőle. Egészen pontosan emlékszik a sorokra. „Gáborral kell élnem és ez az elhatározás most mindennél bizonyosabb bennem. Tudom, most mit fogsz gondolni rólam. De nincs mindenben igazad és erre később magadtól is rájössz.”

– Bodnár úr... – a folyosón. Takácsné lépett eléje a ferde mosolyával. Haláli pontos időzítéssel tudta bemérni az érkezését Takácsné. Azon a bizonyos délutánon is. Amikor feldúltan kirohant a lakásból, ott állt előtte, mintha a földből nőtt volna ki. – A tanárnő – mondta és megérintette a karját. – Amikor segítettem levinni a bőröndjeit, nagyon sirt szegény. – És nézett a ferde mosolyával. Akkor úgy érezte, tíz évet öregedett azzal, hogy nem tenyerelhet a képe középebe. Hát idejutott, hogy a folyosó zugában, a szeméttartó mellett Takácsnéval tárgyalja meg az életét?

Kenéz, az iskolaigazgató. Fotelba ültette és szüntelenül tárogatta a karját, mint a szertár kitömött madarai. Nem, ők nem sejtették. És csak így, egyik napról a másikra? Óregem, Ági volt a legjobb pedagógusom. Mi természetesen a helyzetben... Alig tigyelt rá. A citrametszetű üvegkancsora emlékszik az asztalon, melyben a legkisebb mozdulatra is megremegett a víz. Az élet titka csupán annyi, hogy az ember újra és újra túlélje a saját halálát. Agival ezt egyszer leszogezték. Ági anarchista filozófus, bamulatosan össze szokta keverni önmagában a dolgokat. A hét napjai – mondta. És sorolta a színeket. Hétfő: kékesszürke, kedd: okkersarga, szerda: tengerzöld, csütörtök: égetett sziena, péntek: sötétiila, szombat: azurkek. – És a vasárnap? – A vasárnap? A vasárnap korallpiros – és egy parányit szetnyilt a szája, míg kapkodva végiggombolta a pongyoláját. Jók voltak a vasárnapjaik. Az orak oiaott, súlytalan lebegese, amikor boven jutott idő megőcsajtásra. – Száznegyynapos hazasok vagyunk – mondta Ági, hazasságuk második evordulóján. Azon az estén valanonnán Gabor is elokerult. Egy ueg nickas whiskyt hozott, Áginak csokor piros rózsát. Januárban rózsát. Gabort az értéle dolgok jellemezték. Az egész lakásban villanyt gyújtott, meg a fürdoszobában is, csak azután töltött a poharakba: igyál művezető úr! S o ivott, Bodnár Miklos művezető úr a hármás főműhelyből, kétezer-háromszáz forintos alappal. Black and White-t, aminek az árát nem futotta volna ki a havi prémiuma, s aminek nem tudta kimondani a nevét. Egyszer egy újításba belelovalta magát. Hónapokon keresztül rajzolt, kalkulált, verekedett. Amikor a legfelső fórumig eljutott, az ügy

előadója egy tejfölös mérnököcske, finom ujjmozdulattal pazar kiállítású angol prospektust pöckölt eléje. – Szokta nézegetni ezeket? – És fordította a műszaki leírást elnéző mosolygással, könnyedén, mint amikor valaki vizet enged a csapon. Angol prospektus, Black and White, az anyjuk úristenit. Neki vagont kellett kiraknia, amikor a levelezőn érettségizett, mert a buliba kopolyúnként egy ezres volt a beszálló. Unokaöccse a Képzőművészetre járt még akkor. Egyszer a szekrényéhez vitte: válasszon öltönyt magának. Akármelyiket. Gábor nevetett és behajtotta az ajtót: „munkásmozgalmi múzeum.” Gábor mindig nevetett. Hibátlan fogssorral, agresszíven. Néha hónapokra eltűnt; Olaszországból, Athénból küldött képeslapokat. S úgy tudott beszélni, hogy lehetetlen volt nem figyelni rá. Ljubljana-i Biennálé, bécsi Collégium Hungaricum. Klee, Arp, Henry Moore. Egyszerűsödött formai megoldások, hidegtű eljárás – dobálódzott a nevekkal, fogalmakkal. S közben egyre késett a sgraffitójával, melyre egyik vidéki nagyvárostól kapott megbízást. – Harmadik lépcső – mondta neki Ági. – Kezdetben alkoss sokat, hogy észrevegyenek. Aztán kevesebbet alkoss, de sokat beszélj róla. És végül semmit se csinálj, csak a terveidről beszélj, Te már a harmadik lépcsőnél tartasz, és itt kezdődik a halhatatlanság. – Bodnár Miklósné, született Antal Ágnes, általános iskolai magyar-történelem szakos tanárnő mondta ezeket, aki valamikor filmrendező szeretett volna lenni. Akkor az egyetlen egyszerű nem nevetett Gábor. Vonallá préselt szájjal sokáig nézett maga elé és csonkig szívta a cigarettáját. Már erősen benne jártak a tavaszban, amikor lesoványodva, borostósan megjelent. Mély karikák voltak a szemei körül. Egy fotel mélyébe fúrta magát és elaludt, mielőtt három mondatot válthattak volna vele. Ági akkor megsajnálta. Erős feketét főzött, forró fürdőt készített neki. Néhány nap múlva a televízió híradójából értesültek, hogy méreteiben is hatalmas kompozíciója képzőművész-berkekben őrjási port vert fel. Nem sokkal később grafikáival keltett feltűnést a Dürer-teremben. Meghökkenítő formai megoldásokkal dolgozott. Igen, Gáborban a tökélyig csiszolt érzék van ahhoz, hogy adott pillanatban mivel vetesse magát észre. Emlékezett még arra a bizonyos régi, kerékpár-históriára. Tulajdonképpen olyan piti, gyerekes dolog az egész. Azon a nyáron a strandról ellopták az első keresetéből vásárolt kerékpárját. Pár nap múlva Gábor találta meg, valamelyik kapualjban. Izzadtnak és diadalmasan hozta haza és utána a családban sokáig őt ünnepezték. – Látod, te mafia – mondta az apja. – Hogy újra kerékpározhatsz, köszönd az unokaöcsédnek. – És ő megköszönte. Csak véletlenül jött rá, hogy ügyesen megrendezett trükk volt az egész. Gáborra ma azt mondják: tehetséges ember. Tíz év múlva márka lesz a neve, akár a téliszalómi vagy a tokaji aszu, made in Hungary. Herr Gabor Bodnar, meine Damen und Herren Mister, szenyor, monsieur Gabor Bodnar. Tessék figyelni, hölgyeim és uraim, világgraszoló trükköt mutatok be.

Neki sohasem voltak trükkjei. Mindig pajzs nélkül harcolt, naíval, technikátlanul. – Kartárskám – mondja a főmérnök azzal az elegáns, finom mosolyával. Fehér ingben jön le a műhelybe és sohasem kiabál. A szobájában is hangtalanul működik a légkondicionáló. – Kartárskám – és gépelt, tiszta íveket húz elő, logarlécével suhint a levegőbe, mintha láthatatlan zenekart vezényelne. Reggelenként a szerelőcsarnokban szokta kigondolni, mit mond majd neki: – Megdöglünk a hármásban, ha nem kapjuk meg az új darabolókat. Kartárskám! – De a főmérnök mindig siet. Hogy az istenben siethet az, aki egész nap az asztala mellett ül? Az ember úgy érzi, hogy a logarléc karcsú celluloidlapja kinyúlik az íróasztal

tal mögül és löki, tuszkolja a műhely felé: gyerünk Bodnár, szorít a terv! Hát szorít, az bizonyos. – Meg kell értetni az emberekkel, Bodnár. – S ő megérti. – Pártvezetőségi tag vagy, hallgatnak rád. – A fele se hallgat rá, ezt az irodában is tudják. De azért hozza a tervet. Izzad, alkudozik, kérlel és ordít. Kerülgeti a sanda pillantásokat a gépek előtt. Úgy kell átlépegetni rajtuk, mint a keresztbefejtett acélrudakon. – Kikupálódtál, a görék malmára hajtod a vizet, Bodnár! – Vagy két hónapja eléje állt a foghíjas Vidács: – Te ezerszázalékos sztahanovista voltál, Bodnár. Rákosival kezeltél a Parlamentben. – Na és, ha kezeltém? – Állj ide a gépem elé és teljesítsd a normámat. Akkor én is lekezelek veled. – Oda állt a gép elé, az egész műhely kárörvendve figyelte. Hét óra alatt leesztorgálta a Vidács egész napi adagját, de reszketett a lába és tüzes körök ugráltak a szeme előtt. Vidács attól a naptól kezdve nem beszélt hozzá. Vidács nem hollja azokat a vitákat, melyek a tervosztályon zajlanak, a többiek se hallják. – Támaszkodj bátrabban a műhely kollektívájára – mondta a személyzetis, aki előtt keserűségében kifakadt. – Eddig talán a kapitalistákra támaszkodtam? – A vezetés tudománya abból áll, hogy mindig megtaláld azt az utat, amely a munkásosztály érdekeit szolgálja. – Munkásosztály! Vezetés tudománya! A személyzetis szeret röppen-tyűzni a nagy szavakkal. – Téged a munkásosztály bizott meg, Bodnár. – Atya-úr isten, hát most is csak ott tartunk, hogy szüntelenül ilyen fogalmakat tisztázzunk önmagunkban? Ha végigmegy a hivatali folyosók labirintusán, tudja, hányas számú ajtó mögött találja a technológiai osztályt, a normásokat, az üzemrendész-t. A munkásosztálynak nincs zománcozott névtáblája. – Szakikám, merre találom a munkásosztályt? – Itt a folyosó végén, balra. – Csakhogy a dolgok nem ilyen egyszerűek. A munkásosztály anyagot cipel, káromkodik, a dögnehez gépek zajában inkább mozdulatokból, mint szavakból értik meg egymást. A munkásosztály: Vidács, akí úgy érzi, hogy piszkosul ki akart babrálni vele, és Mohácsi, akinek kétszer vonta el a prémiumát. – Fő, hogy maga megkapja, művezető elvtárs! – Igen, megkapja, már amikor megkapja. Mások célprémiumokat, jutalmakat tesznek zsebre, ő soha. – Te mindenből kimaradsz, öregfiú? – kérdezte a fődiszpécser jóindulatúan, amikor az utcán felszedte vadonatúj Opeljére. – Keveset mutatod magad, s ha meg is jelensz, mindegyik főnökkel összerúgod a patkót. – Ötvenhatban jelentéktelen, kezdő mérnököske volt a fődiszpécser. A szó legszorosabb értelmében gallérjánál fogva ráncigálta ki az ellenforradalomból. „Mondd, Varga Zoli, köpjek-e od, vagy nevessek rajtad, hogy olyanokkal haverkodsz össze, akik, ha még élne, apádat keresnék, hogy számonkérjék a negyvenötös párttitkárságát?” Lám, azóta megtanulta a leckét, sőt vissza is kérdez és még csak nem is rosszul. Talán igaza van: az ember vágjon néha kedélyesebb ábrázatot a főnökei előtt, ne keressen a kákán csomót; egy parányi kis kompromisszum nem a világ. Mégis, ahogy ringatózott az új Opel kényelmes ülésén, minduntalan olyasmi akart a szájára tolokodni, hogy szép és hasznos az új gyártási technológia, a Varga Zoli és a főmérnök közös újítása. De tudja fene, neki nem lett volna pófája fölvenni érte az ötvenezer forintot. S hogy ezt ne kelljen megmondania, inkább egy ürüggyel lekéredzkedett a kocsirol.

Na igen, és a kocsí. Ági azt is nagyon akarta. Almazöld személykocsit, mert a márkáról nem sok fogalma volt, csak a színnek érdekelték. – Hát vedd meg magadnak – hagyta rá. – Rakd össze a keresetedet, autózd ki magad. – És te? – Én pedig cserébe megígérem, hogy nem leszek féltékeny, akárkit veszel fel a

kocsidra. – Könnyedén akarta mondani mindezt, de érdesre sikerült a hangja. Ági megértette. Odakönyökölt melléje, egy pillanatra megérezte hajának esőszagát. Csak ennyit mondott: – Te javíthatatlan proletár. – Ági hajának esőszaga van. De olyan, mint a tiszta esőé, a tavaszi esőé, ami izgalmas és jókedvre hangol. Legelőször is ezt érzékelte rajta, ezt az esőszagot. A könyvtárban ismerkedtek össze. Ő a szakirodalmat kereste, Ági Hemingway-t. Olyan gyerekes örömmel vetette rá magát egy Hemingway-kötetre, hogy neki el kellett mosolyodnia. – A Papa – mondta, rápillantva a könyvre. Ennyiből állt a megismerkedésük. Később sem beszélgettek sokat, fogalma se volt az udvarlásról. Vagy három hét múlva az iskola előtt várta meg a lányt: „Én magát elvenném feleséául.” Ági erre átvette a füzetsomót jobb kezéből a balba és belékarolt. – Jó, kedves – mondta vidáman –, akkor én magához megyek. – Huszonöt esztendő volt akkor, Bodnár közel a harmincnégyhez. – Nem értem rá házasodni eddig – magarázta később. Áginnak imponált a szűkszávúsága. Határozott mozdulataiból, mely összegegyült valami sajtóságos darabossággal, nagy erőt sejtett meg, és ez biztonsággal töltötte el. Akár a szobrászt, aki rápillant súlyos kötömbiére, mielőtt vésni kezdené. Romantikát talált abban, hogy a maga ízlésére alakítsa ezt a szálkás modorú kötömböt. Színházba, tárlatokra cipelte, etette, meakötötte helyette a nyakkendőjét. Könyvekről, filmekről vitatkoztak, s a szócsatákat igyekezett mindig úgy hevíteni, hogy végül kicsikarja Bodnárból a legotrombább durvaságokat, mert ez izgalommal, perverz gyönyörűséggel töltötte el. A férfi félelmetessé vált, amikor kifogyott utolsó érvéből s már csak ösztöneivel védte az igazát, verejtékezve, kóromkodva, asztalt verve. Ilyenkor gyönyörködve nézte. Azokban a percekben tudott maradéktalanul az övé lenni. Így éltek. Szerették egymást, mert egyikük sem szerette a nyugalmat. És ez a házasság tele volt feszültséggel, a ki-kitörő energiák és indulatok villódzásaival. De Ági hamarosan ráébredt, hogy a kötömb nem faragható. Szikrózott, ellenállt, a véső lecsúszott róla. Olyasfajta játék alakult ki köztük mint amikor szelídített oroszlánncal incselkedik az ember. Néha ez a játék kegyetlen volt. Az oroszlán olykor hónapokig túrta, hogy cirógassák, szalagot kössenek a sörényébe. Aztán feltápáskodott és egyetlen csapással szétzúzta a rácsokat. Bodnárt minden logikátlanság dühítette. Mindenben az egyszerűt szerette, a könnyen érthetőt. A bonyolult helyzetek zavarba hozták, ilyenkor homlokát ráncolta, agyába vér tolt. Ági csapongó fantáziáját, szertelen temperamentumát lehetetlen volt féken tartani. A legváratlanabb pillanatokban képtelen dolgok jutottak eszébe, fantasztikus elméleteket gyártott, felrúgott minden egyensúlyt. Egy éjszaka arra ébredt, hogy az ágyában ül és rázza a zokogás. – Űss meg – feldokolta. A pizsamáját rángatta, hajába markolt, úgy könyörgött, hogy Űsse meg őt. – Álmomban megcsaltalak, hát nem érted, hogy meg kell ütnöd? – Megdermedve nézte, ahogy az ágyon vonaglik, hisztérikusan kiabál. Csak erőszakkal tudta visszafektetni, vizet itatott vele. Percek múlva, amikor eloltotta a villanyt, Ági egészen közönyös és hideg hangon ezt mondta: – Én téged valamikor meg foglak csalni. A legundorítóbb módon. Ezt jól jegyezd meg. A borzasztó az egészben az, hogy nem lesz eröm bevallani és akkor örökre megutálom magam. – Ezek a mondatok bármennyire is igyekezett nem komolyan venni, sokáig benne maradtak. Ismerte annyira Ági szeszé'yeit, hogy lehetségesnek tartsa: egyszer csakugyan megcsalja. De Gáborral? Soha egyetlen pillanatig sem gondolt erre. Biztosra vette, hogy Ági se gondolhatta még akkor. Ági és Gábor! Tíz percig nem állták meg, hogy ne torzsalkodjanak. Ha Gábor megjelent, ez szómára fegyverszüne-

tet jelentett, amikor el lehetett nyújtózni és csendes kárörömmel figyelni a kettejük vitáját. Ritkán szólt közbe, a témák egyébként se érdekelték. Sokszor nem is értette meg a csatározások magvát, de a tudat, hogy Ági legyőzötteen rendszerint visszamenekül hozzá, jól esett neki. Abban a közvetlen pózban, ami Ági és Gábor kutya-macska barátságát jellemezte, még utólag sem lelt olyan mondatra, mozdulatra, ami veszélyt jelzett volna, ami – mindkettőjüket ismerve – ne lett volna természetes és magától értetődő. Gábor néha még legintimebb szerelmi ügyeit is pimasz tárgyilagossággal vitatta meg Ágival, hozzátéve: csupán egy dolgot talál perverznek az életben: hogy a modelljeivel szeretkeznek.

Azon a tavaszon, két hónappal később, hogy a nevezetes sgraffitó elkészült, világoskék Renault állt meg a ház előtt. Gábor szállt ki belőle sűrke jersey nadrágban, frissen és ruganyosan, mintha kicserélték volna. – Világszabadság – dobta asztra a slusszkulcsot. – A maestro – jött át a másik szobából Ági. – Gratulálok a kocsidhoz és a sikeredhez. A művedhez nem, ne bízd el magad. – Miért, milyenek találsz? – Skizofrénia – vonta meg a vállát Ági, s mindhárman nevettek rajta. Vidám délután volt, azon a napon valahogy minden sikerült. Lehet, hogy Gábor szokatlanul szerény viselkedése tette. Amint megkóstolta az igazi siker ízét, elfelejtett hivalkodni a sikerrel. Inkább aggodalmassá vált, amikor a jövőt illető terveiről beszélt. – Nagy dolgokat fog csinálni – szögezte le Ági. Talán erre az egyetlen mondatára kellett volna akkor felfigyelnie. Gáborról aztán nagyon sokáig nem hallottak. Nyakig merült a munkába, még szokásos, kusza írott képeslapjai is elmaradtak. Ez év nyarán – valami üzemi elfoglaltsága miatt egy este későn ért haza – Ági közölte, hogy Gábor átutazóban, itt járt. – És? – kérdezte szórakozottan. – Semmi. Beköszönt és elment. Tele van világfájdalommal. – Luxuskocsi, Derkovits-ösztöndíj és világfájdalom – erre gondolt Bodnár, míg a konyhai lefolyó fölött paskolta a vizet. – Hát mit gondolnak ezek? Allna nyolc órát negyvenfokos hőségben, kapkodná a forró vasakat nyolcforintos órahérért. Akkor majd mehetne anyja kinyába a világfájdalmaival. – Nem beszéltek Gáborról többet. Aztán három hónappal később a kávéfőzőre tűzve a levél. Gábor kocsival jött le Ágiért – ezt is megtudta. Almazöld személykocsi helyett világoskék. Az egészben ezt találta legizléstelenebbnek. Jó lett volna Ágiból annyit megtartani, hogy legalább egyetlen primitív kis elvéhez hű maradt. Másnapról kezdve reggelenként félórával előbb jelent meg a gyárban. Ott volt a kettes főkapunál és nem engedte blokkolni az egy-két perccel később érkezőket. – Nem tűrök fegyelmezetlenséget! – mondta szárazon a reggeli szünetben. Az emberek ettek, másfelé néztek. A termelési értekezleten a beszámolójához senki se szólt hozzá. – Az elvtársak portáján nagyon jól mehetnek a dolgok – ezzel a megjegyzésével oszlatta fel a gyűlést. Egészen apró ügyek miatt kikelt magából, és ordítozni kezdett. Az öreg Huszák megsérült, bekötözött kézzel jött az irodájába. – Vigyázzhatna magára a vén fejével! – Az volt az egészből a megdöbbentő, hogy mindez maga se akarta így. De a problémák is csőstől jöttek. Sorozatban döglöttek be a gépek, a revízió az anyagutalványozásnál apróbb visszaéléseket derített fel. A főmérnök reggeli eligazítás során tájékoztatta a művezetőket. „Senkit se akarunk önértében megbántani, de ez mindannyiunk ügye. Nem hiszem, hogy bárki is megsértődne, ha a portán megnézik a táskáját.” Undorító munka volt, a pártbizottság később le is állította az egészet. Maga sem értette, hogy a délutáni vizsgálatnál, amikor az egész délelőttös harmad ott tolongott a kijáratnál, miért éppen a foghíjas esztergályost szúrta ki magának. Talán észrevette, hogy a többiek

táskája laposabb, talán a tekintete miatt? – Nyisd ki a táskádat, Vidács. – Kéred vagy parancsolod? – az esztergályos hangja kihívó volt, lehet, hogy csak ő érezte olyannak. Erőfeszítésébe került, de nyugodt maradt. – Látni akarom, hogy mit viszel ki a kapun. – Akkor, ott a főkapu előtt, az egész munkásság szemelátórára vágta hozzá a kenyerét Vidács. – Ezt – ordította – A falnivalót! Hogy elérhessem az ezer százalékot! Hogy felkapaszkodhassak a melósok feje fölé! – Nem tudta megütni Vidácsot, nem is lett volna ereje hozzá. A kapu felé igyekvők félresodorták. Ettől kezdve sok mindenen egészen furcsán mosolyogni kezdett. Akkor is mosolygott, amikor felment az igazgatósági épületbe. A tervosztályvezető a kis tanácssterembe vitte. Nagy sürgölődés volt már ott: a műszaki értekezlet Károlynappal esett egybe. Az igazgatót köszöntötték. – Kartárskám – a főmérnök közéletében szorítottak neki helyet – késtél: mi újság a hármásban? – Ezen is mosolygott. – Semmi különös. – Konyakot tettek eléje, ivott, koccintott az igazgatóval. Más művezetők is koccintottak, a mérnökök is koccintottak ott a hosszú tanácskozásszal két oldalán. A jól olajozott, síma mozdulatok ezt mondták: nincs semmi különös. Hohó, kartársok, hát ilyen könnyű problémamentes embernek lenni? Valójában van-e valami különös, ami miatt ő teleordította a világot? Hogy a felesége elkurvult, hogy az egész műhely utálja, ettől még állhat és erősödhet a proletárhatalom. Ki ellen verekszik ő, hol vannak az ellenfelei? Lám, itt a bártságos teremben egyetértés uralkodik, ezek mind kartársok, akik félmondatokból, szemvillanásokból értik egymást. – No de kérek, engedd meg... – csak így, elegánsan, két konyak között. Akár az agyafúrt sakkozók, tíz lépéssel előre látnak; mire ő kinyitja a száját, már tudják, mit akar mondani, pillantást váltanak a feje fölött, megveregetik a vállát. – Bodnár, Bodnár – mondta neki egy alkalommal az igazgató. – Ilyen harcosok nélkül, mint te vagy, se tizenkilencben, se ötvenhatban nem győzhetett volna a munkáshatalom. Csak az a hibád, hogy a géppuska, amit ötvenhatban cipeltél, hozzád nőtt, nem tudod letenni a válladról. A harcban nemcsak lőni kell. – Mindjárt ezt is hozzátehetted volna: hogy a modorod ellenére megtűrünk, a múltadnak köszönd. Dehát sokan vannak itt és tízezerrel másutt, akik nem az íróasztal mellett kezdték. Ott van Csatári. Sarlós a hatosból. Kinn áll a kocsijuk az épület előtt, majd értekezlet után beülnek, mert vigyázni kell arra az enyhén domborodó kis pocakra, búcsú a vezérkartól; szervusz, kérlek tisztelettel. Kérlek szépen, főmérnök úr, kérlek szépen, igazgató elvtárs. Kérlek szépen, szakikám. Te Üristen, aki odafent trónolsz, kérlek tisztelettel! Mosolygott, és amikor töltöttek a poharába, felhajtotta. A főmérnök beszámolója rövid volt, precíz és katonás. Mint egy mikroszkópiai keresztmetszet, mint egy röntgenlelet. Tárnyilagos és megfellebbezhetetlen. Tulajdonképpen csak udvariasságból kellett vitázni felette. Szakember a javából, érti a dolgát. S aki itt van, mind érti a dolgát Vidács is ezrednyi pontossággal esztergál, s mialatt kés alá fogja a munkadarabot, a szájával csücsörít. Bodoki, amikor reggelenként behozza a létszámjelentést, elégedetten szusszantja: no, kérem szépen. A kis vézna, hajdani vaskereskedő. Elégedett, mert passzolnak a számok. Hát akkor ő miért nem elégedett? Értekezlet után az autósok őt is hazaszállították. Rend volt otthon, tisztaság, tűz égett a kályhában. Takácsné a ferde mosolyával. – Bodnár úr, főzzek egy kávét? – Főzön Takácsné. A munkásosztály megbizta magát. A konyhában megtalálja a kávéfőzőt, egy kis cédula is volt rajta azt, ne keresse, különben is előbb olvasta, mint én. A halál eljött a szegény emberért, hallotta-e már ezt a

mesét? De a szegény ember huncut volt, azt mondta, nem ér rá, csak holnap. Holnap, írta az ajtóra a halál. Azon túl, ha eljött, a szegény ember mindig az írást mutatta az ajtón. Az élet egyszerű dolog, Takácsné. Valami úton-módon élje túl az ember a saját halálát. Lám csak, a szobában rend van, a hamutartó is a helyén. Hát akkor hol itt a hiba? – Hány cukorral kéri, Bodnár úr? – Százal. – A Bodnár úr jó helyről jött, látom én a szemén. – Furának tűnt, hogy másnap a személyzeti főnök is a szeme miatt volt fennakadva. – Téged a legutóbbi hetek megviseltek, Bodnár. Pihend ki magad, fáradtnak látszol. – A napok azért csak teltek. Jóformán semmi sem változott: reggeli felkelés, Bokodi bácsi a papírjaival, szerelőcsarnok, eligazítás a főnökségen. – Mi újság, Bodnár? – Semmi különös. Minden a helyén. – Az autóbüszbérlet is helyén volt az esőköpenye zsebében, a lépcsőház előtt lábtörlés, rend a lakásban, a kályhában tűz. – Főzöm a kávéját, Bodnár úr. No lám, máskor üres lakásra jött, legtöbbször maga főzte. – Nem jött a rendőrségtől egy idézés, Takácsné? Nekem el ne sinkofálja majd azt a papírt, mert fontos ügyben tanúskodom. – Ha úgy alaposabban szemügyre veszi, nem is eldöbni való asszony ez a Takácsné, leszámítva a ferde mosolyát. Egyszer ágyba fogja fektetni és megkéri, hogy ne mosolyogjon. Marhaság, miért ne mosolyogna? Attól fosztaná meg, ami legbölcsebb dolog a világon? – Takácsné, tudja, hogy a maga hajának esőszaga van? – Jaj, ne tessék már folyton viccelni velem, nem mostam én esővízben haját. – Másnap, harmadnapra is várta, hogy beidézzék a feliciás fickó ügyében. Ahá, úgy látszik, valami felső kartársakák próbálgatják elsimitgatni a dolgot. A kocsit azóta már kikalapálták, a motorosnak narancsot visznek a kórházba. Te meg autózgass, fiacskám. Üssetek el mindenkít, huligánkodjatok né nyelven szóló jogositvánnyal, Derkovits-ösztöndíjjal, szabadjegy a szocializmusba! No de uraim, Bodnár Miklós művezető a hármás főműhelyből szót kér és vádat emel a gyalogosok nevében. Kérjük az igen tisztelt bíróság példás ítéletét!

Keddi nap volt, amikor bement a főkapitányságra. A sűrű ajtók sokaságában egy szikarc, szemüveges századoshoz igazították. Leült ott a rendőrtiszttel szemközt és elmondta, hogy tanúkihallgatásra jött **abban a bizonyos gázolási ügyben**; dátum, kocsirendszám mind rendben sorakozott az emlékezetében és elnézést kért, hogy így hívás nélkül. . . De ugye, az a papír valahol el is kallódhatott és ő nem szeretné. . . A százados számára valahonnan ismerősnek tűnt a neve. Türelmét kérte, és csak hosszabb idő múlva tért vissza egy vékonyka dossziéval. – Hát kérem szépen – hajtotta szét a papírokat – ezt az ügyet lezártuk. Az ön kihallgatása nem vált szükségessé. Az n-i közlekedési járór helyszíni szemléje pontos fényt derített. . . Igen, a motoros vétett a közlekedési rendszabályok ellen, köszönjük a fáradozását, de. . . És nézte a szemközt ülő esőkabátos férfit; lám jó a kapcsolat a polgári lakossággal, a megyei újság éppen erről kér tőle cikket. Egy három flekkes cikket. Mi a fene az, hogy flekk? És mit akar még az esőkabátos, miért mosolyog olyan furcsán? – Tehát az ügy lezárult – szólalt meg végre Bodnár. Pofonegyszerű dolog, ezek itt rajzolnak egy paragrafust, kész. És az áldozat? Uraim, hohó, mi lesz végül is az áldozatokkal? Mit kapnak kárpótlásul, a jegyzőkönyv másolati példányát? „Hé maga, mit fetreng ott a sáros pofájával? Elütötték? No és, azért ne óbégasson, majd kap egy jegyzőkönyvet!” Amikor felállt, érezte az agyában a vérhullámot, amitől mindig megszedült, amitől ordítotni kellett. – Csakhogy én köpök a maguk irkafirkáira, elvtársakám! Lehányom va-

lamennyi jegyzőkönyvüket, az iktatószámaikkal együtt! – az íróasztal szélébe fogódzott, úgy acsarkodta a meglepett százados felé: – Én az áldozat vagyok, engem nem fizetnek ki papírdarabokkal! A rendőrtiszt nem értette. Miféle áldozat, milyen ügyről van itt szó? – Kit gázoltak el tulajdonképpen, kérem? – Engem – ütötte a mellét Bodnár. – Engem, a kutyaúristenit! Nem látszik rajtam? Azt meghiszem! Mert engem egy egészen finom és elegáns autócska taposott meg, elvtárskám, de magának azt is látni kéne, a paragrafusokkal a hóna alatt! – A százados rágyújtott, hogy ideje legyen a gondolkozásra. Részeg ez az alak, vagy hibbant? Nem érezni a szesz szagát rajta. – Tehát a piros Felicia – fújta ki a füstöt. Nem piros – ingatta a fejét Bodnár –, világoskék. Maga meg tudja különböztetni a világoskéket az almazöldtől? A rendőrtiszt most már felállt. – Melyik napen történt, amiről ön beszél? – Bodnár újra normális hangnemre váltott. – Szerdán. Mondjam a színét is? A szerda tengerzöld. Fogadjunk, elvtárskám, hogy maga ezt se tudta! Mielőtt hülyének néz, azt is megmondom, hogy ma pedig kedd van. Egészen kicsi, jelentéktelen okkersárga kedd, mint annak a dossziének a fedele. Kis keddecske. Egyszer a szegény emberért eljött a halál... De különben hagyjuk ezt. Képes jegyzőkönyvet felvenni róla. – A százados gyors léptekkel ment az ajtóhoz, kinyitotta. – A leghatározottabban felszólítom, hogy azonnal hagyja el a szobát! Ellenkező esetben...

Mire a lépcsőkön leért, az a sejtelmes kis mosoly újra ott volt a szája szögletében. A szegény ember alaposan kibabrált a halállal, ezt majd otthon Takácsnének elmeséli.

Vagy már egyszer el is mesélte?

Seres János: Halászok

Ime

Végigkiáltott a folyosón
nem felelt neki senkise
csak a csend kongott értelmetlenségeket

Még egyszer kiáltott segítség
után elvágódott élettelenül
s nem ment feléje a kutya se

Mikor megtalálták már szaga is érzett
s a vénasszonyok babonás ijedtséggel szánták
gonosz ember volt nem fogadja be az ég

S ime a halott mintha gúnyosan
rájukvigyorodott volna
a pogány!

Undorodom

Bűzlesz, mint csont-bőr gyomorbeteg szája,
bár nincs bajod, a tested szép, igéz,
de aki benned ott lapul, a Vész,
az undorit el tőled; az a pára

lebeg körötted, amit bestiális
vérengzéseik közben a vadak
árasztanak magukból – láttalak,

néztem, a combod feszült még, de áspis
szemed már öldöklön mart bele a
szívárvány percek ábrándjaiba,

s az aléltságot úgy dobtad az ágyra
– egy pillanat alatt az ölelés
minden gyönyörét elfelejtve és
megvetve –, hogy az egy kosnak is fájna.

Őszi tusrajz

Mihályka lenn várakozik a faburkolatú kis előcsarnokban, hogy elcsőnek üdvözölhesse a kezelőorvosát. Háta mögé kulcsolt kézzel járkal a fölvételi iroda előtt, fejét leszegi, mintha az imént elvonult takarítónők munkáját ellenőrizné szigorún, de a megkoptatott szőnyeg mintái úgy beleívódtak emlékezetébe, hogy rég tudomást sem vesz róluk.

Megáll a tükör előtt, nézi magát. Az arcát harmincnégy év alatt sem szokta meg, mindég új neki a föltűnően domború homlok, a sötét gombszempár, mely olyan mélyre húzódott a csontok közé, hogy keresni kell, mintha kiszúrták volna. Választott haja féldaldalt halántékára csapzik, hiába simítja el. Az is furcsa, hogy bajuszkája egy árnyalattal világosabb, rótesbarna.

– Mi lehet az, – kérdi félhalkan s erős homlokát tapogatja. Másik keze beszedés mozdulattal kíséri. A koponyáját szeretné megfejteni, hogy meglepje vele az orvosokat. Pillog, gyors, ideges kis taglejtésekkel magyaráz a tükörképének, de most már nem érteni a szavát.

– Reggelizett már, Mihályka? – áll meg mögötte a délelőtti nővér.

– Csókolom! – fordul meg sebesen és szívből jött udvariassággal meghajol, hálásan az érdeklődésért. Csupa szolgálatkészség, várja a szót, hogy felelhessen.

A nővér Mihályka karjára teszi kezét:

– Ma jó napja van, látom!

Szégyellne csalódást okozni, hát csak bólint.

– Akkor mért nem megy föl?

– Várom az orvos urat.

A nővér neszte'len léptekkel elsiet, tudja, hogy Mihálykát úgysem mozdíthatná el innen.

Az apró előtér lassan megtelik. Fölvételre várakozók érkeznek hozzátartozóikkal, körülük a két kerek asztalkát, megilletődötten, suttogva váltanak csak szót. Olyanok, mint az előkelő családi villába érkezett távoli rokonok, akik türelemmel lesik, hogy bebocsássák őket nemzetségük fejéhez, akit eddig ismeretlenül tiszteltek csupán, de mos eljött az ideje, hogy színe elé kerüljenek.

Mihályka bennfentesen mozog, szemügyre veszi őket, s ha valaki hozzáfordul, lebilincselő kedvességgel adja meg a kért fölvilágosítást a rejtelmes házrend felől. Majd hirtelen visszafordul a tükörhöz, szembe pillog önmagával és hangtalan, gyors gesztusokkal magyaráz.

A főnővér kilép a fölvételi irodából, fél pillantással tudomásul veszi Mihálykát, s beinvitálja sorban az újonnan érkezetteket.

Aztán feltűnik a kert felől a törékeny, megnyugtatóan zárt arcú fiatal férfi. Kalapban, föltöben, táskája hóna alatt.

– Jóreggelt, orvos úr!

– Jóreggelt. Hogy van?

Mihályka bizalmasan mellélép:

– Velük álmodtam! – és suttogni kezd a fülébe. Képtelen tükörcserepek

villognak mondataiban. Az orvos gyanítja, hogy rá várakoztában találta ki az álmot. Bólogat. Okos, metszett arcán éles fénycsík a kerettelen pápaszem.

– Helyes. Akkor most menjen föl szépen.

– Igenis, alorvos úr.

Mihályka elégedetten indul el a korlátos falépcsőn. Megtörtént, amire vágyott.

A piktor ma érkezett, s most ott fekszik az ab'ak alatti ágyon, hanyatt, húnyt szemmel, jobb keze szívére ejtve, mint egy elesett hősé, aki holtában is esküszik, hogy nem maradt más választása. Nyulánk, fáradt figura, mikor belépett, alig lehetett érteni a köszönését. Idősebb nő kísérte, a gazdasszonya, akit egyetlen hozzátartozójaként diktált be a fölvetelkor.

Mihályka már oda'lenn alaposan megfigyelte. Ő volt az egyetlen, akit nem érdekelt semmi, nem kérdezősködött, néma biccentéssel vette tudomásul, amit kísérelője súgott neki. Aztán idefönn kezeslábast öltött, végigfeküdt az ágyon, eltörte a búcsúzó simogatást, nem enyhült meg tőle és nem mosolyodott el. Behúnyt szemmel hever, mint az eldölt fatörzs.

Az élénkszemű, öreg jogász kihívta Mihálykát a folyosóra és oktatja:

– Aztán nehogy megint egész este nyöszörögj! Még kiüldözöd innen. Ez rendezes, finom, jómodorú ember. Örülni kell, hogy ilyen szobatársat kaptunk.

– Igen, Pali bácsi, – bólogat engedelmesen Mihályka. Aztán hozzáteszi. – Művész.

– No látod! – és Pali bácsi rágyújt. A korlátnak dől, keservesen megvált arcát furcsa fintorokba tornáztatja. – Borzasztó... – dűnyögögi maga elé.

Már nem törődik Mihálykával, észre se veszi, hogy elpárolgott mellőle, belopakodott a szobába, hogy az aítóból hosszan, leltározó tekintettel fürkészsze az új beteget, aki biztosan mimeli csak az alvást. A koponyáját lesi.

– Mi lehet az? – kérdi hangtalanul s megint homlokán járnak ügyetlen, tömpe ujjai. De most maga sem tudja, az ismeretlen titkán töpreng-e, vagy azon, ami az ő fejében bújt meg.

A holdfény besurran a szobába. Hárman fű'elnek a csöndre.

Pali bácsi szólal meg váratlanul:

– Soha többé nem látom Párizst. – Recsegő, el-elfulladó a hangja, mintha elmállott parafadugó lenne a gégéje helyén – Huszonhétéves voltam és könyvkötésből tartottam fönn magam... Nem is rosszul...

– A két hamburgi nőt mesélje, Pali bácsi... – ül föl Mihályka türelmetlenül.

– A hamburgi nők! Marhaság... ott tollam el az életemet... Ma nem is látni olyan jóvágású fiút, amilyen én voltam... El se hinné, igaz?

– Miért ne? – hangzik közönyösen a piktor ágya felől.

S ettől egyszerre befagy a mese. Megint hallgatnak, sokáig. Időben nem mérhető ez a némaság, mert a holdfény megváltoztatja a percek térfogatát. Száraz recsenéssel ébred föl a gólyanyakú fogas, de ő sem szól többet. Matató ujjak az éjjeliszekény lapján.

– Mért nem vetted be az altatódat? – kérdi Pali bácsi.

– Mert akkor nem álmodom. Túl mélyen alszom és nem látom őket.

Pali bácsi sóhajt. Egyiknek hiányzik a családja, másoknak sok a jóból.

– No, kapd csak be. Megint dobálsz majd magad!

Mihályka nem ellenkezik, de csak az egyik pasztillát nyeli le.

– Az erdön fogott el először... ez a... ez a görcs... – suttogja. – Olyan volt, mintha jégből volna minden bordám. Nem bírtam tovább menni. És egyhelyben állni is féltem...

A piktor oldalt fordul, félkönyökre támaszkodik.

– Hallgass! – mondja Pali bácsi.

– Dehogy. Mesélje csak.

Mihályka fölélenkül. Törökülésbe emelkedik és beszél, beszél az elvesztett erdőről, a hullott avar illata orrában, vasszögű botja ujjai közt, szemére ernyőzi tenyerét, mintha a lombokon átnyilazó naptól védené.

– Vártam, hátha jár arra valaki... Kirándulók... Akkor hozzájuk csapódtam... úgy végig bírtam járni a körzetemet... Hét kilométert...

A piktor azon töpreng, amit az előbb hallott. Jégből voltak a bordái. És nem bírt továbbmenni. Ahogyan ő szorongott a műteremben, keptelenül rá, hogy be-nyisson a kisszobába, ahol örökre elhallgattak a csoszsanó, öreges léptek.

Mihályka behunyja szemét. Még mindig ül. Ha otthon lehetne! A kislányára gondol. Tisztán látja maga előtt. Szinte megszólítja. És akkor beleáll a bénaság, mert elfelejtette a nevét.

Várni kell. A főorvosi szoba ajtaja mögött ismeretlen szertartás folyik. Nem tudni, ki van benn. De itt is érzik, hogy azok közt a falak közt más a légsűrűség, más a hang terjedési sebessége. A kiejtett szó anyagában változik meg: nemcsak tartalma van, hanem felülete és magja, rezgései, s mindez egyszerre mérhetővé válik.

Pali bácsi fölhúzta mefiszto-szemöldökét, mikor a nővér beszólt a piktorért a a szobába.

– Lehivatott az öreg? – nem lehetett tudni, tiszteli, irigyli vagy sajnálja.

Mióta itt van, foszlányos emlékképekben jön csak vissza a másik világ – odakünn hagyta, nem vágyódik utána. Megszokta a fehérköpenyes ápolónőket, betegtársait, az orvosokat. Engedelmes, akarattalan lakója a villának. Most ide-rendelték, hát vár a sorsára. Nem találgatja, mire kíváncsi a főorvos. Kicsit lebeg még a reggeli gyógyszeradagtól, mosódott közérzettel ül a karosszékben, mintha utazna. Igen, a luxuszögös kis halljában van, ha tetszik, olvasgathat vagy nézegetheti az elvonuló utasokat, s alatta a padló alatt, a gépház alatt a foghatatlan, fogékony elem, amelyre rábízta magát. Így is lehet élni, túl a szárazföldön. Viszi valamerre a hajó, elfeledte már, hová. Nem is ő váltotta meg a jegyet. És a megérkezés éppolyan meglepetés lesz majd, mint az útrakelés volt.

Lassan, döcögős, dróton rángatott léptekkel elbotoz előtte a kétméteres óriás a 8-asból. Némán köszöntik egymást. Feszülten követi az idegbénult minden egyes kikinlódott lépését.

Nesztelenül megnyílik előtte az ajtó, a főorvos törzse kissé kihajlik, síkból térbe lép. Mikor benn ül az íróasztalnál, kicsit magasabban dobog a szive, mintha egy bordányival fölszállt volna. Dossziék, fejtetőn álló írással telerótt lapok. Ez már az ő kartotékja. A figyelmes-barna szempár megpihen rajta.

– Az utolsó történetén a fekete-szürke csendélete tetszett nekem. Az a jó, laza, földobott anyagkezelés, amitől a tárgyaknak egyszerre jelentése támad.

Fülel, idegenkedően, csapdát sejtve. Az orvos otthonosan beszél, nem zavarja a fehér köpeny, még igazához sem ragaszkodik. A három év előtti kiállítóte-

remben jár, bámulatos emlékezettel idézi a képeket, grafikákat, melyeket egy régi ember álmodott meg.

És mostanában, mielőtt bekerült, miket csinált? – kérdi.

– Nem tudtam dolgozni.

– Kár. Azzal a kiállításal lezárt egy korszakot, és még nem találta meg, ami utána következik. – A főorvos fölkel, az ablakhoz lép, kibámul a lassan ősülő hegyvidékre. – Ha kedve van egy-egy sétára délutánonként, szóljon csak.

Ő is föláll. Vége a kihallgatásnak. Ez volt az egész?

Megy föl a lépcsőn. A fekete-szürke csendélet. Különös, hogy egy civil számontartja. Vállat von, mint akinek a kamaszkori szerelmét emlegetik. Ki hitte volna, hogy ilyesmi iránt érdeklődik a főorvos?

– **Haragszanak rám.** . . – mondja elmerülten Mihályka. Az ágy szélén ül, túldomborult homlokát tenyerébe hajtja, és fáradtan lógázza a lábát. – Azt hiszik, nem akarok dolgozni. . .

Pali bácsi átható tekintettel adja tudtára, hogy Mihályka visszatért rögeszméjéhez, mint az úszó a cölöphöz, befogódnak, körötte kering.

– Azért nem jönnek el látogatóba sem . . . drága az útiköltség . . . és a tápénzből is lefogyják a felét, mert itt vagyok. . . – arca kipirult, ujjai közül minduntalan kibuggyan a helyére tapaszthatatlan félolda'as hajcsomó.

– No, beszéljünk valami okosabbról, Mihályka. Ma este valami lengyei film megy a tévében. . . Azok jókat csinálnak mostanában.

– A lengyelek?

– Bizony. Pedig nekik sincs pénzük. De művészek! Micsoda művészek! Hahá! . . . – Pali bácsi recsegve lelkendezik, már senki sem figyel rá, Mihályka magában suttog, egy emlék emléket keresi.

Széles, húsos arc jelenik meg az ajtórésben, Pali bácsit hívják sakkozni. Kettesben maradnak tétlenül és tehetetlenül. Mihályka kutaton fölneéz:

– Művész úr jól rajzol, ugye?

– Nem hiszem. . . pedig mindég szerettem volna. . .

– Csak szerénységből tetszik mondani. . . azért engem biztosan le tudna rajzolni!

Töprengőn vizsgálgatja. Mintha időtlen ideje ismerné.

– Ha elküldhetném haza. . . a kislányomnak. . . – hajlik bizalmasan előre Mihályka.

– Mióta nem látta őket?

– Rég. . . nagyon rég. . . múlt hónapban úgy volt, hogy hazaengednek. . . két napra. . . Megváltottam a vonatjegyem. . . fölszálltam. . . és a harmadik állomáson megint jött. . . jött az a valami. . . Nem tudom. . . le kellett szállnom. . . Nem bírtam. . . elpocsékoltam az útiköltséget, a szabadságot is. . . – ezt már kicsit zökkenve mondja, aztán ledől az éjjeliszekrény lapjára és egyszerre felnőtté válik: szép, ólomnehéz férfizokogással rázkódik a válla. Néha csuklik csak föl a hangja, s az olyan, mintha apró örvények buggyannának a némaságon.

Az asszony szökén, nyúlánkan áll lenn a faburkolatú előtérben, ernyőjét cipője orra elé szúrta, forgatja, s a makkegészségesek idegenkedő érdeklődésével próbál tájékozódni. Valaki megszólította az előbb, nagyon szolgálatkész, mélyen

ülő szemű, zömök fiatalember, s mikor megmondta, kit keres, elindult a lépcső felé:

– Mindjárt szólok neki!

Nem azt mondta: leküldöm – csak: szól neki. Megpróbálta elképzelni, amint lefele lépked a dobogós falépcsőn, homlokát ráncolva, mint legutóbb, mikor a műterembe toppant be hozzá váratlanul, s azzal fogadta: minek jött? Borotvátlan volt, és a tekintete iszapszínű. Hideg kávé kortyolt, gazdaaszonyától hallotta, hogy egyebet hiába is visz be neki.

A szembetoppanó, enyhén hajlott tartású figura most mintha fölcsillanna a vízontlátástól. Keztfognak, összekapcsolódik a tekintetük, nincs hatalmuk itt a szavaknak.

– Most nem kérdi, minek jöttem? – szólal meg mégis.

– Jöjjön, menjünk ki a kertbe.

Séta közben a férfi egyik betegtársáról beszél, aki szeretné, ha lerajzolná, hogy legalább a képet hazaküldhesse. Izgalmasan szokatlan fejalkat.

– Nem az, aki fölment magáért?

– De igen. A kutyaember. Egy szobában vagyok vele.

– Mért kutyaember?

– Mert nem bír meglenni magában. Odaszegődik ahhoz, akit erősebbnek érez. Gazdát keres. . .

– Mi van magával? – kérdi óvatosan az asszony.

– Majd elvállik. Még nem tudom.

– Pedig ideje volna. . .

– Türelmetlen?

– Nem. Csak hiányzik, – mondja röstelkedés nélkül, s megint leszúrja összesodort, fémnyelű ernyőjét a park sóderében, de most szembenéz a férfival. – Eszik rendesen?

– Muszáj. Inzulinoznak.

– Ugye kijön nemsokára?

Fanyar homlokráncolás:

– Minek?

– Ha kérem!

– Nincs elég puttony a hátán?

Az asszony elnéz a szomorú, őszi hegyek felé:

– Hátha én is kutyaember vagyok?

A férfi egyre hallgat, megint olyan az arca, mint odahaza volt. Most gyorsan mondani kellene neki valamit, akármit, csak elterelje a figyelmét a műterem mögötti kisszobáról, amelyből eltűnt az a fáradt öregasszony.

– Kijöjtek vasárnap? Akarja?

– Jaj, minek kérdez annyit. . . Azért jöttem ide, hogy ne faggassanak!

– Kihoznám a mappáját, meg egy pár szenet. . . jó?

A titokzatos, kastélyszerű kis épületben kigyulladnak a fények. Korán esteledik itt. A férfi megigazítja vállára dobott kabátját. Keskenyre vont ajkát lepecsételték. Lehajtja fejét. A lassú alkonyodásban visszatérnek a kapun kiáradó fény nyalábjába. Lépteik alatt ropog a sóder.

Pali bácsi már vasárnap délután visszatért a másfél napos hétvégi szabadságról. Jön-megy nyugtalanul a szobában, zörgeti a földmogyorós zacskót, várja, hogy megkérdezzék, miért nem használta ki az időt végig. De a piktor elmerülten olvas, Mihályka meg kábultan, tátott szájjal alszik.

– Ez... látod, ez az otthon! – csap indulatosan a vaságyra, éjjeliszekrényre. – Itt legalább békessége van az embernek, nem kell összehúznia magát, mert szétszedik a házat a feje fölött. A lányom barátnői. Meg a lovagjaik. Lovagjaik! – veti utána lesújtóan. – Csupa sehonnai taknyász!

Mihályka kinyitja a szemét, mint aki egy másik világra ébred.

– És az anyjának ez passzol! – A zenés örömtanya...! Az juttatott ide! Undor! Undor! – gyúrja a kiürült zacskót, pereg belőle a földre a mogyoróhéj.

– Tessék elkérni a rajzot, Pali bácsi... – suttogja Mihályka. – Rólam készült.

Pali bácsi egy másik álomból ébred, e'merengve bámul az ablak alatti ágy felé. Aztán összecsapja a kezét:

– Dolgoztál, öregem?... Hát az már... az igen! Tudod mikor én Párizsban... – és már jön, zuhog a beérhetetlen álom, a harminc év előtti ifjúság, amikor még lehetett volna kezdeni valamit.

Mihályka elbűvölten hallgatja, s már helyette folytatná:

– És amikor a két hamburgi milliomosnő... .

– Hagyj nekem békét a nőkkel! – pattan föl Pali bácsi. Kirohan a folyosóra. Ott áll a korlátnak támaszkodva, fújja a füstöt és dermedten mormolja maga elé: – Borzasztó... .

A piktor a kis szobában, szemközt az osztályos orvossal, akit egy hónapja még nem ismert. Nézi a szűkrefogott, fegyelmezett arcot – ki tudja, hányadszor és arra gondol, hogy gyűlölhethné is. Akarata ellenére szép lassan elmondott magáról mindent ennek a fiatal férfinak. A válláig sem ér, s olyan kényszerítő erővel tud hallgatni, hogy egyszerre közeljönnek a falak és préselni kezdik a mellét.

Észrevétlenül történik most is, hogy Mihálykáról kezd el beszélni, aztán vádlón, számonkérően belesodródik:

– Mi értelme a heti két sokkolásnak, ami lassan kipuhtítja a memóriáját, ha nem sikerül összefogni, annyira sem, hogy egyedül fölszállhasson a vonatra és haza is érjen vele. Nincs más vágya, a kislányát szeretné újra látni, az otthonát!

A kifürkészhetetlen arc állja pillantását. Aztán az orvos nagyon halkán megszólal:

– Olyan biztos ebben?

Fülében rezeget a csönd. Egyszerre átvándul rajta a furcsa, túlduzzadt homlokú fej, a bajuszos arc, a kétségbeesett, topogó alakot látja az erdő közepén, amint beléáll a rettenet, megmerevedik. Miféle vadonból szeretne kifutni Mihályka, és hol állna meg azzal a biztonsággal, amely sosem adatott meg neki: hogy hazaérkezett!

Nem tud róla, hogy szobatársa tétova mozdulatával töröl végig homlokán, míg ijedten keresi az orvos könyörtelenül biztos szempárját. S ő kapja el megszeppenülten tekintetét.

A nyugodt, fehérköpenyes alak háttéréből az egyre sötétülő ablakon lassan belép az őszi kert. A jégszínű égre rajzolódó fekete, törékeny ágak nyúlnak föl,

hogy megtartsák a magasságot, melybe csak beleveszhetnek. És valahol a reménytelenség határán mégis egybekomponálódik a kép. Majd szétfeszítik a küzdő erők, s ebből támad a végső egyensúly, mely mégsem engedi összeonlani.

Újra fölemeli fejét:

– Kérem, doktor úr, azt hiszem, a hét végén megpróbálnék... két napra hazamenni...

SERFŐZŐ SIMON

Próbát teszek

Zöld bokor, zöld ijedelem,
az árokból kilátszoll
Mégse félsz, csak állok most,
nem zavarlak ki a világból.

Apám otthon fáradtságtól nyög,
iző előtt széthull csontja,
gereblyével kaparhatom
majd a házban fehér halomba.

De addig még próbát teszek.
Hajts, eltűnjenek a kínok:
a járomba repülőgépet, vasjószágot fogva
az égből a portára beállítok!

Aranyos tökvirág

Aranyos tökvirág fújja
trombitáját reggel óta.
Megdagad a torka tőle,
mázsás nagytök lesz belőle.

Chirico

félérett banánhalom
vak fény a téren
fejetlen torzó bámulja
sosemvolt tenyerét

világvégéről most fut be az utolsó vonat
kerekén himbálja sorsomat

Csavargó

Két kiszáradt fa között ült és evett.
Sárga hajában szalmaszál,
mögötte köd lengedezett.

A bozótban két kölyök figyelte,
míg rájuk nem zuhant az este,
s az egyik így szólt:
– ő az isten?

Mondóka

Perdülj mankó,
vendég lőcsláb!
Szakadj szakadékkal
Lábraállni,
szállni, szállni
kell ma,
még ma.

Litánia

Mennek az öregek feketén, szelíden,
Hét ökör jár lábnyomukban,
hét varjú, hét szelindek.
Földre roskad arcuk előtt
az ünneplő tekintet.

ZIMONYI ZOLTÁN

A drámaíró Németh László pályakezdése I.

A Németh művek genezise

A jövő század kutatójának szigorú kategóriáiból egy életmű mindig kikellemetlenkedik majd: **Németh László** egyetlen tehetségenek ezerféle tapogatózása ugyanis a szellemi mozgás egyetlen területére sem utalható egyértelműen. „**Változatos ifjúságom alatt voltam nevelő, orvos, iparos, tanár, vállalkozó, kritikus, regényíró, kacérkoatom a kertészséggel**” – vallja meg, s meg is sajnálkozik: „**Milyen kar, hogy az embernek csak egy eleje van, ha mind a négy tejem tovább érne, Koppány szétneveltetését is vállalnám.**”

Az irodalomtörténészeknek is hétszer kellene születni ahhoz, hogy ne csak becsülje, meg is mérje Németh László irodalmi életművét. S mert csak patikamérlege van, tudván tuaja: mázsálni azon nem lehet. Ezért feledkezett bele néhány éve drámáinak olvasgatásába. Nem, mert szem elől veszítette a regényt, tanulmányt, esszét (mi több, a novellát és a verseket); nem, mert Prokrusztesz módjára a dramaturgia szűköcske ágyába akarja vonni a kísérletező óriást, hogy amiben több, abban megcsönkítsa. Inkább: olvasmányai meggyőzték, hogy Németh László ezerféle tevékenységében, irodalmi és irodalmon kívüli mozdulataiban **egyetlen gesztus munkál**: a kiküzdött filozófia, ember- és társadalom-szemlélet. (Igazáért, ha kell, vitázik is a szépíró és esszéista Németh Lászlót skizofrenisztikusan szembeállítókkal) A drámákban így – az egész felől közelítve – a mindenféle tevékenységben meglévő gesztust kutatja, az egyetlent a különféleiben, a különféle fajsúlyos, de parány birodalmában, a drámákban. Nem akar szemmel becsülő becsűs lenni (mértékét Arisztotelesztől, Lessingtől, Csehovtól, Ibsentől, a mi Gyulainktól avagy a kortársak: Dürrenmatt, Brecht, Miller stb. dramaturgiájából kölcsönözve), mert tudja: **nincs dramaturgia, csak dramaturgiák vannak**. Jobb diagnosztá szeretne lenni a középkori javasasszonyoknál, ezért, míg vizsgál, kopogtat, nem mormol dramaturgiai babonákat, ráolvasásokat, Keresi az okot, mely a drámaépítkezés miértjeire választ ad. A tartalmat, melyhez a forma igazodik. Tudja, a tartalom gondolkodásban érett, így a forma is kiküzdött. Ennek a történetét szeretné feltárni a szerző, jelen tanulmányban a pályakezdés első mozzanatát: a művek geneziséét, az írói modell, ars poetica kialakulását vizsgálva.

1. Németh László első nagy drámai teherbeesése 1936 és 1941–42 közé esik, arra az időszakra, amikor több regény (**Akasztófavirág, Emberi Szinjáték, Gyász, Irgalom** első koncepciója, **Bűn**) és sok kötetnyi tanulmány (**Készülődés, Magyarság és Európa**) csaknem a teljes **Tanú** van már a háta mögött. Valójában drámaírói hajlama jóval korábban kialakult, e regények, tanulmányok, esszék születését megelőzően, még 17–18

éves korában, amikor a Ludovikáról lemondva végleg az irodalommal jegyezte el magát. Mint a **Hid**-ba **Hornyik Miklósnak** adott interjújában vallja: ekkor **kimondottan költőnek és drámaírónak készült.**¹

Tudjuk, Németh László szépirodalmi műveibe gyakran életrajzi vonatkozások is föl-párolognak. A fiatalkori drámaírói készülődésnek is megtalálható a nyoma egy novellában, az **Irgalom** c. regény alapját képező **Telemachosban**. Az elbeszélés 1926-ban keletkezett. Főhőse Horváth Pali, mint az író jellemzi: „**a drámában csinálta meg, amit a körülmények és oblomovsága eltiltottak.**”² Királydrámákat készülni, ezért is várja nagyon haza Szibériában hadifoglyoskodó apját, bízva, hogy apja nyelv- és történelem tudása, valamint az ő írótehetsége szerencsés ötvöződéseként remek történelmi drámákat írhat. Mikor édesapja hazatér, fiú érzelmei tolmácsolását egy drámára bízta, mely Pénélopéról szól, s írója magát az apját kutató, hazaváró Telemachosnak képzele.

Nemcsak ilyen közvetett, hanem elsődleges nyoma is megtalálható a fiatalkori drámaírói készülődésnek. Németh László önéletrajzi jellegű írásaiban – az **Ember és szerepben**³ és a legrésztelenebben talán a **Mit köszönhetek a Toldy reálnak?**⁴ című visszaemlékezésében – több helyütt utal a versesregények és novellák mellett születő drámákra. Ezek közül – a gimnáziumban szövődő kapcsolat révén barát **Oszoly Kálmán** jövöltárból – csak egyetlen egyfelvonásos, az **Arion** maradt fenn. Cím szerint ismerjük Dózsáról szóló öt felvonásos versesdrámáját, a II. Endréről és a Kis Károlyról írt királydrámákat. Valószínűleg drámai alkotás volt az a nyolcadikos önképzőkori munka is, amelyre a **Mit köszönhetek a Toldy reálnak?** című írásában így emlékezik vissza: „... egy párbeszédfele volt az esti Halászbástyán, maeterlincki sejtelmességbe burkoltan.”⁵

Mivel ezek a drámák nem maradtak fenn, az egyfelvonásos **Ariont** pedig nem ismerjük: a fiatalkori drámák, a zsenék korszakának elemzése megoldhatatlan. Az utalások alapján még a cselekményüket sem tudjuk rekonstruálni. Néhány dolgot azonban megállapíthatunk. Az első, talán legfontosabb: **kísérletet tesz a verses történelmi drámák felújítására**. A történelmi dráma ebben az időben az irodalmi köztudat szerint anakronisztikus, idejétmúlt jelenség volt, Szabó Dezső például a romantika itthagított pelenkájának nevezte.

Hogy a történelmi drámák felé vonzódás nem avitt irodalmi ízlés megnyilvánulása volt, a modern irodalomban való járatlanság és fiatalkori tájékozatlanság, azt Németh László későbbi művei, nagy történelmi drámái igazolják. Joggal tekinthetjük tehát ezeket az első drámákat a romantikus rekvizitumoktól megfosztott, újrateheremtett történelmi dráma melletti első felszólalásnak.

A fiatal Németh törekszik a verses dráma feltámasztására. Eliot programja ez, ő vallotta, hogy a próza-dráma csak közjáték a verses dráma történetében. Németh későbbi történelmi drámáit prózában írta, a verses dráma újrateheremtésére csak két esetben tesz kísérletet, a bibliai témájú **Sámsonban** és a **Négy prófétában**. Így a verses dráma feltámasztásának programját nem valósította meg. Nem azért történt ez így, mert időközben Németh László módosította nézetét a verses drámával kapcsolatban; oka inkább abban a kényszerben keresendő, amely a művek születését serkentette, a drámai teherrel való megszabadulást sürgette, az esztétikai szempontok érvényesülését meg nem engedte. Ha a verses dráma programja részben valósult is csak meg, Németh László drámaírói munkásságában nem múlt el nyomtalanul. A vers: emelt nyelvet jelent. Németh László sokat kárhoztatott, inkább költői, mint dialogikus – valójában csodálatos – drámai nyelvére az igénybejelentés valamikor itt történhetett, a fiatalkori drámák időszakában. „... azt, hogy az irodalmiság küszöbe: csikar-e ki a mű a kifejezésért küzdve nyelvi vívmányt, akkor is vallottam, amikor prózai drámák írására adtam a fejem.”⁶ – emlékszik vissza később. A görögök szerint: a próza gyalog-vers. Németh László prózai drámányelvében érezzük találó metaforának ezt a névadást; a színművek prózai nyelve és a vers között talán nincs is nagyobb különbség, mint a sebesen szaladó ember és a díszesen hajtó hintó sebessége között. Lépést is tudnak tartani, csak az egyik gyalog, a másik hintóban.

Feltehetően megnyilatkozott e fiatalkori drámákban Németh László jó szerkesztési készsége is. Mindezt közvetett bizonyítékok, mi több, Németh László saját megállapítása alapján gondoljuk. **Oszoly Kálmán**, az egykori jóbarát, mint említettem, megőrizte az

Arion című egyfelvonásost, s most néhány éve visszajuttatta szerzőjének. „Majd meglátod, hogy nemcsak mint emlék figyelemre méltó – ajánlotta. S valóban” – mondja Németh László e fiatalkori művét több évtized után vizontlátva és újraolvastva – „(ha a nyelv éretlen is), azt mutatja, hogy bizonyos írói képességek, így a drámai szerkesztés is: velünk születtek.”⁷

Közzetett, így feltételes bizonyítékok szerint valószínűleg már a fiatalkori drámákban gondot fordított Németh László a lélekábrázolásra, a belső történések rajzára. A már említett *Telemachos* című novella egyik megjegyzése erre utal. Ebben az elbeszélésben, emlékszünk rá, a főhős drámákat ír. Hazatérő apjának elmeséli az egyik drámája történetét, majd hozzáfűzi: „Persze, ez csak a cselekmény váza. A lényeges a lelkek rajza.”

Igaz, a Németh László-i regény és drámamodell a hős belső körein, tudatában mozog. A fenti következtetés mégsem jelenti azt, hogy drámamodellje már ekkor kialakult volna, ahhoz még a pályakezdés furcsasága, szokatlansága mellett sok ellenállást kellett legyőznie.

2. A sajátos Németh László-i életmű kialakulását vizsgálva valahonnan a bővíző életmű folyam forrásától, pontosabban forrásaitól kell elindulni: a tanulmányíró-kritikus, illetve a szépíró első jelentkezésétől, attól a két ágtól, amelynek tisztáza víze a *Nyugat* 1925. évi novella és kritikai-tanulmány pályázatának mélyfúrására tört föl az ismeretlen tehetségek talajából. A *Nyugat* 1925. július 1-én novella és tanulmányírói pályázatot hirdetett. Ma már nehéz lenne kideríteni, mi sugallta Németh Lászlónak, hogy a pályázatra nagy gondal készített *Ady vers genézise* című tanulmánya mellé az utolsó pillanatban egy régebbi novelláját is legépelje és beküldje. Egy bizonyos: ez a véletlen, ösztönös mozdulat volt az, amely a siker szárnyára segítette, szokatlan és szerencsésé téve a XX. századi magyar társadalmi gondolkodásban és irodalomtörténetben mély nyomot hagyó életműve nyitányát. Mint ismeretes, a nagy gondal készített *Ady vers genézise* a „szerencsésebb kísérletek” névtelenjében maradt: a mellékesen beküldött, „szürkén” postára adott és „ragyogóan” visszakapott novella – a *Horváthné meghal* – 5 millió koronás első díjat, *Osvát* dicséretét, s azt a sorstól kapott biztató „hátbalkést” jelentette – ahogy Németh László az *Ember és szerenben* visszaemlékezik – „amely egyszer mindenkinek kijár, akinek hivatása van a földön.”⁸

A folytatás sem volt külön, megtalálta a furcsa kezdésre rímelt még furcsább kérdéscímét. A fődíjas szépíró előtt egyszerre becsapódtak a *Nyugat* kapui, az önkényes ítéskedéssel megbélyegzett tanulmány íróinak viszont nemcsak az akkoriban induló *Magyar Szemle* és a *Napkelet*, de a *Nyugat* is hamarosan felkínálta „leapadt” kritikai rovatát. 1926-ban *Móricz Zsigmond* negyedszázados írói jubileumára készített tanulmányát, 1927-ben tíz írói-költői arcképből álló sorozatot *Zsinka Ferenc* *Protestáns Szemléje* közli, a *Társadalomtudományba* a *Nyugat* húsz esztendejéről, a *Nyugatba* *Makkai Sándorról*, *Bányai Kornélról* ír. Közben csak a *Napkelet* és a *Protestáns Szemle* közli – álnéven – egy-egy novelláját, a *Nyugat* pedig egyet sem. Az irodalmi közvélemény lassan elfelejti a *Horváthné meghal* sikerét; *Osvát* szavai – amelyek a novella életszerűségét és életismeretét dicsérték – a semmibe merülnek. Németh László, a pályázatnyertes szépíró megállt, továbbment a bátor, támadószellemű kritikusk.

A pályakezdés véletlennek látszik, a véletlen háta mögé azonban kitapintható okok rejtőznek. „Az író vállalkozás – írta le Németh László első megjelent tanulmányában – „öröklött képességei: az alkat; gyermekkorának emlékezetnépesítő élményei: a szülőföld; az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé öröködni és hatni benne.”¹⁰

Németh László vállalkozásának kialakulása sem más, mint annak az írói, gondolkodói szerepnek a megtalálása, mely alkat, kor, szülőföld és nemzet eredőinek az össze-tevője. S ez, mint látjuk, nem lesz könnyű feladat. Németh Lászlónak nemcsak a benne továbbfolyó nyelvleket (a különböző vérmésékletű szülők belé átöröklített természetét) kellett kibékítenie, hanem azokat a gyakran ellentmondó tényezőket is, amelyekből a némethlászli írói modell, vállalkozás felépül. Hogy hogyan, ez okon érdemes megvizsgálni: milyen szerepre készül a fiatal kritikus és szépíró, mit vall az irodalom és írók feladatáról?

A fiatalkori rajongás *Ady*, *Szabó Dezső* és *Móricz* iránt kialakítják benne azt a gondolatot, hogy a „magyar irodalom sorsszerűen prófétatermelő irodalom” s hogy „vi-

szonyaink a művészt prófétaságra kényszerítik". A Horváthné meghal sikere után, a bécsi nászúton benne is átzúgott a póz – mint az Ember és szerepben visszaemlékezik – „fölrázni a nemzetet, összefogni a legjobbakat." Négy-öt árkusos, harminc oldalas levelet írt Os vát-nak, amelyben hangsúlyozta: „én nem vagyok tiszta művész s nem akarok csak tiszta művész lenni." Kiszőkött a tollából az is, hogy a „magyar szellemi élet organizátora" szeretne lenni.¹¹

A pályakezdés paradoxitásának megmagyarázásában ez a levél siet segítségünkre. Igénybejelentése a szellemi erők organizálására több, mint csak irodalmi szerepre készülés. Erre predestinálja – a magyar viszonyok írói prófétaságba kényszerítő hagyományán, s a már említett szellemi hatáson és példán túl – alkata (melynek hű dokumentuma fiatal-korát feltáró önéletrajza, a *Magam helyett* (1943)) és egyetemes tehetségének ezerfelé tapogatózása, amely az élet különböző területein tette kísérletezővé. Az irodalmon túlmutató szerepvállalás, a magyar élet egészének végigkoptogtatására és a mindent átvizsgálásra ösztönöz szellemi érdeklődés szükségyszerűen utalja Németh Lászlót a tanulmány és a kritika műfajába. A kritika, tanulmány és esszéírás ezért nem lehetett kaland, vagy mint Németh László hitte ebben az időben: „véletlen letérés, alkalmi beszállás(!) a szépiró útjáról", hanem inkább az írói hajlam természetes megnyilvánulása. Vagy ha kaland volt – életreszóó kaland. Ha csak egy pillanatra kényszerült a kritikai, tanulmányírói székbe ez a pillanat az élete, a *Status praesens*től¹² a szépiró „nyugdíj-havonulását" is túlélve; hiszen az írói pálya minden második éveire jut legalább egy tanulmánykötet – gondoljunk csak a Tanú előtti *Készülődés* 2. a Tanú *Minőség* forradalmába kicsapódott 6. a Tanú utáni *Kisebbség*ben 4 kötetére, nem is beszélve a *Magyarság és Európa*, *Az értelmiség hivatása*, a *Téli hadjárat*, a *Sajkódi esték*, *A kísérletező ember*, a *Kiadatlan tanulmányok* (I–II.) kötetéről, vagy a *Lányaim*, a *Berzsenyi*, a *Széchenyi* könyvről.

Ez okon bukkannak fel a kezdeti irodalmi kritikák után egyre inkább az irodalom tereumán túlmutató tanulmányok és esszék, amelyek Németh Lászlót mint közéleti gondolkodót mutatják. Ezért művelői szívesebben az esszét, mint a szaktudományos tanulmányt. „A szakmunka azért van, amiről szól, anyagát akarja rendezni és megvilágítani. Az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré" – mondja Szekfű tanulmányában, s megállapításai saját esszéire is érvényesek.

De mi rejlik a szépiró elakadása mögött? Osvát „kasztráló kése" tette terméketlenné? A sűrűn születő kritikákban, tanulmányokban, esszékben kifejeződő kényszer ténitette le a szépiró útjáról? Talán mindkét tényező közrejátszott, de inkább ő maga volt ekkor csirázásképtelen, nem tudván beilleszteni az irodalmon túlmutató szerepvállalásba a szépirodalmat. Egyelőre legalábbis nem. Jól dokumentálja ezt az Ember és szerep egyik része, amelyben a már említett bécsi nászúton született Osvátnak írt levélre emlékszik. „Még-lehető zavaros, itt-ott modoros szóáradatban lepleztem le magam – az ő felfedezettjét. Mái is rejtélyes előttem, hogy jutottam ennek a levélnek a tartalmához. Valószínű, hogy a Horváthné meghal ellen küzdöttem vele; a bírálatban foglalt jellemzés ellen, amely eleinte olyan volt, mintha egy házfalon, márványba vésvé olvastam volna az érdememet, de lassan nyomni kezdett, mintha az a márványlap a mellemen feküdne s a tulajdon »tökéletességem« akarná kirojtába zárni, azt ami tökéletlen bennem, de én vagyok. Bécs, szerelem, versek, diadal lelkesedésében egész biztosan tudtam már, hogy én nem a Horváthné meghal szerzője vagyok, a tökéletes beosztó művész, akit Osvát felfedezett. Több kevesebb, zavarosabb... nehezebb, áldozatosabb szerepet kértem Osváttól, mint Horváthné meghal-tokat(!) írni."¹⁴

Hogy hogyan következik be a szépiró időleges elakadása után a gyors és szaporán megtermékenyülés: Németh László írói természete és az irodalom, az írók feladatáról vallott nézetei ellentétének megvilágításával, majd ezek megbékülésének feltárásával mutathatjuk meg.

1926-ban, a Horváthné meghal sikere után Németh László még mint szépiró igyekezett megvetni a lábát, azonban (a fentiek alapján érthetően) sikertelenül. Eltávolodott Osváttól és az őt felfedező Nyugattól (szép dokumentuma ennek az Ember és szerep idevágó része), nem ért el sikert Császár Elemér (mint Szabó Dezső nevezi: Csir-csár tanár úr) Pantheonjának regényírói pályázatán (1926-ban, erre írta az *Akasztófavirág* című regényét, amely a kéziratra jegyzett dátum szerint 1926 jún. 6. – augusztus 7. között keletkezett) és a Nyugat újabb novellapályázatán sem (1926). Annál nagyobb volt a hullám-

verése annak a Móricz tanulmánynak, amelyet ugyanebben az évben Zsinka Ferenc kérésére a **Protestáns Szemlébe** írt.¹⁵

Németh László gondolatai a kritikában, tanulmányban kaptak szabad utat, így – lényegében 1927-től – kritikákkal, tanulmányokkal kezdődik el írói pályafutása. (Az irodalmi köztudat 1936-ig így is emlegeti, hiába jelent már meg a Napkeletbe rejtett **Emberi Szinjáték**, készült el a kiadatlan **Akasztófavirág**. Az 1931-ban írt **Gyász** is csak 1936-ban jelent meg. 1931-ben, amikor a Nyugatbarátok Irodalmi Köre könyvsorozatát hirdetett, Németh László érthetően még csak a tanulmánykötettel jelentkezők között szerepel).

A kritikák, tanulmányok a szépiró Németh László készülődésének katalizátorai voltak, érdemes ezért felfigyelni akkor is rájuk, ha vizsgálatunk tárgya nem a kritikus Németh László bemutatása. Érthetően nem azt firtatjuk: kit hogyan értékel?, inkább a fel-felcsendülő gondolatokra, közös szempontokra figyelünk. Ezek mutatják meg mélyebben, tisztábban Németh László irodalomról, az írók feladatáról vallott nézeteit, pontosabban: láthatóvá teszik azt a küzdelmet, amelyet írói modellje kialakításáért vív.

Az író elhivatott – szegezi le több tanulmányában¹⁶, majd **A Nyugat húsz esztendeje** című cikkében általánosabban, már nemcsak az írókra vonatkoztatva, normaként állapítja meg: „Ma minden magyar annyit ér, amennyit a nemzeti erők organizálása körül végez.”¹⁷ Ugyanakkor hangsúlyozza az irodalom és a művészet osztályfelettségét, kimondva, hogy az író politikus ugyan, de nem lehet párttag.¹⁸ Ez a marxista értelemben vett pártos költészet tagadása, és bizonyítéka annak az egyetemességre való törekvésnek, amelyről a későbbiekben lesz szó. 1928-ban újra nyomatékokat helyez az írói elhivatottságra: „Aki ma nem hiszi, hogy küldetett, ne legyen író.”¹⁹ Modern prófétaságra ösztönöz, de igazabbra, mint a végesek közt néma maradt Jónásé. Így ír: „Nem tehetünk úgy, mint Jónás próféta, aki bement Ninivébe, kikiáltotta Isten üzenetét s a futótök levelei alá húzódva egy közeli hegyről leste a város pusztulását. Be kell mennünk Ninivébe, el kell vegyülnünk a magyar életben s ha nem is izlik, bele kell nőnünk minden szervébe, ott kell lüktetnünk minden életmegnyilvánulásában, mert ezt kívánja az idő.”²⁰

Prófétaságra, közéletiségre szólítja az írókat, ezt várja önmagától is; ugyanakkor írói alkata személyes, erősen él benne a vallomás-kényszer. Rá is mondhatnánk, ahogy ő jellemzi egyik regénye, az **Utolsó kísérlet** hőseit, **Jó Pétert: örökké a maga labirintusában lohol.** A művei – mint később kitűnik – egyéni élethelyzetet tételeznek fel, s egyben személyes cselekvést is jelentenek.

Hogyan kiálthatja ki az „isten üzenetét” a magyar Ninivében, aki csak önmagáról tud szólni? A dilemma adott volt a pályakezdő Németh Lászlónál, csak később sikerült, mint lentebb látjuk, idealista módon megoldania: arra törekedni, hogy az egyéniben, a személyesben felmutassa a társadalmi, az „örök” emberi természetet. Ahhoz, hogy megértsük: hogyan?, meg kell vizsgálnunk Németh Lászlónak a társadalom felemelkedésével, a fejlődéssel, haladással kapcsolatos nézeteit. Ezek tárják fel Németh László írói világának morális-metafizikai jellegét.

Németh Lászlónak a **Készülődés** éveiben (ilyen címmel foglalta kötetbe 1925–1932 közötti írásait) teremtett kritikáiban, tanulmányaiban moralizáló hajlam nyilatkozik meg. 1927-ben a Nyugatba **Makkai Sándor Ördögsekér** című regényéről írt kritikáját ezzel zárja: „Az egyetemes fogalomzavarnak ebben a magyar góciában elkél néhány ember, aki az okosság, jóság és megértés valamiféle rendjét vigye az agyvelőbe.”²¹ Az író feladatát tehát morális érzés kialakításában látja. Első jelentkezése ez a később meghírdetett vallásos forradalomnak, az idealista jellegű etikai szocializmusnak. 1928-ban az **Új reformkor felé** című cikkében hangoztatja: „Meg kell duzzasztanunk a kollektív ösztönök, a lelkesedés, a szeretet, az önfeláldozás kiapadt vizeit.”²² Gandhi példáját idézi, amikor így ír (ekkor már ismerte Gandhi írásait és a **szatjagraha**²³ mozgalmat, amely az emberek erkölcsi tartalékára figyelmeztet): „Indiában egy nagyszerű, emelkedett hazafi vértelen, de vértelenségében is könyörtelen szabadságharcra nógatja honfitársait. Ilyen Gandhi harcra szeretném én a magyarságot elég erősnek és méltónak tudni.”^{24a} Molnár **Albert szoltárai és ritmikájuk** című, ugyancsak 1928-as tanulmányában a kultúrát etikumba helyezett tényezőként értelmezi: „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden csoportjának belső magnese, irányítója.”^{24b} Az igazi zsarnokságnak nem a külső tényezőket, hanem az ember lelke mélyére őlmosodó vak erőket, a „vérség koloncát, a jóságot szárnyainak szörnyű

szibbadását, az életünkre kendőzött hazugságokat és álszemérmert tartja.²⁵ 1932-ben kategorikusan kijelenti, hogy csak a vallásos, morális, etikai forradalomban, felemelkedésben hisz: „...Ha az emberiség valaha mégis följebb jut, nem külső reformoknak köszönheti... Az emberiséget megjavítani annyi, mint az emberi lelkiismeretet elnehezíteni.”²⁶

Az a fajta morális világ, amit a tanulmányok és kritikák gondolataiból kiolvashatunk: idealista jellegű, s már önmagában metafizikai mozzanatokkal rendelkezik. Mindez pontosabban, tisztábban áll előttünk, hogyha megvizsgáljuk, mit jelent Németh Lászlónál a morális magatartás?

Mindenekfelett az ember önmagához való hűségét. Hogyan értelmezzük ezt? Alkalmazkodást ahhoz a növéstervhez, ami minden emberben megvan; kiteljesíteni azokat az erőket, amelyeket a sors belénkátkozott, eleget tenni az önmegvalósítás kategorikus imperativuszának, s ezzel együtt megfelelni a kor kategorikus imperativuszának. „A történelem olyan vers – írja Németh László Ortega tanulmányában – amelynek minden szaka más ütemre lejt. De ha így van, nekünk, akik e század strófájában vagyunk beiktatott szavak, e strófa üteme éppoly fontos, mint maga a vers. Ez az ütem a parancs, amelyet a verstől kaptunk, amit Ortega úgy mond: mindenkinek első kötelessége saját kora imperativuszát megérteni.”²⁷ E gondolatok tanúsága szerint Németh László úgy tartja, hogy az emberi történelem: abszolút normákkal, ideákkal rendelkezik, ezek osztódhatnak le egy-egy kor eszményeibe és jelen vannak az ember természetében is. Az ember erkölcsös magatartása úgy kívánja, hogy hű legyen a természetében meglévő örök emberi eszményekhez, igazodjon azokhoz az örök koordinátákhoz, amelyek egy-egy egyéniség, egy-egy kor maximáit megszabják.

Mindez kissé megfoghatatlan, irracionális, a jelenségeket fonákjára fordító idealizmus, amely a kor hasonló gondolatrendszereivel tartott rokonság mellett visszaüt Szophoklész világára is, amelyben a hősök a phüiziszhez, a természethez ragaszkodnak, a lelkiismerethez és az iratlan isteni törvényekhez, ősi erkölcsi nomoszokhoz igazodnak. Szophoklész és Németh László világának hasonlósága – mint Németh László pályájának jelen tanulmányon túlmutató vizsgálata feltárná – jelentős szerepet játszik Németh László drámaírói pályájának kialakulásában.

Az **Emberi Színjátékban** szemléletes példáját kapjuk a belső növésterv megvalósításának. **Boda Zoltánnak**, a regény főhősének életútja metafizikai forradalom; a benne munkáló egyetlen szenvedély (mint később az **Utolsó kísérlet Jó Péterében** a „*maiora canamus*” öszetönzése) a különböző eszmékhez való oldódásain és kötődésein az önmegvalósításba emelkedik, huszadik századi „Krisztusként” visszavonul léte belső köreibe; majd a társadalomból kivonulva a szőlőhegyen talál teljeseen önmagára. Üdvözülése, növésterve megvalósítása azonban csak egyéni útja saját morális beteljesülése. Ő maga fígyelmezteti híveit: „Ne szomorkodjatok azért, ha nem értitek minden szavam. Imádkozni lehet együtt, üdvözülni azonban mindenkinek magának kell. Nem adhatok én semmit nektek az én öröömöm bizonyosságán kívül.”²⁸ Az igazság kinyilatkoztatását tőle váró tömegnek útravalóként csak önmaga példáját adja, ezzel ösztönözve őket az önmegvalósításra: „Egy igazság van, amelyet a pincékbe üztetek, s lelketek vadonja aljára szoritottatok. Azt követeljétek magatoktól, s ha magatok igazak lesztek, a világ is újra épül a ti igazságotok szerint.”²⁹

Antagonisztikus társadalomban a társadalom megváltoztatása, a kapitalizmusban a szociális igények érvényre juttatása csak forradalommal lehetséges. Németh László, aki körülhézett a „propeller-kapitány” orszárában, észrevette a magyar élet antinómiáit, elvetette a fennálló rendet, melyben egy „jól kékre borított áll” ér a legtöbbet, ahol a „*miniszter a fürdőkádban is miniszter*”, s ahol az egyetemek katedráit bálrendezőkből lett tanárocskák népesítik be – nem kiáltott társadalmi forradalomért. Morális–metafizikus világgépe idealista receptet javasolt a helyes diagnózissal feltárt beteiségre. Hogy hogyan, nemcsak a **Készülődés** éveinek írásaiban láttuk megmutatott **Boda Zoltán** idézett szavai is. Erdemes azonban – ismétléssel élve – egy konkrét esemény kapcsán újírolag megmutatni Németh László állásfoglalását. Olvan példát ad, amely pars pro toto, részként is helyt áll az egészért. Általános érvényűen megmutatva Németh László etikai szocializmusát.

Illyés Gyula 1934-ben **Pusztulás** címmel baranyai riportot jelentetett meg a fokozódó társadalmi érdeklődésű **Nyugatban**. Illyés **Fülep Laios**, akkoriban zengővarkonyi lelkész statisztikája és vizsgálatai alapján megkondítja a vészharangot: Észak-Baranya magyarsága ritkul, a német szigetek elnyeléssel fenyegetik az egykéző magyar falvakat. Illyés

javaslatot tesz, amely eredményeként az egykézést fel lehetne számolni. Új örökösödési törvény bevezetését tanácsolja, amely, bár alapjában nem radikális, érintené a földmagántulajdon eddigi szentségét is. A cikk kapcsán a Nyugat ankétot rendezett. Mivel Németh László ekkor már a Tanú szigetén élt, hozzászólását saját folyóiratába adta. A vitába bekapcsolódó Harsányi Gréte a végzetet hibáztatja. Németh László a pártjára áll, ha a végzet, mint írja: „mindnyájunk közös bűnének a neve.” Majd így folytatja: „A magyar földbirtokelosztás, természetesen irtoztos; de az egykének nem ez az oka, hanem mi, akik nem tudunk a renyhéségnél nagyobb ideált adni a népnek... Fejétől büzlik a hal s fejen nem kell mindig politikusokat érteni. Nem szeretem azokat, akik minden felelősséget a rossz politikusokra tolnak. Ha a magyar művelt osztálynak csak egy töredéke is igazán megtette volna a kötelességét, a mai politikusok nagyrésze nemcsak a parlamentből, de a ferencvárosi sörcsarnokból is kiszorult volna... Állítom, hogy a példa hiányzik ebből az országból s húsz igazi férfi ma is megmentheti a magyarságot, akármit mondanak az anyakönyvek.”¹⁰

„A példa hiányzik ebből az országból” – hangsúlyozza Németh László. Gondoljunk csak vissza, mit mondtunk a társadalom felemelkedésével kapcsolatos nézeteiről! A történelem szerinte abszolút normákkal, ideákkal rendelkezik, ezek nyilatkoznak meg a belső kategorikus imperativusban, az emberi természet nemesebb felében. Az önmagunkhoz való hűség ezeknek az ideáknak, a bennünk meglévő növéstervnek a beteljesítése, ez vezet tulajdonképpen a társadalom felemelkedéséhez, az egyéni megtisztulásokban érvényre jutó „vallásos forradalomhoz”. Ehhez kell a példa, olyan emberek önfelmutatása, akik maguk vallás egy-egy eszme inkarnációjává, azaz eszményévé.

Németh László ezt a gondolatot egyértelműen a harmincas évek második felében készült regényciklusában, az *Utolsó kísérletben Jó Péter* szavaival fogalmazza meg: „Az ember maga az idea... az élet választ keres. S egy-egy kor vagy mondjuk korok kérdéseire egész részletes, mindent kielégítő választ: csak egy élet, egy emberélet példája adhat.”¹¹ Az idea „egy emberben, egy fizikumban, s nem erkölcsi szabályokban”¹² szövéddhet csak össze. Az igazi nagy emberek átlátszó edényei az ideáknak, önmagukban mutatják fel a normát. E gondolatok fényénél másnak látjuk azt a profétaságot, amelyet Németh László szerint a magyar élet elvár a magyar írótól. Nem olyannak, ahogy a romantika kora óta belénkörözött, hanem inkább a vallás profétáihoz hasonlónak. A „krisztusi” szerep újrafogalmazása ez a tétel lényegében, azzal, hogy az emberiség legfontosabb feladatából szabja az egyenkénti üdvözülést, s ehhez Jézushoz vagy a szentekhez hasonló példát kíván.

A „másfajta” profétaság gondolata Németh László írásaiban az *Emberi Szinjáték* megkezdésének évében bukkan fel először. „A költő éppúgy nem proféta – írja 1928-ban, (de ezzel korántsem tagadja meg a korábban hirdetett írói elhivatottságot) – ahogy nem országgyűlési képviselő. Nem is készít elő semmiféle kort. Legalább nincs bizonyíték rá, hogy egy költőből valaha kor lett volna, ahogy kócsagból sem lehet mocsár, ha fölébe száll is. Ha a költő profétája valaminek, akkor annak a profétája, ami nincs s az élet mechanikus determináltságában nem is lehet. A költő utalás önmagára, s az igazabb életre, amelynek egy elkopott foszlánya talán benned is ott cseng, de csak ő hallja az egész melódiát.”¹³

1928-ban Németh László korábbi imádatát legyőzve szembefordul Szabó Dezsővel, aki akkoriban az egyéniséget nivellálni igyekezett. Vele polemizálva írja: „A történelem sivárságában az egyéniség az egyetlen felemelő... Az ember egy módon használhat a világnak, ha rendbejön önmagával... az embernek egy dolga van: az üdvössége. Aki üdvözült (a mi nyelvünk szerint beteliesült) az mind tágabb és tágabb körben sugároz enyhületet s akaratlanul is puritkál... Él és valld meg magad, ez a költő megbízása.”¹⁴ E korban írt kritikáiban szinte kivétel nélkül azt kéri számon, hogy mennyire hajol az író saját titkai, szíve titkos dráma fölé; fel tudja-e mutatni az egyéni titkokban az „örök életet”. Kodolányi Futótűz című regényének az a jelenete ragadja meg, amikor a fiú, bár szeretné az anyját megölni, megbénultan, mozdulatlanul ül, mert természete érzései leplezésére kárhoztolja. (Azt hiszem érezzük, mennyire Németh László-i probléma!). Azt, hogy Kodolányi lelke rávetülését érzi a regénybeli életre, kellemes csalódásnak nevezi. Ugyanebben a bírálatban fogalmazza meg újra, amit a Szabó Dezső tanulmányban egyszer már kimondott: „Az író önmaga titkainak virágos fája; a szárczú természet egyik vallomása. A céljai vannak öerte s nem ő a céljaiért. Remeke az emberiségnek, s nem eszköze. Költő s nem orvos. S ha orvos akar lenni, lea föllebb javas.”¹⁵

„Mögint egy igaz hajós, aki rábizta magát lelke ismeretlen tengerére s ime, a

tenger egy kontinenst ajándékozott neki." – Ielkendezik Pap Károlyról írt bírálatában. Dicséri, hogy amikor Krisztus történetét írja, saját Ielkének a forradalmáról ír. Kassák Angyalöld című regényében azt kifogásolja, hogy bár a hősök külső sorsa cifrára faragott; a regény pszichológiai hitele csekély, a felülettől nem található meg a befelé vezető folytatása. Az írónak a hősök egyéni titkait kell megmutatni, hiszen az egyéniség nem elnövés az örök dolgoktól, hanem az örök dolgok egyetlen hiteles jelentkezési módja.³⁶

„Élj és valld meg magad, ez a költő megbízása". Ez a mondat már a személyesség: e hajlamos alkat és a nagy feladatokra törő társadalmi szerep ellentétének egyeztetését, összebékítését tükröz az *ars poetica*. Eppen az Emberi Színjáték időszakában fogalmazódik meg, s az Emberi Színjáték hitelesíti. Hiszen mi más ez a regény, mint az író saját életének megvallása, nem külsőségeiben, nem a hős és író életútjának egybevágóságában, hanem az életproblémák azonosságában gyökerezve. Kialakult az az írói modell, amelyik tisztán mutatja a szándékat: Németh László saját életét, vívódásait szeretné – még a legtitkosabbakat is – feltárni, azért, hogy saját gondoljai, a problémák eredményes Ielküzdése vagy kudarca mások tanítójává váljon. Nagyon jellemző, amit a **Magam helyett** bevezetőjében 1943-ban ír. Az olvasót egy szokatlan élveboncoláshoz hívja meg, „egy ember, aki voltaképpen már meghalt, odaáll a maga letett élete mellé, hogy ezt a káa-vert az emberi gondolkodás javára felbontsa.”³⁷ Önéletírásával minden embernek szolgálni akart, de legfőképpen a „maga homályával vívódót” szerette volna meggyőzini arról, hogy „minden életnek van egy belső »növésterve«, amit kötelessége beteljesíteni. „Könyvemben, amennyire lehet, kiméltem a más emberek titkát; annyit használtam föl, amennyi nélkül az enyéme érhethetlenné. Bocssák meg a szenvedést, ha nem látják meg, mellette mindjárt az emberi együttérzés írját. Én magam: diszciplinán szabtam magamra, hogy a legkínosabbat se hallgassam el. Egyesek tán vezekési hőbort fognak kiáltani. Ép az ellentéte annak: szenvedéssel és gondolkodással kivított átlátszóság. Meggyőződésem, hogy az emberi életnek sokkal több átlátszóságra van szüksége.”³⁸

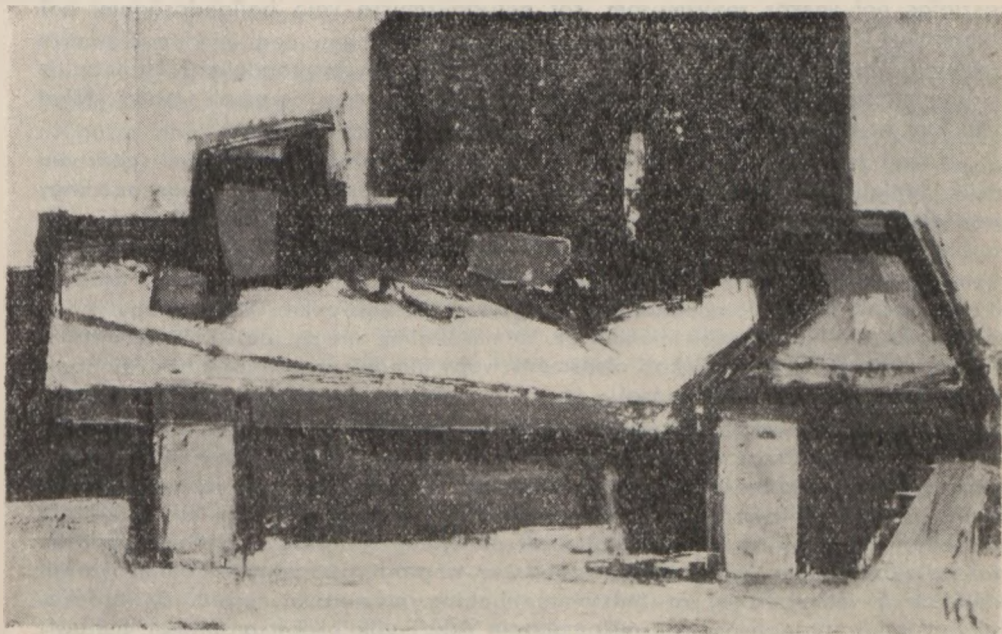
Németh László joggal félt, hogy műveiben vezekési hőbort látanak. Exhibitionistá, mondták sokan, először talán Osvát adta lesújtó ítéletét egy hangsúlytalan mondatban Németh László tudomására a **Telemachos** elolvasása után. Hogy azóta hányan és mennyi-szer ragasztották műveire ezt a címkét, nem tudom, de az tény, hogy olyanoknál is szerepel, akik (mint B. Nagy László)³⁹ igazán értően közelednek életművéhez. Talán nem vették észre, hogy milyen rossz íze van ennek a szónak: torz arccal életük rendellenességeit, furcsaságait lemeztelenítő beteg emberek lelki éjaku'ációja borzong a mélyén? Vagy talán éppen ezért mondták, mert nagyon is ezt érezték benne? Hogy Osvát így látta, érthető és megbocsátható: ő még nem ismerhette Németh László munkásságát, hiszen 1929 októberében, tehát még az Emberi Színjáték befejezése előtt meghalt. De a többieknek föl kellett volna figyelniük valamire: Németh Lászlónál a saját életének feltárása nem önmotogató, hanem vállalkozás. Nemcsak hialam, és nem az alkat patalogikus tünete, hanem formálódó szerep, kifejeződése a Németh László-i gondolatnak, amelyet az írói feladatról tart.

Németh László drámairói pályakezdésének története nem zárul le a művek genezisó-nek feltárásával. Igaz, 1928–29-re írói hajlama és vállalt társadalmi szerepe összebékítésével megalkotta írói modelljét, íy mint szépiró sem volt többé csirázásképtelen. Az általános (vagy: reáenyre kiküzdött) írói modell azonban ekkor még nem osztódott le drámáiba, s nem alakult ki az a személyes drámai élethelyzet sem, amely konfliktikus tudatállapotot, világlátást teremtve a drámai műnembe kényszerítette volna. Mindez csak később, a harmincas évek első felében következett be. Hogy hogyan, ennek feltárása teszi teljessé az érett írói korszakába is benyúló drámairói pályakezdését.

Jegyzetek

1. Híd 1968. május – Hornyik Miklós: Találkozás Németh Lászlóval – 2. Kéziratban – 3. Ember és szerep – Tanú kiadás, Kecskemét 1934. – 4. Lásd a Kiadatlan tanulmányok Bp. 1968. című kötetben – 5. Uo. – 6. Kiadatlan tanulmányok II. 537. – 7. Mit köszönhetek a Toldy reálnak? lh. – 8. Ember és szerep lh. 13. I. – 9. Lelkes László néven – 10. Készülődés – Magyar Élet kiadása Bp. é. n. I. 63. oldal (Móricz Zsigmond) – 11. Ember és szerep 17. I. – 12. Az Ady-vers genezisével egyidőben született tanulmánya, megj.: Kiadatlan tanulmányok I. – 13. Kisebbségben I-II. (Szekfű Gyula) – 14. Ember és szerep lh.

17–18. I. – 15. Vö. 10. sz. jegyzettel – 16. Pl. az Ihlet és ügyesség címűben, megj. a Készülődés c. kötetben – 17. A Nyugat húsz esztendeje – megj. a Készülődés c. kötetben 18. Uo. – 19. Új reformkor felé – megj. a Készülődés c. kötetben – 20. Uo. – 21. Nyugat, XX. évf. 23. sz. (1927. december 1.) 799. I. – 22. Készülődés I. 39. I. – 23. Gandhi mozgalmát a szatjagraha szóval jellemezte. A szó igazságra való törekvést, igazsághoz való ragaszkodást jelent, a *szatjá* 'igaz, igazságos' és az *agraha* 'törekvés, igyekezet' szavak összetételéből származik. – 24a. Új reformkor felé lh. 42. I. – 24b. Vö. Készülődés II. 9. I. (Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk) – 25. Vö. Blasco Ibanez c. tanulmányt (1928) Megj. Készülődés II. – 26. Két könyv Tolsztojról megj. Készülődés II. 106. I. – 27. Ortega megj. a Pirandello tanulmánnyal együtt külön kötetben (Ortega és Pirandello címmel) és a Készülődés c. kötetben. – 28. Emberi Színház Bp. 1966. II. 311. I. – 29. Uo. – 30. Pusztulás – Kiadatlan tanulmányok I. 293–94. – 31. Szerdai fogadónap Franklin kiadás II. 62. I. 32. Utolsó kísérlet – 33. Szabó Dezső – megj. a Készülődés c. tanulmánykötetben – 34. Uo. 35. Kodolányi: Futótűz – megj. a Készülődés c. tanulmánykötetben – 36. A Pap Károly és a Kassák tanulmány ill. bírálat egyaránt megjelent a Készülődés c. tanulmánykötetben. 37. Magam helyett – Turul kiadás, Bp. 1943. – a bevezetésben – 38. Uo. – 39. B. Nagy László: A teremtés kezdetén Bp. 1966. (Ebben: Egy katarzis története)

Kalló László: Csendélet

JOBBÁGY KÁROLY

Önvizsgálat

Egy készülő antológiához kértek tőlem önvallomást nagy olvasmányélményeimről, amelyek hatottak rám. Ez a felkérés késztetett erre az önvizsgálatra, amelyet most – hogy aki akar, jobban megismerjen – közrebocsátok.

Amikor a nemrég megjelent válogatott kötetem kritikáit olvasom, az elmarasztalás hol vaskos realizmusom, sőt naturalizmusra való hajlandóságom, hol romantikus érzelmességem miatt, van aki azért fed meg, mert minden élményre azonnal rácsapok, versbeszedem... ilyenkor mindig végiggondolom: Honnan is került mindez belém, kinek köszönhetem, illetve kiket átkozzak értük? Kiket olvastam az első lépések idején, kiktől lestem el? Mi tett ilyené?

Hiszen legtöbbször az engem ért bírálatoknak elismerem, nincs mit vitáznom velük, legfeljebb a helyenként gúnyos megfogalmazás bánt, no meg az, hogy egyesek csukott szemmel mennek el a világ mellett, amit én álmodtam létre.

Minden ember a sosem ismert ősök tulajdonságait, apja szájavonását, anyja szem-csillogását hordozza akaratlan és ez ellen nincs mit tennie, ám gesztusaiban már a **felvett** fitorok emlékeztetnek az ifjúkori példaképekre. Lehet, hogy régen túl van rajtuk, ha szemébe mondanák, nem vállalná, mégis járása, karlengetése, beszédmódja valamelyik ifjúkori olvasmány, vagy film hőséinek, vagy egy rajongott tanár mozdulatainak felvillanásai.

Igy van az író, a költő is. A senkinek „Sem utódja, sem boldog őse...” Adyval valóban új korszak kezdődött a magyar lírában, mégis, amikor diákként kezembe került Komjáthy Jenő „Homályból” című köteté és abban elolvastam többek között az 1877 előtt írt verset, amely így kezdődik „Szeretnék sírni lábaidnál...”, rádöbbenem, hogy az a hangvétel, amit én eddig kizárólag és jellemzően Adynak tulajdonítottam, már megvolt ebben a nógrádi, kis szlovák faluba szorult költőnek a verseiben is, az önistenítés boldog mámorával együtt. És érdekes feladat lenne, utánnyomozni, mikor olvasta Ady Endre ezeket a sorokat, mennyire fogták meg őt? Rájött-e ő is, Komjáthy lelki apaságára?

Én sokszor elemeztem végig magam orvosi, hideg pontossággal, sokszor

gondoltam végig az életemet, ilyen vagy olyan fordulataim, megoldásaim rügőit keresve.

„Romantika, érzelmesség, sokszor a giccs határán...”

Édesanyám négy éves koromban meghalt. Nagyszüleim neveltek Balassagyarmaton. Látom magamat, amint a szomszédunkban lakó, szintén félárva kisaszszonnyal, akinek apját a Keleti pályaudvaron ütötte el valami vonat, ülünk szabó nagybácsim műhelyében és fuldokló zokogással hallgatjuk egy inas énekét. Eölvös József: „A megfagyott gyermek” c. versét énekelte. Hogy giccs? Mit tudtam én ezt akkor. Csak azt tudtam, hogy ez helyettem beszél. Mi, az árvák, a két árva gyerek éreztük, hogy igaz minden sora.

Tíz, tizenegy évvel ezután ugyanez az érzés fogott el egy, már modernebb de hasonló, érzelmes húrokon játszó vers hallatára, amikor a Vasas Munkásotthonban, Pesten, József Attila: Kései siratóját szavalták. Az előadó, – jó barátom – ahogy a vers érzelmi telítettsége diktálta, szinte elcsukló hangon sirt fel a végén: „Nem hallok, Mama! Szólj rám!”. Én ismét könnyeimmel küszködtem és mint akkor éppen első lépéseit tevő költő-tanonc megtanultam: A jó versben az érzelmek túlzásfóltsága, kicsordulásig fokozása szükséges. **Megrikatni** a hallgatót – nem szégyen. Élje át azt, amit a költő átélt a vers írásának pillanatában.

„A költő módszere, a mindenre gyors reagálás. Meglát valamit, leírja, majd hozzáfűzi, most már költői párosszal gondolatait, mindig közéleti, mindig pöröl, mások nevében is...” körülbelül ezek a gondolatok szerepelnek nem egy bírálatban. Valóban, korábban sokszor lehetett rajtakapni ezen. Ha ennek gyökerét kutatom, mindig mélyebbre vájva önmagamban, megint csak a gyermekkorba jutok el.

Tizenöt éves koromban – második kereskedelmi iskolás voltam akkor – családuink élete nagyot zuhant. Addig még csak evickélt a kispolgári lét vizein. Apám cukrászsegéd, anyám boltban kiszolgáló igyekeztek fenntartani az öttagú családot. Szoba-konyhás lakásokban állandóan költözve, váltogatva az olcsóbb rosszat, a drágább kibíráhatóval éltünk, de 1937-ben szüleim (apám újra nősült) elhatározták, hogy megpróbálkoznak „takarításért – lakás”-ba költözni, ahol, ha anyám boltban nem is dolgozhat, mert fenn az uraknál kell takarítani, mosogatni, mosni, – nem ke! lakbért fizetni, s a havonkénti gondok megszűnnek. A Mészáros utcába futó Zsolt utcából költözködtünk át a közeli Jolán utcába, az egyik villába, Álomvilág volt ez kívülről: elegáns villák, ápolt kertek mélyén meghúzódva, zölddel befuttatott teraszok, nyugágyak a vakító napfényben, jól tartott kutyák, autók a kapuk előtt Csak így láttam eddig. De megismerkedtem a másik oldalával is.

Iskolából jöttem egy alkalommal haza, még az átköltözés előtt pár nappal. Ajtónkat zárva találtam s eszembe jutott, hogy anyám átment felszúrolni az új lakást, melyet nemsokára elfoglalunk. Utána mentem. Legalább megnézem, milyen – gondoltam. A kapun benyitva, míg a kerten sétáltam át, szinte büszkeség fogott el. Rózsák, az egyik sarokban árnyas lugas, alatta kerti-garnitúra. Ez igen! Kerestem, hol lesz a lakásunk, s a házat körbejárva benéztem egy rócsos pinceablakon, anyámat láttam meg sűrolni, térdén, egy soklépcső mélyén fekvő, tenyéryni, vizes falú szobát. Ijedten és rosszkedvűen topogtam a nyitott ablak előtt, aztán megszólaltam: – Keziticsókolom. Itt... itt fogunk lakni? – Itt. Miért? Nem tetszik a fiatalúrnak? villámlott felém a válasz gúnyosan.

Ebben a pillanatban, bár még nem tudtam, mi következik, hogy csönget fel

majd télen éjjelenként a rendőr havat söpörni; hányszor jön le anyám sírva az „úrék”-tól, mert nem találták szépnek a vasalását és megszidták, ebben a pillanatban megérttem egy szó igazi jelentését, amit eddig csak úgy hallottam, de felfogni valójában nem voltam képes, hogy mit jelent az: **proletár**. Ó, nem büszkeséggel és nem öntudattal. Szégyenkezve és szomorúan.

Alig egy éve az iskolából ballagtunk haza valamelyik jólszituált körülmények között élő osztálytársammal, s amikor egy félbehagyott építkezés mellett mentünk el, arra lettem figyelmes, hogy az alapfalakhoz kis viskók simulnak, kátránypapírral fedett kalibák, a pinceablakok is papírral vannak beragasztva. Kik laknak itt, a pincében? – Prolik – mondta az úri fiú, s annyi megvetés volt a hangjában, hogy nem tudtam megállni, megkérdeztem, mit jelent ez a szó. – Olyan népek, akik az aljamunkát végzik, széntrógerék, pincékben húzzák meg magukat. . . Aztán mentünk hozzájuk, számtanleckét csinálni, (nekem nem volt soha könyvem, nem volt pénzem rá). Náluk zongora volt, több szoba, fürdőszoba s bejáró.

Mindez végigfutott gondolataimban, abban a kertben, és nyomában olyan keserűség hullámozott, amelyet eddig nem éreztem. De miért? Miért kerültünk mi ide? S mért kell így élni az embernek? Hiszen apám józan ember volt, sosem ivott. . . – Akkor még nem tanultam közgazdaságtant, nem ismertem a gazdasági világ törvényeit.

Csak később váltotta fel ezt az érzést a dacos büszkeség. Ezt azonban Molnár Jósának, iskolai padtársamnak köszönhetem aki két évvel volt idősebb nálam és munkásmozgalomban résztvevő emberek nevelték. Ő már tudatosan vallotta magát proletárnak. „Oda se neki! Mi vagyunk többen. Mi tartjuk el, etetjük ezeket és mienk lesz a világ. . .” – biztatott és hozott dugott könyveket, tiltott broszúrákat, amelyek mind erről szóltak.

Mindezt azért kellett elmondanom, hogy érthetővé váljon, ettől kezdve miért kerestem én minden irodalmi műben a saját életemet. Petőfin kívül csak egy költőt becsültem: Ady Endrét, azt is a „Proletár fiú verse” miatt, meg „Az öreg Kúnéné” soraiért. Forradalmi hangja, magyarsága, a maradi, német-imádó korban egyedüli legális fegyver volt az iskolában.

Ebbe a korszakba robbant bele József Attila. Szombat volt. Cinképzőköről mentünk haza, de a Márvány utca sarkán – mint mindig – megálltunk az újságos stand előtt, megnézni a lapcímeiket. „József Attila a vonat elé vetette magát” hirdették nagy betűkkel a lapok. – Hát ez meg ki volt? kérdeztem társaimat. Jóska lehorgasztott fejjel válaszolt: Közülünk való volt, a mi költőnk. Pár nap múlva magyar tanáromtól érdeklődtem felőle, ő hozott nékem egy rejtegetett, betiltott kötetet, a „Döntsél a tőkét. . .”, én elkezdtem olvasni és minden sora ismerős volt. De hisz ez az én életem! mondtam, amikor az „Anyám” csodálatos, egyszerű bevezető sorait szívtam magamba: „A bögrét két kezébe fogta úgy estefelé egy vásárnap. . .” Felszabadító pillanatok voltak ezek. Hiszen lám, az én nyomorúságos életem, ez a szorongás ebben a vizes odúban, ez is lehet költészet. Nemcsak szép elvont dolgokról lehet írni, nemcsak a Hazáról, tájakról és Trianonról.

József Attila formai tökéletessége, bravúrjai a rímekben, nemcsak elismerést keltettek bennem, hanem köteleztek is. Megtanítottak arra, hogy a vers – az dal, az ritmus, az zene. A kötött versforma máig is rabságban tartó gyönyörű béklyóját rakta rám, amiben bizony nehéz volt futnom, hiába űzött a friss élmény. Egy

kis lebegés, egy kis túllépés „e mai korcsmán, az értelemig és tovább” ez volt az új program, de éreztem azt is, hogy a „semmi ágán” ülő szív, már egy meghajszoltságában beteg lélek menekülése. Ebbe az irányba nem mehettem, hiszen idegállapotom nem indokolta, s ezt csak mimelni lehetett volna, mint sokan tették, de erre nem volt kedvem.

Ez után találkoztam egy újabb verselménnyel. Kezembe került Illyés Gyula: Rend a romokban c. kötete és benne „A kacsalábon forgó vár”. Ez az egészséges, józan és realista, paraszti ész műve, a nyugodt szemlélődő, aki „mint földnéző küldetésben – az őspostványból felmerülten” nézi a világot és ítélkezik felette. Megcsodáltam benne az oldottságot, a kötött versből való ki-kiszabadulást néhány gondolat erejéig, néhol olyan prózai szavak és mondatok feldübörögtetését, amire eddig példát nem láttam. A verset ma is majdnem könyv nélkül tudom és emlékezetem még abban a formában őrzi, ahogyan megjelent, mégha az igényes költő azóta csiszolt is rajta, kihagyott belőle:

„...hol honn vagyok
s hol a rongyröptű porban
tikkadtan nyalja szájaszélét az állat
az ember
– de hisz már annyiszor szoltam
róla,
ismerhetitek ti is jól hazámat”

Ma ez már az 1962-es válogatásban így hangzik:

...de hisz már oly gyakorta szoltam
– róla
mit emlegessem egyre a hazámat.

Hát így is lehet? Azt írni, amit látok, nem átformálni mássá? Átkozottul realista énem felujjongott. Végre! Mert én, ha fát láttam, akkor fát láttam s nem lobogó, zöld tüzeket. Én ezen a versen tanultam meg azt, hogyan kell verset írni: Meglátni a jelenséget, felismerhetően, pontosan leírni, s aztán a gondolataimat hozzáfűzni. Még húsz évvel később is ez a formula kísértett a „Meditáció az örökkévalóságról egy felborított hulla felett...” írásakor és sok más versnél, és bár sokszor fitymálnak érte, egyes esetekben ennél jobbat nem tudok.

A formai ajándék mellett Illyés is az én köröm volt. „Mi oly szegények voltunk, hogy az már szinte tréfa volt...” ezt ha elmondtam, úgy éreztem, nem vers, hanem az én önvallomásom.

És ez lett számomra a **költészet**. Akkor már tudtam, hogy van más is. A Parnasszus tetején ülő és ítélkező Babits Mihály – egy nyári szünetben adta kezembe tanárom, Gyergyai Albert; a formaművész Kosztolányi Dezső... de ők számomra egy más világ voltak, az „úriemberek”, az esztergomi villások világa, akik után szintén valaki más takarit, akiket én nehezen értek, s akik engem nem érthetnek meg. Olvastam én az ő verseiket is, a „Hajnali részegség” magával ragadott, a „Jónás könyve” lenyűgözött, de azért mindez számomra csak amolyan kirándulás volt. Nem voltak az enyéim.

Félreértés ne essen, mindezt ma már nem büszkeséggel és öntudattal mondom, hanem szomorúan. Hiszen én lettem szegényebb azzal, hogy sorsom nem engedett elmélyülni az igényes formaművészek írásaiban. Ezért vethetik ma szememre oly sokszor a „mü gond hiányát”. Ha életem nem így alakul, talán ma

csiszoltabb és szalonképesebb lennék. De én akkor büszkén vallottam magam egy másik világ fiának, és ha barátokozni kezdtem, a nálam ugyan néhány évvel idősebb, de fiatalon is neves Darvas Józsefhez futottam fel a Nürnberg utcai kis lakásba és Veres Péternek írogattam leveleket, Sinka István „Pásztorének”-ét szalaltam társaimnak.

A kor sem hagyott megnyugodni, leülepedni és a kimunkált szépség felé fordulni. A munkásmozgalom, amibe belekerültem már feladatokat rót rám. Jött a háború. Az elkeseredés dühödöt verseket csiholt ki belőlem, a katonaság elkésaredett tiltakozást, a hadifogság, az Ural 54 fokos hidege kétségbeesett jajkiáltást. Válogatott kötetemben – mindenki sejtheti – hadifogolyverseimnek csupán töredéke, a viszonylag békésebb hangúak jelenhettek meg. Az éhség, a hideg – nem a műgond megszerzését segítik elő. Amikor 1948-ban hazatértem és körülnéztem, a programversek olyan kórusa zengett, amibe nékem nem volt kedvem bevegyülni, de átélt élményeim sem engedték ezt. Amiket akkor írtam – egy ezt a kort reménykedve megálmodó, születésében segítő, de a megszületett valóság hibái felett kesergő ember vádaskodó, igazságkereső panaszai – szintén nem láttak napvilágot. Ezek igazmondása, őszintesége feledtette volna a darabosságát és magyarázatot is adott volna rá.

Évekig nem írtam, inkább olvastam. S későn, de jókor találtam rá Szabó Lőrincre, az ő versei közül is a „Bájrám ünnepén”-re.

Aki ismeri a verset, felidézheti magának az elvágott torkú bárány fuldokló halálát. Micsoda naturalizmus! Vér és zsigerek, bőfögő, hörgő, bugyborékoló halál. Akkor én már túl voltam a háborún, csak miádezt, amit láttam, még nem tudtam, hogyan lehet elmondani. Ez a vers kinyitotta előttem a naturalizmus kapuját. Ebből is sok bajom lett később.

Lehetne még verseket említeni, de én a nagy olvasmányélmények alakító hatását akartam lemérni magamban, mintegy rádióaktívva lett és Geiger-Müller mérővel mérhető sejtjeit nyomonkísérni véredényeimbem. Sokan voltak még, akik így vagy úgy, jobbra-balra löktek, de a realista művek mindig erősebben hatottak rám.

A regények közt először is Du Gard: Thibault családja. Faltam az újságcikk részleteket. Végre, ez nem mese – éreztem 17 éves kamaszfióvel. Aztán Móricz, Veres Péter, Darvas József alakították akkor még képlékeny alkotómódszeremet, meg Alekszej Tolsztoj: Nagy Péterre. S ha netán gondolati szárnyalásra vágytam, Németh László kegyetlenül igazmondó, éles esszéi ragadtak fel, ha mégis mese kellett, Tamási Áron mesélt.

Így alakultam ki ilyenné, amilyen most vagyok. Nem félttem mindezt leírni és bevallani, mert kialakult már az az egyéni hangom, amiről az értő olvasó ráismer, anélkül hogy egy-egy színnél, őseimre gondolna. Feloldódott már mindez az életemben, meg mégsem tagadhatom őket.

De hát nincs fejlődés? A bonyolult korban a bonyolult kifejezésforma felé haladás. A parlagi realizmusba ragadtan topogok mindig egy helyben?

Aragon és a modern fantzia költészet engem is elgondolkoztattak. Fordításaim során Jeszenyin szürrealizmusa új birodalmat nyitott előttem. Fordítottam egy kötetnyi Leonid Martinov verset, nemrégem Paszternákot is, s miközben két éven át szinte alig írtam saját verset, és legszebb szavaimat az ő általuk diktált kapcsolatokba, képekbe helyeztem, én is megváltoztam.

A Program című versemben vallom is:

A megszokottság langyos lábvizéből
ki kell már lépni a jeges tavakba...
Nincs más választás. A taposott utak
kényelmesek, de szokott tájra visznek...

Aki figyelemmel kíséri ezutáni újabb verseimet, az az „Egy kiállítás képei” a „Concerto”, „Idegenből vert hidakon át”, „Madách”, „Strip-tease” c. verseim olvasásakor felfedezhetik ilyen törekvéseimet.

Ez a világ nem a megnyugvás felé halad, olyan katasztrófa fenyegeti, mint amilyen még soha. S ebben a veszedelmes időben az emberek, ha versre vágnak – hiszem – ugyanazzal az elkeseredett szomjúsággal keresik, mint én ifjúkoromban. Nem rejtvényt akarnak, hanem érthető, megnyugtató vagy felkorbácsoló beszédet. Ezért akarok én az ő hangjukon szólni, még ha ez nem is modern, és egyesek szerint a „nagy költészet” ezzel a módszerrel nem bonthatja ki világokat átérő szárnyait, akkor is.

Mint a folyómeder a sodródó kavicsot – csiszol és formál engem is az idő. Túl vagyok már az életem nagyobbik felén, sokat már nincs módja változtani rajtam. De bízom a dialektikában, – nincs hatás, ellenhatás nélkül – és ha csak egy kicsit is, én is változtattam a verseimmel az olvasók gondolatain, érzelmeket világtoltam meg és így jobban megismerték önmagukat, szebben tudtak szeretni... s ha így van – nem volt hiába az életem.

Jobbágy Károly

A SZÉP HALÁL KEGYELME

Derült kedvvel megvacsoráztál,
lefeküdtél, – még egy jó könyv az ágyban,
ásítás... tervek... Holnapra? Száz évre?
s úgy aludtál el, mint ki fel is ébred.

Am hajnalban hiába költögettek.
Csupott szemmel találtak, de már holtan.

Szegény! A szive...

– mondják a megrendült barátok.

Mi vagyok én? Szörnyeteg? Nem sajnállak,
inkább irigység futkos végig bennem
s öröm is érted:

– Ejl Ezt jól kifogtad!

Akik könnyezve, sírva körülállják
a koporsódat, – magukat siratják,
mert nem tudják még azt, hogy mi vár rájuk.
– Melyikük fetreng rákban, öklét rágva?
– Hány fuldoklik majd? Asztma fojtogatja,

elkékülten könyörög levegőért;
– Kinek csontját tördelik kerekék szét?
(Síkos idő, vagy váratlan karambol.)
Ki ég el élve? Ki fullad meg füstben?
Kit kap el örvény, míg vidáman fürdik?
Ki csúszik be léken a jég alá...?

Ezek közül, akik most nyújtott nyakkal
és lábujjhegyre állva leskelődnek,
hogy ne mulasszanak el látni semmit,
kinek mellébe döfnek kést dühöngve?
Ki vérzik el golyótól vagy szilánktól?
Sugárfertőzés kit tesz vérszegénnyé?

– s míg gyengül, egyre jobban vágyik élni – ...
Véres, mocskos ágyneműk, gennyes gézek,
– még egy utolsó próba a műtőben –
a magatehetetlenség szégyene, keserve,
(fiatal lány motoz a végbelénél)
ágytál, kacska, fintorgó nővér képe,
öklendező ágyzsomszédok a bűzben,
tanácstalan és únott orvosarcok
s legyintések: Eh, nincs neki sok hátra!
Csont-szarkóma, tüdőbaj, hályog, vakság...
mind,

itt a sirok közt állnak készenlétben
és válogatnak köztünk:

– Ez nekem kell!

– Ezt vidd el tel – hallom, ahogy beszélnek.

Vagy velem mi lesz? Kétségbeesések,
mellőzések és megaláztatások
mikor űznek egy ház emeletére,
löknek át poros korláton zuhanni?
Pörög az udvar, valami melegség
ömlik szét bennem a nagy csattanásban...

Mert a jóké a „szép halál kegyelme”,
Barátom, te biztos megérdemelted.

Csak én keresem magamban a rosszat.
Mitől nem vagyok méltó én is erre?

HORVÁTH ISTVÁNNÉ

Agrárkérdés a Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében

A Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikájának alapját az 1919. április 3-án megjelent kormányzótanácsi rendelet jelentette. A törvényerejű rendelet kimondta a közep- és nagybirtokok megváltás nélküli kisajátítását, s az állami tulajdonba vett földeken mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítását írta elő: „Sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportosok között nem oszthatók fel.” A rendelet értelmében a kis- és törpebirtokok változatlanul tulajdonosaik kezén maradtak.

A proletárállam április 3-i rendelete a feudális eredetű magyar nagybirtokrendszer forradalmi úton történő megszüntetését, a magyar történelmi fejlődés egyik legfőbb gátját alkotó feudális maradványokra épülő birtokstruktúrák radikális megváltoztatását jelentette. Ugyanakkor egyértelműen döntött a kisajátított földek sorsáról, s ez a döntés a magyar munkásmozgalmon belül a földosztás-ellenes nézetek felülkerekedését tükrözte. A magyar kommunisták agrárálláspontjában a KMP 1918. november 24-i megalakulása óta a lenini és a baloldali nézetek sajátosan keveredtek egymással. 1918 végén még nem alakult ki egyértelmű álláspont a kisajátított földek sorsáról, még nyitva volt az út az agrárkérdés bolsevik megoldására. 1919 májusára a KMP és az MSZDP egyesülésével létrejött magyar munkáspárton belül a baloldali nézetek váltak uralkodóvá. 1919 februárjától megnőtt a baloldali szociáldemokraták súlya, így az általuk képviselt álláspont győzött: a szocialista forradalom után a földkérdést megoldó egyetlen útnak a szocialista nagyüzemet tartották. Ugyanakkor 1919 tavaszán Szovjet-Oroszországban is – különösen Ukrajnában – erősödtek a lenini állásponttal szemben az azonnali szocializálást követelő erők.¹

Kun Bélának Bogár Ignáchoz intézett emlékezetes levelében már a következő fogalmazásban szerepelt a földkérdés: „A földbirtoknak a proletárállam részére történő elkobzása – Erélyes küzdelem a földosztás ellen. Ideiglenes, rövid átmeneti eszköz lehet e tekintetben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása.”²

A Komintern II. kongresszusa a Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikájából leszűrhető tapasztalatokat a következőkben összegezte: „Helyes, ha az előrehaladottabb kapitalista országokban a mezőgazdasági üzemek túlnyomó része megmarad. A legnagyobb hiba lenne azonban ezt a szabályt túlozni vagy sablonosan alkalmazni és soha meg nem engedni, hogy a kisajátított földjének egy részét ingyenesen átadják a környékbeli kisparasztságnak, olykor pedig a középparasztságnak.”³

A földosztás elvetésével a Tanácsköztársaság az agrárkérdés rendezésénél háttérbe szorította a politikai szempontokat, s ezzel jelentősen visszavetette a munkás–paraszt szövetség elmélyülését, nem hozta felszínre a parasztságban rejlő forradalmi energiák jelentős részét. Az első magyar proletárdiktatúra agrárpolitikája tanulságul szolgált a forradalmi munkásmozgalom számára, egyértelműen bizonyította, hogy az agrárkérdés szocialista megoldásánál alapkérdés a parasztság, az agrárproletariátus politikai megnyerése.

A kisajátításra kerülő földbirtokok határát a rendelet nem szabta meg pontosan. „Hogy milyen birtoktestek minősíthetők kis- vagy törpebirtoknak, azt a helyi viszonyok figyelembevételével mindenkor a Földművelésügyi Népbiztosság állapítja meg.” Néhány speciális állásponttól eltekintve országosan a 100 hold jelentette a köztulajdonba vétel alsó határát. Az első világháború előtti adatok alapján Magyarország területének 47,7%-át 100 holdon felüli gazdagságok alkották, így elvileg a Tanácsköztársaság április 3-i rendelete az ország földterületének közel felét érintette. Nógrád megyében – 1920-ból származó adatok alapján – a paraszti birtokok a földterületnek csupán 30,01%-át jelentették. (Paraszti birtokon ebben az esetben a 5–100 holdas birtokok értendők). Így az 1919. április 3-i rendelet Nógrád megyében az országos átlagnál is nagyobb földterületre vonatkozott.³

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Nógrád megye mezőgazdasági keresőinek megoszlása a következő:

100 holdon felüli birtokos:	262 fő
100 holdon felüli bérlő:	78 fő
10–100 holdon gazdálkodók száma:	5 662 fő
10 holdon aluli földterületen gazdálkodók száma:	12 250 fő
Mezőgazdasági munkások száma:	15 268 fő
Mezőgazdasági cselédek száma:	10 505 fő ⁴

A jelentős számú agrárproletár és törpebirtokos földigényének Nógrád megyében is kétségtelen jelei vannak. Az őszirózsás forradalmat követő, majd az 1919-ben még erőteljesebben kibontakozó agrármozgalmak középpontjába – különösen 1919. február 16-a után, a Buza Barna-féle földreform-törvényt követően – Nógrádban is a földosztás követelése, s annak siettetése került. Nógrád megyében 1919 tavaszán szélesebb, több községre kiterjedő földkövetelő mozgalom az országos eseményekhez képest viszonylag későn indult, és alapjaiban megmaradt a törvényes keretek között. Jelentős mérvű földigény megléte azonban kétségtelen. A földéhséget tükröző források általában kérvények, több esetben hivatalos formában beterjesztett, de erőiesen fogalmazott levelek.

A galgautai tanács március 2-i ülésén úgy határozott, hogy a volt katonák, rokkantak, zsellerek, napszámosok, cselédek között a Zichy-féle 1002 holdas hitbizományi birtokot „a nagy földszükségletre való tekintettel” teljes egészében és sürgősen osszák ki. A galgautaiak a határozat minél gyorsabb elintézésére követeléseiket küldöttség útján juttatták el a népgazdasági minisztériumba.⁵

„Szendehegy község földre vágyó lakossága a reform végrehajtását nehezen várja, s miután a község határához legközelebb fekvő s felosztásra kerülhető nagybirtok tulajdonosa Hönich Henrik nőtincsi lakos magatartásából kevés reményünk lehet arra, hogy itt földosztás a folyó gazdasági év tavaszán – vagy egyáltalán meg fog ejteni – odaterjed tiszteletteljes kérésünk, hogy Hönich Henrik 2000 holdat meghaladó földbirtoka sürgősen s aként felosztásra kerüljön, hogy a felosztott földek még folyó év tavaszán megművelhetőek legyenek.”⁶

A lassan bontakozó, de 1919 márciusában kétségkívül erősödő földkövetelések Nógrád megyében nem váltak általánossá, szélesebbkörű kibontakozásuknak a Tanácskormány április 3-i rendelete eleve gátat szabott. A jelen pillanatban rendelkezésünkre álló források alapján nem lehet pontosan lemérni, hogy az agrárforradalom elmaradását mennyiben befolyásolta a tanácsállam földosztást elutasító álláspontja. Mindenesetre nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely az agrárproletáriátus kollektív gazdálkodás iránti, a proletárforradalom előtt jelentkező igényét bizonyítaná, ugyanakkor van néhány szörvénny-adatunk, amely a Tanácsköztársaság időszakában követelt, illetve végrehajtott földosztás meglétét bizonyítja. Áprilisban egy Jobbágyi községből származó jelentés tanúsága szerint „a nép hangulata elkéseredett volt.” A jelentés nem közöl részleteket, az elégedetlenség okára csupán egy mondatból következtethetünk: „... azonban sikerült őket kellően felvilágosítani, a földigénylők teljes bízalmát megnyerni.”⁷

A füleki munkástanács március 21-én Hamburger Jenőhöz intézett táviratában a követ-

kezőket írja: „Földosztó bizottság működik. A kedélyek fel vannak izgatva, Mindenki földet akar. Ha az igényjogosultakat kielégítik nem marad föld a termelősövetkezetnek. Hamburger elvtárs sürgősen jöjjön Fülekre.”⁹ A füleki események számunkra különös jelentősége az, hogy azokból – ellentétben más rendelkezésünkre álló adatokkal – a földigénylők osztályhovatartozására is következtethetünk. Az idézett táviratot megelőzően, a helyi MŰSZD szervezet által március 6-án a belügyminisztériumhoz írt levélből a következőket tudjuk meg: „A környék 8–10 nagyobb uradalmában a cselédek sztrájkba léptek, s ha békéltetés és bér megállapítás meg nem történik, kommunizálás és ezzel járó anarchia fog bekövetkezni.”¹⁰

A diósjenői községi munkástanács 1919. július 27-i jegyzőkönyvének tanúsága szerint Dalkó Mihály tanács tag a házhely igények összeírásának tárgyalása során indítványozza, hogy a szocializált Sváb-féle gazdaságot, amely szántóföldből és rétből álló mintegy 800 katasztrális holdat jelent, a község nincstelenjei között osszák szét. A földosztás során a Károlyi-féle földosztás elvei szerint járjanak el. „A tárgyhoz többen szólottak, s az indítványt elfogadásra ajánlották.” A véghatározat a tanács egyöntetű és egyértelmű lelkesedéséről tanúskodik „... az indítványt a legnagyobb lelkesedéssel magáévá teszi és enyhánálulag határozatra emeli.” Dalkó Mihály javaslatát a lakosság igényének hangsúlyozása mellett gazdasági elleni érveléssel is támogatja: „a roppant elhanyagolt gazdaság csakis a földosztás folytán tehető ismét virágzó.”¹⁰

A földkövetelések realizálásáról, tényleges földosztásról csupán egyetlen forrás alapján van tudomásunk. A Tanácsköztársaság vérbefojtása után Szecsev salgótarjáni főszolgabíró rendelkezése tartalmazza a következőket: „azok akiket a proletárdiktatúra a földtuládonosok megkárosításával inyen földhöz iuttatott, a földekért bér címén 50 n.-ölenként dombvidéken 8 korona, sík földeken 12 koronát tartoznak ez évre a tulajdonosnak fizetni.”¹¹

A bérleti díj alapiát képező terület alacsonyságának 50 n.-öbben való meghatározása arra enged következtetni, hogy elsősorban kis területű kinsztett földekről lehet szó, valószínűleg ipari munkások számára juttatott házhelyekről.

A kazári munkás és paraszttanács április 17-i jegyzőkönyve tanúsítja, hogy az ipari munkások körében is találkozunk földköveteléssel, esetenként a házhely-iuttatáson túlmenő igényvel. A jegyzőkönyv a szocializált uradalmi földek, „szántóföldek” bányamunkások számára való átadásáról szól.¹²

A Tanácskormány rendelkezések megfelelően Nógrád megye községeiben is megalakultak a földbirtokrendező tanácsok. Feladatuk volt a szocialista gazdaságok létrehozása, határviták eldöntése, a termelés biztosítása.¹³ Balassagyarmaton április 12-én kezdte meg tevékenységét Mészáros Dezső vezetésével. A balassagyarmati földbirtokrendező tanácsnak tagja volt Piatrik János is.¹⁴ (Piatrik János az öszirózsás forradalom előtt a „volt úrbéres birtokosok” szervezetének elnöke, 1918 végétől az Országos Földműves Párt tagja volt.) Április közepétől bizonyítható, hogy a földbirtokrendező tanács működött Mohorán, Érsek-vadkerten, Patakon, Szügyben, Ipolyszögön, Dejtáron, Csesztvén, Bakópusztán.¹⁵ Pásztón április 8-án jött létre, vezetői Markó Sándor, Zsilyák András, Szlenár János voltak.¹⁶ Nem áll rendelkezésünkre a tanácsok tagjainak pontos összetétele, s a birtokrendező tanácsok konkrét tevékenységére sincs adatunk. A megalakulást jelző források szólnak a szocializálás végrehajtásának feladatáról, a későbbiek során azonban sehol nem találkozhatunk olyan utalásokkal, amelyek alapján leírhatnánk a földbirtokrendező tanácsok Nógrád megyei tevékenységét. Valószínűleg, az országos gyakorlatnak megfelelően, a falvak nagy részében beolvadtak a községi tanácsokba.

A szocializálás, az új típusú nagy gazdaságok kiépítése Zala, Vas, Tolna, Sopron, Pest és Heves megyékhez hasonlóan május végére történt meg.¹⁷ A szocializált birtokok gazdálkodásának szervei a Tanácsköztársaság alatt a következők voltak: a szocializált birtokok országos központja, kerületi felügyelőségek (a megyei beosztásnak megfelelően), gazdasági körzeti felügyelőségek (járási jellegű szervek), gazdasági főintézőségek, gazdasági intézőségek.¹⁸

A Tanácsköztársaság Nógrád megyei irataiból a termelőszövetkezetekre vonatkozó anyag rendkívül szórványos, megközelítően összefüggő képet szinte csak a salgótarjáni mezőgazdasági üzemek felépítéséről, tevékenységéről adhatunk. A termelőszövetkezetek erősen centralizált jellege alapján azonban, valószínű, hogy a többi járás szövetkezeti mozgalmára is hasonló.

A salgótarjáni járás területén két termelőszövetkezeti központot, főintézőséget szerveztek. Főintézők Hinterökker Károly és Sághy Kálmán. Mind a két főintéző a Tanácsköztársaság létrejötte előtt gazdasízt volt. A szövetkezeti vezetők között országos méretekben is sok urasági intéző, régi középbirtokos szerepelt, ez a tény is aláhúzza, hogy a Tanácsköztársaság agrárpolitikájában rendkívül nagy szerepük volt az ökonomiai kérdéseknek, a vezetők kiválasztásánál – sokszor a politikai kérdések háttérbe szorításával – a szakmai hozzáértés volt a fő szempont.

Ezt a tényt bizonyítja a pásztói munkástanács határozata, is amely a szocializált birtokok állapotát felülvizsgálva „indítványozzák, hogy a Braum-féle termelőszövetkezet vezetésére szakember állíttassék.” Megbízást kapott a direktórium, hogy a földművelésügyi népbiztostól a birtok vezetésére egy „szakembert” igényeljen.¹⁹

Általában két–három birtoktest alkotott egy termelőszövetkezetet. Hinterökker Károly főintézőhöz tartozó intézőségek, termelőszövetkezetek: lapujtői, karancsberényi, karancsaljai, salgótarjáni, somsköüjfalui. Sághy Károly főintézőségének termelőszövetkezetei: ceredi, pogonyi, vizslási, kazári, lucfalvai, sóshatryáni, kőkúpusztai.²⁰ Egyes termelőszövetkezetek általában 1300 holdnyi területen gazdálkodtak.

Rendkívül kevés adat áll rendelkezésünkre a termelőszövetkezetek életének bemutatására. Az kétségetelen, hogy a nógrádi termelőszövetkezetek tevékenységének is alapfőrekvése a városok élelmezési nehézségein való segítés. Salgótarján ellátásához első sorban a környező községek szocialista gazdaságai járultak hozzá, míg a megye nyugati részének községei Budapest gondjainak enyhítésén munkálkodtak. Különösen a burgonya és tej szállítások voltak jelentősek. A termelőszövetkezetek munkáját jelentősen akadályozta a gép- és üzemanyaghiány. Utalásokkal találkozhatunk, amelvek jelzik az erőgépek hivatalos összeírásának hiányát, az üzemanyag-gondok enyhítésére tett intézkedéseket. A bányavidékeken jelentős segítséget nyújtottak a gépek üzemeltetéséhez az ingyenes szénkiutalások.²¹

A termelőszövetkezetek életét tükröző nagyon kevés forrásunkból is világosan látszik, hogy a szocializált gazdaságok mindennapi tevékenységét gátolták – különösen a határmenti községekben – a hadi események. Nincs arról kéouünk, hogy a megye termelőszövetkezeti agrárproletariátusa, egyéni parasztságának egyes rétegei milyen arányban harcoltak a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. Mindenesetre az adatok hiányossága, a még feltárásra váró kérdések ellenére elmondhatjuk, hogy a megye termelőszövetkezetei beilleszkedtek a Tanácsköztársaság gazdasági életébe, ellátták a rájuk háruló feladatokat.

Igazyetek

1. Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918–19-ben. Akadémiai Kiadó 1966. 106–107. l. és 96. l. – 2. Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920/30. Kossuth 1961. 44. l. – 3. Uo. 15. l. – 4. Magyar Statisztikai Közlemények 1910. évi népszámlálás 42. kötet. – 5. Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (Továbbiakban: MMTVD) Bp. 1956. 641. l. – 6. MMTVD 5. Bp. 1956. 580. l. – 7. Párttörténeti Intézet Archivuma TK. Táviratok Nógrád megye, 606. f. – 8. MMTVD 5. 1956. 654. l. – 9. Uo. 629. l. – 10. Nógrád megyei Levéltár Diósjenői Munkástanács jkv-e 1919. július 27-i ülés – 11. Nml. PI anyag Salgótarján nagyközség iratai 1919. – 12. Nml. Kazári Munkás és Paraszttanács jkv. 1919. ápr. 17-i ülés – 13. Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, Kossuth 1969. 380. l. – 14. Nml., Balassagyarmat város közgyűlési jegyzőkönyve 1917–24. – 17. Nógrád vármegye, 1919. már-

cius 19. 4. p. — 16. Nml. Pásztó képviselőtestületi jkv. 1915–19. — 17. Földmunkás és szegényparasztmozgalmak Magyarországon 1848–1948. Bp. 1962. II. 591. l. — 18. Mészáros Károly: Az ösz... köztársaság parasztpolitikája 1918–19. 117. l. 19. Nml. Pásztói mt. jkv. 1919. április 15-i ülés. — 20. Nml. Salgótarján nagyközség iratai 1919. Pl. anyag 3556–3600 — 21. Uo.

SOMOSKEÖY ISTVÁN

A salgótarjáni páncélmozdony története

Az 1918 novemberi fegyverszüneti egyezmény után a magyar hadseregnek feltehetően csak 4 katonai páncélvonata maradt. Az első világháborúban szerzett tapasztalatok szerint a páncélszerelvényeknek nagy harcászati jelentőségük volt. Ezért, és tekintettel az ellenség nyomasztó túlerejére a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja kitörésekor több gyár munkásai napokon belül egyszerű vasúti mozdonyokból és kocsikból mintegy 8 improvizált páncélvonatot szereltek fel. Ez jelentősen hozzájárult a Vörös Hadsereg kezdeti, páratlan sikereihez. Érthető tehát, hogy azok a rögtönzött páncélvonatok hamarosan a forradalmi munkáshatalom valóságos jelképévé váltak. Köztudomású az, hogy ilyen rögtönzött páncélmozdony a Salgótarjáni Acélárugyárban is készült. Sajnos emléke az évek során elhomályosult, sőt némileg eltorzult.

Jelen fejtegetés célja, ezt a kérdést tisztázni, valamint a vonatkozó dokumentációt rögzíteni és kiegészíteni. Szerencsére élnek még jó néhányan, akik annak a mozdonynak a felszerelésében részt vettek, azon harcoltak, vagy mint katonák és vasutasok látták.

A vonatkozó kutatás eredményei a következők: Az illető páncélvonat a hadjárat végeén csehszlovák burzsoá csapatok kezébe került, tehát nem azonos a tévesen egyesek által annak tartott úgynevezett „9-es” számú, az Acélárugyárban még most is meglévő tolató aőzaéppel. Az utóbbi számos tanú tudomása szerint 1900-ban a gyárban „házilag” készült, holott — egymástól függetlenül megkérdezett szemtanúk egybehangzó nyilatkozata szerint — az igazi, Salaótariánban „feloáncélozott” mozdony szabványos MÁV-gép volt. Vasúti szakemberek egyetértettek abban, hogy az a mozdony csak egy 376-os típusú lehetett. A következtetést az alábbi évek isazolják: szemtanúk emlékezése szerint 3 kapcsolt tengelye, elől-hátul pedig egy-egy pár futókereke volt. Eltérően hasonló, de más típusú mozdonyoktól, harmadik „kúpja”, víztisztója nem volt, hosszakázánia csuán két „kúp”, vagyis gözdóm és homokoló volt. Az említett mozdony sorozatgyártásának ideje is igazolja az információ helyességét. Megjegyzendő, hogy ilyen típusú mozdonyt most már kevés helyen üzemeltetnek.

A szerelvény 1919. május 1. előtt — pontos dátumot nem tudunk — futott be Salgótarján külső pályaudvarára. Tűzártek — mindem kizárólag volt pozsonvi tanítók —, néhány altiszt, valamint egy MÁV-állománvbeli mozdonyvezető és egy fűtő voltak rajta. Északi irányba akarták folttatni útjukat, ahonnan néhány nap óta, a jelentések szerint, intervenció csapatok közeledtek.

A pályaudvaron akkor éppen Bányik Mihály, géppuskás őrmester teljesített ügyeletés szolgálatot. Nevezett a vonat parancsnokában felismerte felettesét, Bartasovics főhad-

nagyot, akivel a Kárpátokban, Kirlibabánál a fronton volt. Bányik javaslatára a főhadnagy beleegyezett abba, hogy a szerelvényt az Acélárugyár kazánkovácsműhelyébe vigyék, s páncéllemezekkel borítsák be. Bányik ismerős volt a műhelyben, mert bevonulása előtti mozdonyjavító géplakatosként ott dolgozott.

Még aznap délelőtt a vonatot a gyár holtvágányára állították. A munkát Csarba Egyed kazánkovácsmester irányította. A mesteren kívül a szerelésben részt vettek: Gordos József, néhai Czankovics Barrabás, Bányik Mihály és – mint kazánkovácsinas – Jud József, a későbbiek során önkéntes vöröskatoná, továbbá a mozdonyvezető és a fűtő, végül – nagy szorgalommal – a tiszték és altiszték. A műhelyvezetőség részéről a munkát Líznyánszki Antal, műszaki tisztviselő, most nyugalmazott főmérnök kísérte figyelemmel. Hajnaltól estig dolgoztak, éjszakára pedig a szerelvényt mindennap a külső pályaudvarra vitték. 1919. május 1-én, amikor Salgótarján lakossága szinte egyszemélyként vett részt a felvonuláson és a főtéri nagygyűlésen, az acélárugyári kazánkovácsműhelyben feszített munkával ünnepelték az emlékezetes napot. Így sikerült a feladatot 6 nap alatt elvégezni.

Csarba Egyed, most 86. évében lévő nyugdíjas, bámulatos emlékezőtehetséggel, a szerelési munka legkisebb részletére kitérve, a következőkről számolt be: a mozdony hossz-kazánját a biztonsági szelepig hengerelt, ózdi, 12 mm-es, alul egyenes, felül pedig hajlított, 2000x1500 mm méretű acéllemezekkel borították. Azokat „racsnikkal”, vagyis kézi fűrőgéppel átfűrték, a 22 mm-es lyukakon keresztül 3/4-es Withwort-menetű csavarokkal a „frémhez” (angolul „frame” alvázat jelent) rögzítették. A gőzhengereket mindkét oldalon 15 mm-es. a mozdonyvezető fülkáját pedig 6 mm-es lemezekkel borították. A mozdonyvezető kívánságára ablaknyílásait szabadon hagyták, csak az ajtókat fedték be. A hajtórudakat 12 mm-es lemezekkel, a beömlő csöveket, amelyek a nagy lemezeken kívül estek, félkörlemezekkel biztosították. A gőzdómot iv alakúra hengerelt 12 mm-es borítólemezzel látták el. Az acéllemezek alsó széle csak 350 mm-nyire volt a vágányoktól. Burkolat nélkül tehát csak a kémény, a füstkamra maradt – mert ezek befedése nem látszott fontosnak – továbbá a homoklő, mert esetleges sérülése nem jelenthetett különösebb veszélyt, a biztonsági rudak, mert azokat nem lehetett, illetve nem lett volna célszerű beburkolni, végül a mozdonyvezetőfülke teteje. Mielőtt a rögtönzött páncélvonat a gyárat elhagyta volna, a lemezburkolatot bekátrányozták.

A felsorolt, értékes adatok alapján, egy már kiselejtezett, vagy kiselejtezésre váró 376-os típusú mozdonyból hármikor lehetne rekonstruálni az emlékezetes páncélmozdonyt, s így hiteles képmását az utókor számára megővni.

Nincs tudomásunk arról, hogy a salaótarjáni rögtönzött páncélvonatról bárhol, akár magánkézben, eredeti fénykép volna. A Magyar Néphadsereg Országos Hadtörténeti Múzeuma gyűjteményében sincs semmiféle dokumentációs anyag a szerelvényről. A Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum adattárában van ugyan egy 1919-es páncélmozdony fénykép, de feltehetően egy 377-es típusú gépről, valószínűleg arról, amely – a rögtönzött páncélmozdonyon kívül – ezen a vidéken is részt vett a harcokban.

Csarba Egyed közli továbbá, hogy a vonathoz három fedett kocsit tartozott, azokat is 12 mm-es lemezekkel látták el. Az ablaknyílásokat a lemezekből kivágták, s mint az ajtókat – külön fedőlemezekkel védték. A nyitott kocsikból csak az egyiket, amelyen a két 80 mm-es ágyú volt, szerelték fel 600 mm széles, 12 mm-es oldallemezekkel. Az ágyúk mellvédjére 320 mm-es magasztást szereltek.

Amikor a páncélvonat elkészült, még a gyár udvarán kipróbálták a páncélburkolatot: pisztolyból, karabélyból és géppuskából tüzeltek rá. Nagy örömekre ez a lövöldözés az acéllemezeknek „meg se kottyant”. Nyilván ennek a tökéletes burkolatnak is köszönhető, hogy a salaótarjáni páncélvonat harcosai és személyzete közül csupán egyetlen vöröskatoná sebesült meg.

Az Országos Hadtörténeti Múzeumban őrzött, más, 1919-ben rögtönzött páncélvonatokat ábrázoló fényképeket összehasonlítva a salgótarjánira vonatkozó leírással, arra lehet következtetni, hogy az utóbbi talán az egyik legjobban felszerelt szerelvény volt.

A hadműveletek alatt a szerelvény a következőképpen volt összeállítva: élén két lupos, nyitott kocsi, megrakva kövel és homokzsákokkal, aknák elleni védekezés céljából.

Utána következett az a nyitott vagon, amelyen – szintén homokzsákkal körülbástyázva – a két ágyu állt, majd az egyik, két tolós ajtóval ellátott fedett kocsi, amelynek két oldalán egy-egy géppuska volt. Ezeket a kocsikat a mozdony toltta. A mozdony után futott egy nyitott kocsi két viztartállyal, körülötte volt felhalmozva a szénkészlet. A szerelvény tégén volt a két másik fedett kocsi, az egyikben a lőszer és élelem nyert elhelyezést, a másikban volt a szállás és a petróleumrezsóval ellátott konyha.

Szenet az első időben Salgótarjánban vagy Hatvanban vételeztek, később a mindenkor hadműveletekhez legközelebbi állomásokon, pályaudvarokon.

A páncélvonat katonáinak száma eleinte 12 fő volt, az északi hadjárat során azonban 26 főre emelkedett. Az informátorok név szerint csak a következő salgótarjáni vöröskatonákra emlékeznek, akik a páncélvonaton voltak: néhai Lukács Károly tüzérőrmester, volt acélárgyári vasesztergályos, Mauler Rezső tüzérőrmester, most 75 éves nyugdíjas, volt szénbányai lakatos, valamint Bánvik Mihály géppuskás őrmester, most 76 éves nyugdíjas, aki leszerelés után a szénbányánál, a zagyvai rakodón mint mozdonyjavító gép-lakatos dolgozott.

A szerelési munkálatok végeztével – 1919. május 3-án estefelé – Somoskőújfalu irányába indultak próbaútra. Az első útra – saját megnyugtatására – Csarba mester is elkísérte őket. A somoskőújfalu állomáson megálltak és megvacsoráztak. Közben a parancsnok, Bartasovics főhadnagy, megkérdezte az állomásfőnöktől, hogy van-e hír az ellenségről. Azt a választ kapta, hogy a közeli Raavoľc állomáson egy cseh katonai páncélvonat vesztogel. Miután az egyes kocsik sorrendje akkor még nem volt megfelelő, hamar leszerelték az egyik ágyút, és a távolság, valamint az irány bemérése után a menadott célra két lövést adtak le. Gyorsan elbúcsúztak Csarbatól és üldözésbe vették az ellenséges páncélvonatot. Az azonban a második lövés után olyan sebesen elinalt Fülek–Losonc irányába, hogy már utólrini nem tudták.

A páncélvonat 1919. május 5-én, egy hétfői napon esett át a tűzkeresztségen. Nyilván az ezzel kapcsolatos fejleményekre vonatkozik Hetés Tibor Munkászredek előre című könyvének alábbi részlete: „...Csak egyetlen súlyos probléma volt: Salgótarján. A figyelem most ide összpontosult. A május ötödikén és hatodikán befutott jelentések szerint igen nehéz volt a helyzet. Egy ellenséges páncélvonat támadását sikerült elhárítaniuk. A 8. páncélvonat derék katonái kitétek magukért.” Akkor kooperált először a páncélvonat salgótarjáni munkásszázadokkal.

Nagy Béla, akkori századparancsnok, most nyugalmazott iskolaigazgató, még pontosan emlékszik, hogy a Salgótarjától északra fekvő 92. és 93. vasúti órház között, a páncélvonattól a Tarján patak völgyében harcoló csapatok részére tüztámogatást kért és kapott.

Patvaros István, aki abban az időben Füleknősnőkin lakott – most 81 éves MAV-nyugdíjas, volt vonatkísérő – 1919. május 5-én, miután azon a napon lakása környékén tartózkodott, s így hol a cseh csapatok háta mögött, hol vonalaink között volt, jól megfielvelhette a magyar páncélvonat ágyúinak rendkívül eredményes hatását. Amikor a magyar vörös katonaság az ellenséges csapatokat Fülekről is kiűzte, Patvaros közelről is megismerte a salgótarjáni páncélvonatot, mert több salgótarjáni vasutassal együtt lőszerutánpótlást szállított neki.

Ezek szerint, a hős salgótarjáni bánvászok, munkások és tisztjeik mellett, a salgótarjáni páncélvonatnak is méltó része volt abban, hogy 1919. május 10-én Letovsky cseh altábornagynak Losoncól jelentenie kellett Clémenceau-nak, hogy „Favre őrnagy előretörését valószínűleg kibontakozó dandalmas északi hadjárat során a salgótarjáni páncélvonat még többször együttműködött a salgótarjáni katonai alakulatokkal. Nagy Béla visszaemlékezése szerint a gömöri Várada feletti Balófalvánál, majd június 2-án Szelcéről 3 km-re, később Lise, Gice és Süvete községnek térségében – ahova a páncélvonat Pelsőcről jött – kapott tüztámogatást a páncélvonattól.

A hadműveletek alatt a salgótarjáni páncélvonat is állandóan változtatta a helyét. Mauler Rezső és Bánvik Mihály visszaemlékezései szerint a páncélszerelvény – többek között – különböző időpontokban, a következő vonalakon, illetve helyeken járt: Fülek,

Feled, Putnok, Miskolc, Zsolca, Nyiregyháza, Sátoraljaújhely, Csap, Királyháza, Huszt, Ungvár, továbbá Kisterenye, Kál-Kápolna, Füzesabony, Eger stb.

A visszavonulás zűrzavarában egy burzsoá cseh egység – Szilvásvárad és Bélapátfalva között – a páncélvonat előtt felszedte a vágányokat, s így a szerelvény az ellenség kezébe került. A salgótarjáni vöröskatonákat a – számukra rosszemlékű – csehországi Jozefov-i (Josefstadt-i) fogolytáborba vitték, ahonnan csak hónapok múlva tértek haza.

Ezúton is köszönetet mondok mindcsoznak, akik visszaemlékezéssel, egyéb adatközléssel – mint Hetés Tibor hadtörténész és Kerekes Zoltán alezredes, az Országos Hadtörténeti Múzeum osztályparancsnoka – végül a Maavár Államvasutak Budapesti Igazgatósága műszaki tájékoztatással, munkámban támogattak.

KERÉNYI FERENC

Nógrád megye és az első magyar szintársulat kapcsolata (1790-1808)

A magyar színháztörténet ugyancsak sokkal adósunk, ha a hivatásos színészet első évtizedeit illető kutatásokat kériük számon. Igaz, két évtized híján százada már, hogy Bayer József olyan összefoglaló igényű munkával jelentkezett, amelyik levéltári kutatásokra támaszkodott, a legendákat a tények és adatok patikamérlegére tette. A hajdan üttörő jelentőségű mű napjainkra menthetetlenül elavult, de máin sem készült nála gazdagabb anyagot felölelő, megbízhatóbb szintézis-kisérlet. Oka többek között abban keresendő, hogy kutatóink zöme mind a mai napig idegenkedik a vidéki levéltárak anyagában végzendő tüzetesebb vizsgálatoktól.

Nógrád archivumára szűkítve a kérdést megállapítható, hogy az igen alkalmas színháztörténeti kutatásokra. A „kuruc meave”, amely a XVIII. század folyamán híven őrizte a forradalmi köznemesi hagyományokat és amely mindig rendelkezett kiművelt emberfőkkel, 1792-ben is az elsők között válaszolt Pest meave felhívására és támogatta – tettekben is – a magyar színészet ügyét. Bayer József említett alapvető művében¹ közölt ugyan Nógrádra vonatkozó adatokat, de kizárólag a helytartótanácsához küldött átiratok alapján.

Az alábbi forrásközléssel egyrészt a hesszan húzódo adósság törlesztését vallom célnomnak, másrészt bizonyítani szeretném, hogy már az első, óhatatlanul futólagosabb kutatás is végezhető fontos adatok, érdekes színház- és kultúrtörténeti adalékok feltárásával és publikálásával. Mindezt pedig teszem abban a reményben, hogy a hasonló forrásközlések és tanulmányok megszorodása méltó módon előlegezi a régóta nélkülözött színháztörténeti kézikönyv majdani létét és tudományos érénveit.

Az első magyar szintársulat 1790 és 1796 között működött Pest-Budán. Dokumentumaink valamelyest szélesebb évkörből valók (1790-1808): a történeti Nógrádnak, jelesül Losonc városának ugyanis fontos szerep jutott Kelemen László ismételt kísérletében, amikor 1800-1801-ben mepróbálta feltámasztani széthullott társulatát. A forrásokat többnyire időrendi sorrendben közöljük, utalunk jelentőségükre és a velük egybevethető, korábbi ismert adatokra. A korabeli szövegrészeket nem betűhíven hozzuk, hanem átírva mai helyesírásunk szerint. Erre kettős indokunk lehet: – a XVIII. és a XIX. század fordulóján a maavár helvesírás rendszere még nem egységesült országosan, felmutat többé-kevésbé eltérő helyi változatokat.

¹ A nemzeti játékszín története I. Bp. 1887.

– a nyelvújítást megelőző évtizedek vármegyei nyelvezete amúgyis nehézkes, körmönfont.

Ezekkel a problémákkal a kutató nap mint nap találkozók, de feleslegesnek tartjuk, hogy az olvasó figyelmét terheljük vele és ezzel elvonjuk a lényeges tartalmi utalások nyomkövetésétől. A gyakoribb, elsősorban latin rövidítéseket feloldottuk, a kiegészítés zárójelben olvasható. Magyarozatuk és a gyakrabban használt idegen szavak jegyzéke a forrásközlés végén található.

Első adatunk még 1790-ből származik. Kelemen László társulata október 25-én mutatkozott be a budai közönségnek Simai Kristóf Igazházi című vigjátékával. Az Ephemerides Budenses (Budai Napló) latin nyelvű újság erről az előadásról – többek között – ezeket írta:

Nem szabad megfosztani a dicsérettől a zenekart sem, amely arany paszománttal ékes nemzeti ruházatba öltöztetett nógrádi cigányokból állott, akik mindazonáltal választékos zenéjükkel az összes jelenlávók öröme és meglepődésére azt hozták nyilvánosságra, hogy nekik is adott valamit a kegyes természet...

A zenekarról mindmáig nincs további adatunk. Ismerve azonban a Ludányban birtokos Ráday Pál mecénási vezetőszerpét a magyar szintársulat körül és tudva arról, hogy a család zenei érdeklődésére már 1752-ből van adatunk², erősen valószínűsíthető, hogy a zenekart vagy Ráday foglalkoztatta kastélyában és mintegy kölcsönadta, vagy ugyanő szerződtette a muzsikusokat erre a kivételes jelentőségű eseményre.

Nógrád azonban nemcsak az örömben vette ki részét. Az első előadásokat az állandó kérvényezésben, hadakozásban eltelt 1791-es esztendő követte, és nem volt szerencsésebb az 1792-es év sem. A teljes eladósodás felé sodródó társulat már nemcsak a helytartótanácsot és Pest megyét ostromolta támogatásért, hanem körirataiban a vármegyei nemeség nagyobb tömegeit is igyekezett megnyerni az anyanyelvű színjátszás ügyének. Nógrád közgyűlési jegyzőkönyveiben ekkortól szaporodnak meg a színügyi bejegyzések. Belőlük egyfelől a társulat anyagi helyzetének romlása olvasható ki, másfelől – párhuzamosan – a segélykérések visszhangja a megye nemesi közvéleményében az elvi támogatástól a tette buzdulásig.

279/1792: Játékszíni Magyar Társaság kéri ezen megyét, hogy szándékának előmozdításában segítségül lenne.

A közgyűlés határozata március 30-án:

Közhirre bocsájtsassék, hogy azoknak tudokra eshessen, akiknek ezen társaságha beállani vagy azt segíteni tetszene.

630/1792: Játékszíni Magyar Társaság ezen megyének pénzbéli segedelmét, és evégett öfölsége elejbe nyújtandó esedezésének közbenjárásával eszközlendő támogatását kéri.

A közgyűlés augusztus 24-i határozata:

Világos lévén az, hogy azon közönséges Játékszíni Társaság mind a haza nyelvének pallérozására, mind a nemzet formálására sokat szolgál, öfölségének elejbe fog szándéka ezen társaságnak terjesztetni oly könyörgéssel, hogy azt kegyesen elől-segélteni méltóztasson; azonban közelébb való segedelmére, hogy valamely pénz öszvegyűtethessen, ezen levél fog a t(ekintetes) rendeknek érzékeny serkentgetéssel hirdettetni oly jelentéssel, hogy aki mit kíván evégre adni, főperceptor úrhoz küldje bé, aki azt annak idejében n(emes) Pest vármegye kasszájához fogjo általszolgáltatni. Egyébaránt a szomszéd n(emes) vármegyéknek is ezen dologban öfölsége elejbe terjesztett esedezése ezen megyének hirül fog adattatni.

961/1792: Játszó Társaság oly kéreéssel folyamodik ezen megyéhez, hogy a helytartótanács-hoz, a Pesten lévő nagy szeminárium³ eddig üres szárnyának téli helyül való megnyerése végett benyújtott esedezésének beteljesítését a helytartótanácsnál közbeve-tése által eszközölje.

A közgyűlés november 19-i határozata:

M(éltósá)gos báró Schilson úr öex(cellenciá)jának fog ezen kérelem előlsegélése eránt ajánlás irattatni, azon felírásnak valóságos másában leendő megküldése mellett,

² Gálos Rezső: Erdélyi hangversenyek a XVIII. században (Zenetudományi Tanulmányok II. Bp. 1954.)

³ Az V. kerületi, Egyetem téri templom mellett lévő épületről van szó.

⁴ Spielenberg cikkét részletesen ismerteti Bayer i. m. 134–135. lap. Magyarul megjelent a Honművész című folyóirat 1837. évi kötetében.

mellyel ezen n(emes) megye terjesztette őfölsége eleibe sorsát ezen N(emzeti) Játzó Társaságnak; ami pedig a munkás felsegéléseket illeti, a t(ekintetes) rendek újra fognak ösztönöztetni az olyatén való segedelmek adására.

562/1792: Játzó Társaság Pesten állandóan leendő felállításának eszközlése végett ezen megyének pénzbeli segedelmét kéri.

A közgyűlés határozata, ugyancsak november 19-én:

Spielenberg Pál prókátor úr és a pesti deák újsáa szerzőie Pesten 29. Oct(óber) költ leveleiben megmutatván az anyai nyelv készülő pallérozására a Nemzeti Játzó Társaságot egy kiváltképpen sokat szolgáló eszközhöz lenni, s különben is az erkölcsökben való folyamatjára nézve hasznos voltát előadván, azon társaságnak állandóan leendő felállítását oly formán itéli legjobbnak, ha annak számára annyi segedelem gyűjtethetne egybe, hogy az, e részben adakozásra nem igen hajlandó nézők fizetése nélkül is folytattathatna. Tudományul fog szolgálni.

Spielenberg Pál cikke, amelyre a megye feljegyzése hivatkozik, fontos szerepet játszott az ország közvéleményének felrázásában. Nem kevesebbet javasolt ugyanis, mint – az európai fejlődésben előttünk járó országok példájára hivatkozva – a nemzet színházának közadakozásból való felépítését!⁴ Láttuk, hogy a megye az anyanyelvi színjátszás ügyét kezdetől fogva támogatta és buzdította az önkéntes adakozókat is. Most a gyűjtés meggyorsult és szervezettebbé vált; Nógrád nemességére – az ismételt felhívások meg a Spielenberg-cikk mellett – más megyék áldozatkészsége is serkentőleg hathatott.

Nógrád felajánlása sem késett sokáig. 1793. március 18-án a közgyűlés 323 forint 50 krajcárt ajánlott meg Kelemen László társulata számára és intézkedtek az adományok gyűjtését illetően is:

214/1793: Ezen Nemzeti Játékszini Társaság felsegállítására ajánlott pénznek tabelláris feljegyzése N(emzeltes) főperceptor úrnak beszédés végett kiadódik, főszolgabírák urak pedig az járásokban lévő többi uraságokat is ezen felsegállításra ösztönözték és az adandó pénzt fent nevezett perceptor úrhoz bé fogják adni.

A megajánlást tevők latin nyelvű listáját érdemes egészében idéznünk. Nógrád felvilágosított tisztségviselőinek névsora ez. Ráday Pál (comes Paulus Ráday) szerepét már érintettük; találkozunk továbbá Mocsáry Antal nevével, aki Kazinczy barátja már ekkor is, s egy emberöltő múltán ő lesz az, aki megírja a megye első monográfiáját. Adományukkal tettek hitet a nemzeti kultúra ügye mellett azok a családok, ahol szinte tradíció az európai haladó mozgalmak ismerete, és akikkel a reformkor harcaiban gyakran találkozunk: a Veresek, a Sréterek, a Darvasok, a Kubinyiak. Csaknem valamennyien híres szabadkőművesek, akik a vidékbeli Kubinyi kastélyban tartják összejöveteleiket.

Comes Paulus Ráday	18 f.	Daniel Fáy	9 f.
Faulus Prónay	24	Andreas Kubinyi	6
Antonius Balogh	12	Gasparus Szulovssky	2
Franciscus Puky	9	Antonius Mocsáry	4
Joannes Séter	9	Josephus Voks Horváth	2
Stephanus Szubssky	10	Boltazar Csemniczky	6
Stephanus Radvány	12	Franciscus Révay	6
Stephanus Marsovsky	4	Gabriel Iraytler	6
Michael Prónay	6	Joannes Bory	4
Gabriel Szerémy	12	Joannes Korodiny	2
Carolus Sándor	6	Andreas Bene	2
Antonius Kiss	4	Antonius Kováts	4
Michael Sréter	4	Gedeon Horváth	2
Michael Szentiványi	4	Franciscus Czece	1

Ladislaus Plathy	1 f.	Parochia Mohoriensis	1 f.
Emericus Laczay	1	Emericus Ivánka	6
Stephanus László	1	Jacobus Paczolay	1
Josephus Verbóy	1	Josephus Hegyessy	2
Joannes Vattay	9	Nicolaus Majthényi	1
Georgius Szudy	4 f 30 kr.	Josephus Katskovits	
Paul Básthy	2	Proc. Mohor	1
Ladislaus Szentivány	1	Stepk. Velics	1
Gasparius Novota	2	Joannes Darvas	2
Ladislaus Csilom	2	Josephus Prepstly	1
Petrus Dubraviczky	2	Ludovicus Kun	4 f. 30 kr.
Michael Hamar	2	Petrus Pap	2
Joannes Visoly	10	Michael Vály	1
Martinus Beniczky	1	Paulus Ivánka	1
Andreas Szabó	1	J. Georgius Fischer	3
Stephanus Balás	2	Michael Harmos	1
Franciscus Battha	4	Ladislaus Pyri	1
Josephus Szabó	3	Michael Czíkó	1
Samuel Plathy	2	Mathias Beniczky	4 30
Franciscus Lisznay	2	Andreas Kubinyi	4 30
Franciscus Gaál	4	Kapitanens Bory	4 30
Paulus Lipssky	4	Carolus Bornemissza	1
Josephus Szilassy	12	Gasparus Janikovits	1
Joannes Baross	6	Michael Horváthi	20
Stephanus Okolocsány	4	Franciscus Veres	4

Summa: Ft 323 Kr 50

A május 13-i közgyűlés is intézkedik e tárgyban:

372/1793: Játszó Nemzeti Társaság felsegállítására öszvegyűjtött summáról, úgy a még nem adakozottaknak megkeresések, vagy akik gabonabeli ajánlásokat teendének beszédek iránt tett rendelése ezen megyének.

... a t(ekintetes) rendek közül azok, akik már ennek előtte valamely segítségbéli adományt ajánlottak, annak n(emze)tes főperceptor Szerémy Gábor úrhoz leendő bé-adattatása eránt kerestessenek meg illető főszolgabírák urak által, valamint azok is, akik még ajánlást nem tettek... hathatósan ösztönöztesenek, oly jelentéssel is, hogy akik evégre búzát, rozst, árpát avagy zabot akarnának inkább mint pénzt adni, B(á-lassa)gyarmaton or(dinarius) commissarius Verbóy József, Losoncon pedig particularis perceptor Szabó András úrnak bé fogják szedni, és gondviselések alá venni.

A közgyűlési jegyzőkönyv pótlólagos bejegyzése szerint az első természetbeni megajánlásokat a megye vezető tisztségviselői ott helyben meg is tették:

Játszó Nemzeti Társaság felsegállítására Szentiványi Ferenc 50 kila búzát, Muslay Antal első alispány 40 kila búzát, Szerémy Gábor 30 kila búzát ajánlottak.

1794-ben, a július 28-i közgyűlésen újabb határozat született az egybegyűjtendő összeg rendeltetésszerű felhasználásáról, amit az indokolt, hogy a Pest-Budán működő magyar és német társulatot Eugen Busch igazgató személyén át perszonalunió kötötte össze, s féltő volt, hogy Busch a befolyó adományokat saját tartozásainak kiegyenlítésére használja fel.

611/1794: Azon társaság elősegelésére beszédett pénzt n(emze)tes főperceptor Szerémy Gábor úr nemes Pest vármegye v(ice)-nótáriusának, Szentkirályi úrnak, akire bízattott ezen dolog folytatása, kezéhez adja oly kifejezéssel, hogy ezen segedelem n e m a B u s c h a d ó s s á g á n a k , mely még kérdés alatt vagyon, fizetésére, hanem a társaságnak elősegelésére a d a t t a t o t t . Irattasson azonban nemes Pest vármegyének, hogy mivel helyben inkább tudhatja környülállásait a Játszó Társaságnak, mint ezen nemes vármegye, ne terheltesen dologát szemmel tartani, annak előmenetelét munkálodni és kivált azt kieszközölni, hogy vásárok idején, sátoros innepeken és vasárnapokon lehessen a magyar társaságnak játékeit folytatni.

Nógrád adományának sorsáról hiányos adataink vannak. A szép megajánlást a szalmaláng-lelkesedés lohadása követte. Csupán 1795 novemberében futott be a társulathoz a megye segélypénze, méghozzá a megajánlott felénél is kevesebb. Pest megye iratai és a társulat számadáskönyve egybehangzóan igazolják:

(1795) Mindszent havának 9. napján n(emes) Nógrád vármegye részéről kezemhez küldetett Sándor Károly főszolgabíró úr által - - - - - 133 ft. 30 kr. (Rehák József társulati kasszatiszt feljegyzése)

Sajnos, arra nézve nincs adatunk, hogy mi lett a felajánlott élelmiszer-adományokkal, és ki azok, akik önként vállalt hozzájárulásukat nemcsak kilátásba helyezték, hanem állták is szavukat. A gyűjtés elhúzódása és összezszerű elmaradása a várttól, országos jelenség és az idők változását mutatja. Az 1790-es évek közepére a forradalmi Franciaország elleni háborúk megindulásával és a Martinovics összeesküvés leleplezésével visszavonhatatlanul lezárult a nemesi ellenállás verbunkossal kísért, sújtásos ruhába bújtatott, paszkvilusokkal élesztett diadalmenete. A vármegyei nemesség zömét immár más dolgok érdekelték: az újoncoszás és a meginduló hadiszállítások lehetőségei. Az anyanyelvi színjátszás ügye pedig besoroltatott az országgyűlésre halasztandó feladatok közé.

Nógrád először 1796. szeptember 2-án fogadott el ilyen értelmű határozatot. (Az iratot 615/1796. szám alatt alább közöljük.). Kelemen László és maroknyi társulata ugyanazokkal a gondokkal küzdött tehát 1796-ban is, mint megalakulásuk pillanatában. A megyék egy részének támogatása nem pótolhatta számukra a polgári kulturális fejlődés nálunk még sokáig meglévő hiányait. Nem volt állandó, városlakó közönség: ezért vált létkérdéssé a vásárok, megyei közgyűlések és ünnepek sokadalmának szórakoztatása. A színházi vállalkozás fejlettebb (részvénytársasági vagy magántökés) formáit csak ideig-óráig helyettesíthette a megyék és a főúri pártfogók gyéren csörgedező adománya. Előadásaitok a legmostohább körülmények között tartották: elég visszalapoznunk a 961/1792. számú irathoz, amelyben a társulat téli hajlékot keres.

Következő iratmontázsunk már az első magyar szintársulat széthullásáról és az azt követő időkről ad képet.

498/1796: Nemes Pest v(árme)gye dato 8-o Junii a(cta) c(ircularia). Az elosztott Magyar Játszószíni Társaságnak tagjai és öszveszedett készületjei iránt való szándékát és akaratját ezen nemes megyének tudni kívánja.

A közgyűlés döntése július 1-én:

A fiskális hivatal adja bé eziránt való vélekedését.

Baloghy Lajos vármegyei főügyész szeptember 2-án olvasta fel választervezetét Pest megyének, amit a közgyűlés 615/1796. szám alatt el is fogadott.

Midőn nemes Pest vármegye az elosztott Játszószíni Társaság eránt ezen tekintetes vármegye további intézetinek meghatározását kérte, előadta egyszersmind, hogy ezen hasznos feltétel azért, mivel sem állandó fundusa, sem pedig tulajdon játszószíne nincsen, mindjárt első zsenegéjébe semmivé lett. Mind a két rendbéli segedelmet fölséges urunk mostani környülállásokba meg nem adhatja, a hazafiaknak akaratjokat pedig, ha a többieknek szándékokból mérsékelni akarjuk, fájdalommal előadatik, hogy ezen felállott társaságnak csak tizenhat nemes vármegye segítségére vala. Melyekből bátorodom azt a következtetést kihozni, hogy, noha ugyan a nemzeti játszószíni a jó izlésnek, erkölcsnek, s anyai nyelvünknek pallérozó oskolája lenne; mindazonáltal fent említett okokból ezen

feltételt kedvezőbb időkre, amidőn tudniillik tartandó országgyűlésének alkalmatosságával anyai nyelvünknek pallérozását, úgy mint nemzeti létünknek talpkövét hathatósabban előmozdítani lehet, halasztani kelleik. B(alassa)gyarmat, die 17. Aug. 1796.

Baloghy Lajos
főfiskális

Iratunk nemcsak azért érdemes a közlésre, mert kortársi erővel szemlélteti az elmondottakat a társulat szükségszerű bukásáról, hanem egyben záróköve a támogató nógrádi törekvéseknek. Következő adataink szerint a vármegye a továbbiakban nem vállalkozott kezdeményezésre, hanem megmaradt a passzív szemlélődés és tudomásulvétel álláspontján, amit a közgyűlés ismétlődő határozatai jól mutatnak.

122/1796: Játszó Nemzeti Társaság széjjelosztása után maradt ruházatoknak kótyavetye által leendő eladattatására rendelt időt hírül adja Pest vármegye.

Azon nemes Pest vármegye, az elszéledt Magyar Játszószini Társaság után maradt öltözeteknek s eszközöknek kótyavetye által való eladására a jövő pesti vásárnak napjait rendelve, ehéli szándékát hirdettetni kéri.

A közgyűlés március 7-i határozata:

Közhirre becsáttasson.

552/1796: Játszó Nemzeti Társaság eloslása után maradt eszközöknek, kótyavetye által leendő eladattatásokat hirteli a h(elytartó) tanács.

A M(agyar) K(irályi) H(elytartó) tanács dato 8. Aug. a(cta) c(ircularia). No 16291. Az elenyészett budai magyar játszószintül elmaradt eszköz, ruha és könyveknek kótyavetye által való eladására augusztus 28. napját kijegyezve lenni, jelenti.

A közgyűlés szeptember 11-i (tehát két héttel az árverés után kelt) határozata: Hirteltesen.

A magyar színjátszás úttörői azonban nem nyugodtak bele vereségükbe. 1800-ban Kelemen László hajdani társulatának tagjaiból és néhány erdélyi színészből álló kised csapatával újabb kísérletet tett: felvette a Pest megye örzötte játékszini könyvtárat, amelyet az 1796-ban, az imént említett árverésen váltott magához, és nekivágott az országnak. A második, végleges kudarc éppen Nógrádban, Losoncon érte őket, ahol 1800 őszén adósságaik fejében a társulat minden ingóságát lefoglalták és a színészek is csak 1801 tavaszán távozhattak.

A társulat adósságainak jegyzékét a vármegye utóbb átkérte Losoncról:

Az 1801. die 1-o Április. A Magyar Nemzeti Játszó Társaságnak Kelemen László director-sága alatt tett adóssága következendőképpen specificáltatik.

No	Rf.	kr.
1. Külső piaci vendégfogadás Kele Andrásnak, ahol laktak öszsel és kosztot is tartottak.	288	38
2. Maróti Istvánnak fákért és deszkáért a játékszinhez	38	45
3. Or(dinárius) esküdt Laszly Gábor úrnak gerendákért volna a praten-siója 20 fr, de 4 f(orin)tokat boldogulásokra elenged, kitétetődik	16	
4. Sehenka Józsefnek a külső teátrumba való 20 darab gerendák használásáért 2 holnapra per kr(ajcár)os 12	4	
5. P(ri vilegiatus) Losonc városának árendabéli első angaria al-o Januárii usque 1-am Áprilii 1801	50	
6. Meskovitz Istvánnak kosztért, melyet az aktorok fizetéséből levont Kelemen direktor és le nem fizette	18	
7. Morvay Sámuelnek hasonlóképpen	24	
8. Általjóvén a nyári teátrumból a télire, a piaci v(endég) fogadón tett költség	43	24
9. Tanaskovits József kereskedőnek	33	9
10. Lehid Demeter kereskedőnek	19	13 1/2
11. Buttoló kereskedőnek	9	36
12. Dinnyés asztalosnak	10	
13. Simonyi nevű aktor arra a kontóra, mellyel direktor Kelemen László tartozik önekie, perceptor Szalay András úrtól felvett	5	

14. Gergely Gábor conpccetarnak protocollomért	1	30
15. A dobosnak 36 dobolásért per kraj. 12	4	12
16. Gyöngyösi adósság	140	16
	Summa	708 43 ^{1/2}
Ezen adósságra percipiált a nemes magistrátus részenként	400	17 ^{1/2}
és így tartozik	308	26
Költ amint feljebb		

Feljegyzette Istvánffy György m. p.
p(rivilegiárius) Losonc városának hites főjegyzője

A vármegye ezek után már csak annyit tehetett, hogy áprilisban zár alá vette a társulat lefoglalt javainak maradvékát, amelyet a hitelezők és a herdlők még meghagytak. Pest megye még ugyanezen évben felvette a párbeszéd fonálát Nógráddal, de az ingóságok visszaszolgáltatásának kérdése csak 1808-ban vezetett érdemi tárgyalásokra, amikor újra magyar szintársulat játszott a fővárosban. Az ekkor létrejött levélváltást a következőkben rekonstruálhatjuk.

Pest vármegye 1808. június 22-i közgyűléséről:

A Nemzeti Játszószíni Társaságnak itt Pesten történt első eloszlása után a leveles tárházunkba letétezt és azon Játszószíni Társasághoz tartozó könyveknek, kézi írá-soknak és kottáknak némely része Kelemen Lászlónak... leveles tárházunkból a hasz-nálás és leirattatás végett még 1800. esztendőben... kiadatván; történt, hogy azon könyvek és írások, amint idő jártával értésünkre esett, azon társaságnak tagjai által lett adósságok fejében Losoncon letartóztatottak... mindedig nem adattak vissza... (Pest megye, közgyűlési jegyzőkönyv, 166 1808.)

Nógrád vármegye 1808. július 13-i közgyűléséről:

Ezen könyvek és írások az általküldött és egy más, az általadás alkalmatosságával is készítenő feljegyzés szerint, Kun Lázár táblabíró es járásbéli főbíró urak jelenlétek-ben, mint a társaság tulajdona adattassanak vissza... (Nógrád megye közgyűlési iratok 536 1808.)

Pest vármegye 1808. július 30-i közgyűléséről:

A kérdésben lévő könyveknek és kézírásoknak Losoncról ide Pestre való szállíttatása és a Nemzeti Játszó Társaságnak leendő általadattatása alszolgabíró Adonyi Mihály úrra bizattatik... (Pest megye, közgyűlési jegyzőkönyv, 2057 1808.)

Nógrád vármegye 1808. augusztus 4-i közgyűlésén felolvasták a kiküldött főszolga-bíró jelentését:

Alulirt alázatosan jelentem, hogy én múlt Szent Jakab havának 23. napján megyebéli Losonc nevezetű mezővárosba... kimenvén... és az akkori járáshéli főszolgabíró és rend szerént való esküdt urak által lepecsétlett holmit megvizsgálván tapasztaltam, hogy... a visszakivánt könyveknek, kézi írásoknak és kottáknak sok hija volna, s azért a jelesebb darabokat az A) betű alatt ide csatolt íróvány szerint feljegyeztetvén, ezeket egy 1) számmal jegyzett ládába bérakattam, az többi hányott-vetett papirosokat pedig, melyeket tökéletesen feljegyezni nem lehetett, az 2) szám alatt lévő ládába bététetvén, ezen ládákat, valamint az magam, úgy az város pecsétjével lepecsételve... alázatosan előladam... az elfoglalt vagyonból Losoncon még egy kopott kuffer, egy kopott fenyűfa láda, egy puská, egy rezes kard, egy vadásztarisznya, egy jáger-kés, teátrumi fenyűdeszkából készített dekorációk és más haszonvehetetlen kopott ruhák és ruhadarabok, úgy nem különben nyolc forint és tizenhat krajcár ezüstpé-
maradt, az város előljárói ezen holmi által, jóllehet ezeknek ára az város kereseté-
nél sokkal kevesebbet tenne, az várost kifizettetnek lenni deklarálták...

Költ Balassagyarmaton, Kisasszony havának 3. napján 1808-ban

Bibithi Horváth Gedeon
főszolgabíró m. p.

Ha figyelmesen olvassuk a nyelvújítás előtti nehézkességgel fogalmazott, hivatalosan cikornyás stílusban írott dokumentumokat (melyeknek a könyvtár maradvékát tartalmazó kataló-gusát e helyt nincs terükt ismertetni), még a színházi kérdésekben járatlan olvasó is mi-hamar rádöbben szomorú tartalmukra: Losoncon kallódott el az első magyar szintársulat könyv- és kottatárának java, valamint teljes diszlet- és jelmeztáruk. A könyv- és kottatár

maradéka ugyan a vármegye őrizetébe került Balassagyarmaton, de hiába rögzítette Pest megye 21-én –

Nemes Nógrád vármegyének rendei jelentik a f(olyó) esztendei Kisasszony havának 4. napjáról, hogy a Magyar Játzó Társaságot illető és ezen vármegye által Kelemen László társaságának kiadott, azután pedig adósság fejében Losonc városa által tartóztatott könyvek és egyebek a közlött tudósítás szerint feljegyeztetvén, adószedőjük, Majerszky János úr által, által fognak adatni...
(Pest megye, közgyűlési jegyzőkönyv, 2721/1808.)

– az átadásról dokumentum nem maradt ránk. A két ládába zsúfolt „hányott-vetett papírosok” bizonyára éppúgy szétszóródtak az idők folyamán, mint a hasznavehetetlennek minősített jelmezek és díszletek, amelyeket Losonc városa az adósság fejében megtartott.

Utaltunk már a magyar színészet ügyének alapvető ellentmondására: a n e m e s i ügyként felvetődött polgári kulturális tényező ekkor még megoldhatatlan, és csak egy emberöltő múltán valósulhatott meg a nemzet színházának nehezen kiküzdött valósága. De Nógrád legjobb fiainak felvilágosult áldozatkészsége már a reformkor országos hírré tört közéleti személyiségeinek, Madách Imrenek, Pulszky Ferencnek, Szontágh Pálnak és társaiknak munkásságát előlegezi.

Idegen szavak és rövidítések jegyzéke:

- 630/1792: főperceptor – fő-adószedő, hatásköre az egész megye
962/1792: prókátor – ügyvéd
214/1793: tabelláris – táblázatos
372/1793: ordinárius comissarius – főbiztos; particularis perceptor – járási adószedő
611/1794: vicensótarius – vármegyei aljegyző
498/1796: dato – kelt; acta circularia (rövidítve: a. c.) – körlevél; fiskális hivatal – ügyészi hivatal; fundus – alap; főfiskális – vármegyei főügyész
552/1796: No – szám, számú
Adósság lista: die – napon, napján; specificáltatik – részleteztetik; pratensio (helyesen: praetensio) – követelés; p(ri)villegiarius) – kiváltságos, kiváltságokkal rendelkező; angaria – negyedévi fizetés, bér; aktor – színész; protocollum – jegyzőkönyv; perci-piált – kapott; m(anu). p(ropria). – saját kezével (s. k.)
Főszolgabírói jelentés: deklarálták – kijelentették
A régies hónapnevek:
Mindszent hava – november
Szent Jakab hava – július
Kisasszony hava – augusztus

A XX. század külföldi írói — A modern világirodalom lexikona —

Közhelynek hat – de igaz –, hogy Köpeczi Béla és Pók Lajos szerkesztésében a közelmúltban megjelent „A XX. század külföldi írói” című kötet – amely a modern világirodalom lexikona – hézagpótló munka, hiszen Ľebits európai irodalomtörténete, Szerb Antal világirodalmi szintézis-kísérlete, valamint Dézsi Lajos világirodalmi lexikonja felett egyaránt eljárt az idő.

A goethei „Weltliteratur” fogalmából kiindulva mindhárman azt kutatják, ami egy-egy nemzet irodalmában az egész emberiség számára mond valamit, ami valójában maradandó. Téves végkövetkeztetésük szerint a világirodalom tulajdonképpen az európai nagy nemzetek irodalmával egyenlő. Ezért mellőzi Ľebits irodalomtörténete többek között Eminescu vagy Szaltikov-Scsedrin bemutatását, Szerb Antalé – a lengyel és orosz kivételével – a szláv irodalmak tárgyalását, és a Dézsi Lajos szerkesztette lexikonban is hiába keressük például a lengyel Broniewski, a szlovák Jensesky, vagy a cseh Olbracht nevét.

A nemzeti irodalmak „arisztokrati-
kus” rangsorolása szellemtörténeti

alapból táplálkozik, amelynek képviselői nem látják a nemzeti irodalmak és a világirodalom közötti kapcsolat dialektikáját, nem ismerik fel a nemzeti irodalmak világirodalommal való átalakulásának társadalmi, politikai és gazdasági előfeltételeit, alapjait, hogy tudniillik: a kapitalista viszonyok, az ipar nagymérvű fejlődése kihúzza a talajt a nacionalista elzárkózottságon, illetve az egyes kultúrák mások rovására történő túlbecsülésén alapuló szemlélet alól. Mint Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban írják: „A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul ki...”

A helytelen elméleti alapállás természetszerűleg maga után vonta a világirodalmi tájékozódás „féloldalúságát”. A felszabadulás előtt – és még utána is jó néhány évig – bizony ismerősebben csengett az olvasóknak az angol, vagy francia írók, költők neve, mint a „szomszédban” élő Krlezsáé. Hiányoltuk, hogy nem vesznek észre bennünket Nyugaton, mi pedig szemet húnytunk Keletre. Amerika költészetét sokáig szinte

csak Poe és Whitman képviselte hazánkban, Afrika, Ausztrália, Ázsia irodalmát még kevésbé ismertük, nem is beszélve a szovjet irodalom számkivetettségéről.

A világirodalom fogalmának helyes értelmezése, kitágulása, gazdagodása, valamint az irodalmak kölcsönhatását vizsgáló összehasonlító irodalomtörténet új hulláma az utóbbi tízegynéhány évben jelentős eredményeket szült. Az Európa és a Gondolat Könyvkiadó, illetve a Nagyvilág című folyóirat szisztematikus program alapján egyaránt kaput nyit keletre és nyugatra, kis és nagy lélekszámú nép irodalmára. Megkülönböztetett érdeklődéssel fordulunk a szovjet irodalom klasszikusainak és a ma alkotó képviselőinek munkássága felé, „mulasztásainkat bepótolandó” gyorsított ütemben igyekszünk megismerni szomszédaink kultúráját. Sorra jelennek meg az egyes nemzeti irodalmak történetének magyar feldolgozásai, antológiák, tanulmánykötetek látnak napvilágot és egyre kevesebb a fehér folt világirodalmi tájékozódásunk térképén. Arthur Miller neve éppúgy ismert, mint Szolzsenyiciné, az alig négymilliós quatemalai Asturias-é csakúgy, mint Osborné, egyformán tiszteljük az olasz Quasimodo és a chilei Neruda költészetét.

E pozitív irányú szemléletváltozás nyomai szinte összességükben megtalálhatók „A XX. század külföldi írói” című kötetben. Az előszóban írja Köpeczi Béla: „...a lexikon-szerkesztés arra törekedett, hogy mindenekelőtt olyan írókat mutasson be, akiknek műve Magyarországon többé-kevésbé ismert. Természetesen nem mondhatta le arról, hogy bizonyos keretek között szélesítse az olvasók látókörét, és ismertessen olyan írókat, akik csak a szűkebb nemzeti keretekben, vagy

esetleg a világ valamelyik régiójában riépszerűek... A szerkesztés nagy súlyt fektetett arra, hogy ne csak a nagy, hanem a kis nemzetek íróit is megfelelő arányban szerepeltesse. Különösen fontos feladatának tartotta, hogy a nem európai népek irodalmának néhány, legnevesebb képviselőjét bemutassa még abban az esetben is, ha a magyar közvélemény most még nem tud róluk. Az egyetemességre való törekvés a szocialista kultúra egyik megkülönböztető vonása, s erről a lexikon szerkesztése során nem mondhattunk le. Kultúránk szocialista jellegéből következik az is, hogy viszonylag nagyobb számban mutatjuk be a szocialista írókat, akár a mi világrendszerünkben, akár pedig a kapitalista országokban élnek. Mindez nem jelentette, hogy háttérbe szorítottuk volna a más világnézetű, de jelentős, vagy legalábbis elég széles körben ismert alkotókat.”

A huszadik századi világirodalomban való tájékozódás e legfrissebb segédeszköze 1400 külföldi író, költőt jellemez biográfiai és bibliográfiai adatokkal. 98 nemzet – köztük Elefántcsontpart, Mocambique, Tanganyika, Venezuela, Vietnam stb. – képviselőitében kaptak helyet e lexikonban az alkotók. Úgy tűnik a szerkesztőknek és a – 135 főnyi – rangos szerzőkolléktívának – a megjelölt keretek között – sikerült a teljesség megközelítése. Hogy kimaradt néhány fiatal, de már „jegyzett” író vagy költő, hogy nem szerepelnek a lexikonban a „nem író” irodalomtörténészek és irodalomkritikusok, és hogy nem ismertetik a század legfontosabb irodalmi irányzatait Köpeczi Béla is sajnálja a terjedelem korlátozott voltára apellálva.

A címszavakat az illető irodalmak legjobb hazai szakértői írták, illetve

lektorálták. A lexikon többségében rövid, 10–15 soros, és átlagos, 20–50 soros tömör, tárgyyszerű cikkeket tartalmaz, részletesebb címszavak csupán századunk kiemelkedő alkotóiról készültek (Gorkij, Hemingway, Majakovszkij stb.). A legfontosabb vonatkozásban a cikkek közös felfogást tükröznek: ugyanazon elvek szerint helyezték el az írókat és műveiket a huszadik század világának szellemi, főleg politikai és ideológiai mozgalmában. A szerkesztés törekedett arra is, hogy az esztétikai kategóriákat a szerzők egyértelműen használják, „bár itt a marxisták között folyó viták, és az egyes irodalmak nemzeti sajátosságai sok problémát vetettek felszínre és sokat hagytak megoldatlanul.”

A lexikont bibliográfiai tájékoztató és az írók nemzet, név és kiejtés szerinti felsorolása egészíti ki. A bibliográfiai tájékoztató első részében a világirodalomra, a másodikban a nemzeti irodalmakra vonatkozó legfontosabb műveket foglalták össze. Kár, hogy a címszavak utáni irodalomjegyzék nem alaposabb.

„A XX. század külföldi írói” rendkívül fontos kézikönyve a szakembernek, de a tájékozódni vágyó olvasónak is. A Gondolat Kiadó e sikeres úttörő vállalkozásának talán legnagyobb érdeme, hogy az adatokat böngészve önkéntelenül megfogalmazódik az igény az előzmények ismeretére és ezzel egy marxista szemléletű teljes világirodalmi lexikon megjelenetésére és fokozódik a kíváncsiság a magyar nyelvű világirodalomtörténet már „beharangozott” első kötetei iránt.

CSONGRÁDY BÉLA

Károlyi Mihály: Az új Magyarországért

A magyar polgári demokratikus forradalom félévszázados évfordulójára megjelent kötetek között kiemelkedő helyet foglal el Károlyi Mihály válogatott beszéd- és cikkgyűjteménye, amely politikai pályafutásában jelentős – az 1908-tól 1919-ig ivelő – szakasz dokumentumait tartalmazza. Szerzőjének politikai munkássága napjainkban válik ismertté, és eddig különösen az 1918–1919-es forradalmak alatti és utáni életének, politikusi magatartásának összetevőiről olvashattunk. A szóban forgó kötet a politikai pályára lépő, felvilágosult magyar főúr első lépéseivel, állásfoglalásaival ismerteti meg az olvasót. A beszédekben és cikkeken lényeges adatokat találhatunk az egyre világosabban látó polgári demokratikus közéleti férfi fejlődésére. Nagy segítséget ad a kötet, hogy az eddigiekben kialakult politikus Károlyi képe újabb vonásokkal gazdagodjék, hogy tisztábban álljon – tévedéseivel és progresszív elveivel – az utókor előtt. A kötet második részében – a beszédek és cikkek mellett – először olvashatjuk nyomtatásban az eddig még nem publikált Egy egész világ ellen című emlékiratgyűjteményének befejező részét. E tanulmányokat – már némi történelmi távlatból – 1921–1922-ben írta a szerző.

A dokumentum-kötet által feldolgozott korszak a magyar történelem egyik legválságosabb, legszínesebb, ugyanakkor legösszetettebb időszaka volt. A monarchia keretei között fejlődő és a feudális kötöttségeket magával cipelő kapitalista magyar társadalomban a századforduló első két

évtizedében elmélyültek az osztályok közötti ellentétek. Az alapvető különbségek mellett a társadalmi élet minden területén kieleződtek a viszonyok a politikában és a kultúrában, a csoportok és nézetek összecsapása e polarizált keretek között következett be. A társadalmon belüli ellentétek kiszélesedtek, nemzetközi méretűvé váltak: az egyes országok különböző valóságos vagy vélt érdekei miatt a surlódási felületek sokasodtak, és az egyes uralkodó körök mesterségesen mélyítették a szakadékot a nemzetek között.

A társadalmi élet gondoktól terhes szakaszában – amely a monarchia keretei között még tovább specializálta a viszonyokat – lépett színre a fiatal arisztokrata politikus, és ettől kezdve kísérhetjük nyomon politikai nézeteinek alakulását, elméleti fejlődését: ebben az időszakban jutott el a polgári demokratikus berendezkedésű állam megvalósításának szükségességéig. E kérdés döntő fontosságú, így vizsgálata során lényeges tapasztalatokat szerezhetünk. A társadalmi változást elsősorban az arisztokrata–reakciós Tisza István-féle politika ellen sürgette, ugyanakkor a bizonytalankodó – de véleménye szerint túlzó – baloldali, szocialista koncepciót sem tartotta megvalósíthatónak. Ezért a polgári demokráciát a két nézet közötti harmadik variációként kezelte és képzelte el. Az új állam megszervezésének alapja is e gondolat jegyében teremtődött meg, amely továbbra is a magántulajdon jelenlétében gyökerezett, de azt szabályozott formában kívánta érvényesíteni. Az elképzelés szerint: „A tőkét kamatjával nem akarjuk eltörölni, hanem igenis le akarjuk szállítani az ő nyereségét az engedettnek határáig.” A társadalmi ellentétek megjele-

nésének okát elsősorban a tőkések túlkapásaiban vélte, így a nyugalom megteremtésének módját ennek megfékezésében látta: „ha megelégedett volna a tőke csekélyebb és méltányosabb haszonnal, nem is élesedett volna ki ezen kérdés annyira.” A tőke természetét, mozgását nem kellően értékelő hibás elvi kiindulópont következménye, hogy a „szabályozott tőke” által teremtett társadalmi alakulatot akként képzelte el, hogy abban „kielégítést nyer egyrészt a liberális iskolának azon elvi követelménye, hogy a magántulajdon továbbra is fenntartassék, de kielégítést nyer másrészt a szocialistáknak is azon követelése, hogy a munkás kapja is meg a munkájának, mint termelési tényezőnek magasabb kielégítését.” Az új államot létrehozó erők vezetőjének Károlyi elsősorban a parasztságot képzelte el. Demokratizmusát – ugyanakkor a nézet ellenmondásait – emelte ki, hogy a múlt század végétől egyre erőteljesebben jelentkező agrárszocialista mozgalmakban résztvevő szegényparasztság megerősítésével, középbirtokosi szintre hozásával kívánta célját elérni, „hogy ezekből egy új középosztály sarjadzzék ki, mely pótolni lesz hivatva azt a középosztályt”, amely a dualista társadalmi berendezkedés keretei között mind politikailag, mind erkölcsileg korrumpálódott. Elhivatottságának, politikai feladatainak azonban csak akkor tud – Károlyi véleménye szerint – eleget tenni ez az osztály, ha a „nemzetközi” – azaz internacionalista – elvektől, valamint a tulajdonjog megváltoztatására irányuló törekvésektől meg lehet szabadítani. Érdekes módon Károlyi politikai felfogásában az internacionalizmus – még a századforduló első évtizedében – és a polgári talajon burjánzó kozmopolitizmus kö-

zé egyenlőség jelet tett. Nála az új „evolúciós” változás vezérlő elve, csak a nemzeti érzésekből táplálkozott. Törekvéseiben – a tízes évek kezdetén is – a nemzeti integritás elve dominált, bár éppen ezen a ponton jutott 1917-ben tovább, hiszen ekkor jelentette ki, hogy „elvi ellensége vagyok minden nemzeti elnyomásnak.” A helytelen nézetek, az ellentmondások leküzdésében jelentős változás következett be a háborús válság érlelődése során és a világháború kitörése után. A tízes évek második felétől egyre határozottabban lépett fel a militarista erők ellen, pacifizmusa és a reakciós, korrupt rendszer iránti ellenszenvé egyre mélyült, erősödött: a világháború által előidézett politikai és szociális nyomor határozott béke melletti tevékenységre ösztönözte. A béke gondolata a Balkán-háborúk kezdetétől jelen volt politikájában, és a világháború során megerősödött az a véleménye, hogy a háborút a pacifizmus térhódítása és világméretű elterjedése szüntetheti csak meg. (Jóllehet a történelem ebben nem igazolta, mert bebizonyosodott, hogy a népek számára a valószínű béke is csak a forradalom útján érhető el.) A béke iránti vágya és nemzete iránti szeretete mondatta el vele 1918. októberében drámai parlamenti beszédét, amely azt igazolta, hogy véglegesen szakított a feudális-arisztokrata politikával, osztályával. A Tisza István által képviselt uralkodó csoport számára utimátum-jelleggel nyilatkozta: „A háborút Önök miatt elvesztettük, s ha Önök itt lesznek, elveszítjük a békét is.” A felszólítás forradalmi erejű volt annak a politikusnak a szájából, aki nem sokkal előtte még abban reménykedett, hogy forradalom nélkül, reform segítségével viheti a polgári demokratikus fej-

lődés útjára a magyar társadalmat. A történelem kereké azonban más-ként fordult. Nagyságát bizonyítja az a tény, hogy az elsők között érzekelte a változást, és teljes meggyőződésével állt a viharos ősz forradalmi mozgalmainak élére.

A kötet egyik nagyon fontos pozitívuma az, hogy dokumentálja a polgári demokratikus politikus nézeteinek fejlődését, ugyanakkor az érdeklődő és a kutató számára is kulcsot ad a korszak politikai viszonyainak megértéséhez. (Magvető, 1968. 557 o.)

HORVÁTH ISTVÁN

Dersi Tamás: A publicista Kun Béla

1918. november 17-én dr. Sebestyén Emil orvos néven valaki Budapestre érkezik. Néhány nap múlva, pontosan november 24-én, szervezőmunkája eredményeképpen megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja. Pár hét múlva Kun Béla nevéből hangos a sajtó, a politika, az utca; 1919. február 21-én pártjának vezetésével együtt letartóztatják, hogy véget vessenek a „szélsőséges izgatásnak”. Egy hónap múlva a proletárdiktatúra tényleges vezetője, a Forradalmi Kormányzótanács külügyi – később hadügyi is – népbiztosa, a Vörös Hadsereg főparancsnokhelyettese stb. A népdalban Kossuth Lajos neve helyére az ő neve kerül. 1919. augusztus 1-én a fehérterror elől külföldre menekül, a Tanácsköztársaság elbukott. Mindössze harminchárom éves volt ekkor.

A lexikon szűkszavú tömörsége éle-

tének erről a szakaszáról ennyit árul el. Előtte – utána mit csinált? Ki volt és honnan jött? A kérdések tudományos igényű megválaszolása ma még hiányos. Pedig élete „fő művéről” a Tanácsköztársaságról már könyvtárnyi irodalom van, s benne szerepe nagyrészt tisztázott. (Itt első sorban Hajdu Tibor legújabban megjelent két könyvére utalnék: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968; és A Magyarországi Tanácsköztársaság, Bp. 1969.). A hiányok okai ismertek: a Horthy-korszakban mindent elkövettek megérágalmazására, a magyar néptől idegen bolsevista ügynököknek állították be. A felszabadulás után sokáig nem szívesen beszéltek az 1939-ben törvénytelenül kivégzett kommunistá-ról, a nemzetközi munkásmozgalom és a Kommunista Internacionálé egyik legjelentősebb vezetőjéről. A személyi kultusz időszaka pedig valósággal „eltüntette” a magyar történelemből, helyére Rákosi Mátyást állította. A rehabilitáció (1955) óta eltelt évek a történészek, kutatók számára még túlságosan rövidnek bizonyultak; csak a legalapvetőbb munkálatokat sikerült elvégezni, a részletek kimunkálására nem jutott idő. Remélhető, hogy az évfordulók nagyobb lendületet adó ösztönzése a jövőben is érvényesülni fog, s az érdeklődést további kiadványok fogják kielégíteni.

Erre mindenképpen szükség van. Mint Dersi Tamás írja könyve bevezetőjében: „Az ellenforradalmi gyálázkodás kialakította azt a tévhitet, hogy Kun Béla kellő tájékozottság, felkészültség nélkül, csupán az orosz proletárforradalomban szerzett tapasztalatokkal és ezek másolásának igényével tért vissza Magyarországra, a hazai forradalmi események sodrába. Ezzel szemben bizonyítani lehet,

hogy Kun – mint kolozsvári, majd riagyváradi hírlapíró – a magyar politikai, társadalmi élet áramlatainak, szereplőinek, problémáinak alapos ismerője volt. Kultúrája, politikai meggyőződése, életének pátosza mélyen a magyar valóságban, az első világháború előtti társadalmi és szellemi harcok világában gyökerezett.” A tévhitet cáfolni, állítását igazolni igyekszik Dersi Tamás, aki az újságíró alaposságával követi nyomon Kun Béla életének első húsz esztendejét.

1886-ban született Szilágytelelén. Első élményei: a földpadlós ház, s a re-bellis édesapa, a falusi jegyző, aki a környék nagyhatalmú földbirtokosával, Degenfeld gróffal szembeszállva, egy peres ügyben a parasztoknak ad igazat. Majd Zilah és a kolozsvári kollégium következik: itt jár gimnáziumba. Az indulás kissé jelképes. Ugyanazt az utat járja, mint Ady, s a korabeli magyar progresszió annyi más harcosa. Kissé anekdotikusnak tűnik, de maga Ady Lajos igazolja a hatásában bizonyára nem jelentéktelen epizódot: az ekkor gimnazista Ady Endre magánórákat ad a gimnáziumba készülő Kun Bélának. De nem kevésbé fontos Kun Béla fejlődésében a kolozsvári kollégiumban uralkodó légkör; bizonyítják ezt az irodalmi önképzőkörben írt díjnyertes dolgozatai is. (A magyar népköltészet elbeszélő költeményeinek ismertetései, 1903; és az Arany és Petőfi hazafias lírája, 1903.). A pályamunkák alapos tárgyi és irodalomelméleti ismeretekről vallanak. Ez irányú felkészültségét igazolják későbbi, már emigrációs írásai, valamint a kezdő újságíró színikritikái is, melyek a modern társadalmi dráma születését üdvözlik.

Már középiskolás korában – 1902-ben – a szociáldemokrata párt tagja

lesz. Érettségi után édesapja jogásznak szánja, de egyévi paragrafusmagolás után abbahagyja a tanulást. Az 1903–1904-es tanév talán legjelentősebb eseménye a „Das Kapital” első kötetének elolvasása – németül.

1904 őszén a függetlenségi párti Kolozsvári Friss Újság szerkesztőségébe kerül. Az ekkor ellenzéki lap hasábjain megjelent cikkei a radikális és szocialista mozgalmak, szervezetek iránti rokonszenvét, s szinte korát meghazudtoló szociális érzékét bizonyítják. Különösen a szocialista nőmozgalmat Kolozsvárt szervező Gárdos Mariska mellett áll ki határozottan, s védi meg társaival – ha kell ökölrel is – az aljas támadásoktól. A lehetőséget, a darabont-kormány elleni harcot szervező Függetlenségi Párt támogatását ügyesen használja ki: a Fejérváry kormány bírálataiba belecsempészi a Monarchia berendezésének kritikáját.

1905 végén Nagyváradra kerül, a Tisza-párti Szabadság című laphoz. A történelemben járatosnak kissé meghökkentő fordulat. Dersi Tamás azonban érthetővé teszi a Függetlenségi Párt orgánumatól az ide vezető utat. Nagyvárad ekkor a magyar szellemi élvonalhoz tartozik, a radikális tábor mellett a munkásmozgalom is igen fejlett. Az MSzDP helyi szervezetének titkára Vántus Károly. Kun Bélával igen közeli, szinte baráti kapcsolatba kerül, s a mozgalomban már ekkor is veteránnak számító, kérges tenyerű Vántus hatása Kun Béláné tanúsága szerint is igen jelentős. Kár, hogy a szerző e momentum részletesebb elemzését elhanyagolja; pedig a harcos nagyváradai pártszervezet és vezetője – a különböző szellemi hatások mellett – nem kis szerepet játszott abban, hogy a későbbi betegbiztosító pénztáros már indulás-

kor a munkásmozgalom baloldalán található.

Bizonyítják Kun Béla politikai fejlődését a kolozsváritól lényegesen eltérő újságcikkei. Már szűk neki a függetlenség-párti, főleg közjogi problémákat feszegető terület és a hatalomra kerülő koalíció hazafias demagógiája. Publicisztikájában egyre erőteljesebb hangot kapnak a társadalmi kérdések. S erre Nagyváradon komolyabb lehetőségek nyílnak. Választásában – mint azt Dersi Tamás megjegyzi – a tizenkilenc éves fiatalembernél nem lehetett mellékes szempont az sem, hogy itt újságírónak lenni rangosabb volt: a helyi lapokra országos viszonylatban is figyeltek.

Nem sokáig marad a Szabadság szerkesztőségében. Sikerül meggyőznie a kiadót, Laszky Ármint, a Tiszák régi hűséges emberét egy olcsó újság szükségességéről. 1906. szeptember 18-án megjelenik Nagyváradon az Előre című, kisalakú, négy lapos krajcáros újság. Szerkesztője, és egyben mindenese Kun Béla. Szinte hihetetlen az alig húsz éves újságíró munkabírása: kora reggeltől késő éjszakáig dolgozik, rohangál hírek után, írja a cikkek nagy részét, s emellett önképzését sem hanyagolja el. A könyv talán legjobb része ez, itt tudunk meg legtöbbet az emberről, a hétköznapi Kun Béláról, munkamódszeréről, életstílusáról. Az Előre-be írt cikkei nyomán híven követhetjük világnézeti fejlődését. A koalíciót ostorozó, a munkásság jogait – sztrájkjog, választójog – követelő, védelmező, a társadalmi viszonyokat bíráló, a kivándorlás tömegméreteit ábrázoló Kun Béla itt valóban a legszorosabban kapcsolódik a hazai progresszió baloldalához, a magyar valóság problémáihoz. A cikkek hangvétele érthetővé teszi a Tisza-párti

nyomda és iaptulajdonos Laszky Árnin fokozódó ellenzését, s a szakítás okát. A Kun Béla képességeit, munkabírását nagyon jól ismerő Laszky a politikai vonalvezetés miatt távolítja el: 1907. január 10-én megszűnik az Flőre szerkesztője lenni.

Dersi Tamás a lappal való szakításig tárgyalja Kun Béla életútját és publicisztikáját. A rajzolt kép egészében véve meggyőző. Vitatható megállapításai elsősorban történetsemlelétek, mintegy bizonyítékául annak, hogy a korszakkal kapcsolatos hazai történeti irodalomban mennyi még a vitatott kérdés, megnehezítve a tájékozódni akaró helyzetét. Ezzel magyarázható, hogy helyenként idealizált képet rajzol a publicista Kun Béláról. Példa erre a Legyen hát forradalom című cikk elemzése. Erőltetettnek tűnik az Ady párhuzam is; noha kétségtelen Ady publicisztikájának hatása, a gyakori összehasonlítás nem eléggé árnyalt, s így Kun Béla egyénisége homályosabbá válik. Bővebb magyarázat nélkül is érthető, hogy még az utókor sem kérheti számon a mindössze húsz éves szerkesztőtől a korszak vezető újságírójának színvonalát.

A cikkeket elemző-összekötő szöveg néhol erőszakolt, belemagyarázott. Helyesebbnek tartottuk volna, ha bővebben idéz Kun Béla írásaiból: tágabb teret engedve ezzel az olvasó következtetéseknek.

Dersi Tamás könyvét gazdag forrásanyag egészíti ki. Hiányai ellenére hasznos olvasmány Kun Béla pályakezdő húsz évének megismeréséhez. (Maqvető. 1969.)

CSUROI SÁNDOR

Jász Dezső: Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig

Jász Dezső személyes résztvevője volt a két világháború közötti nemzetközi munkásmozgalom harcainak, tudatosan választott egyéni életútja folytán ott volt a szocializmusért folytatott küzdelem legfontosabb fegyveres összecsapásainál. A magyar Tanácsköztársaság idején a 101. Vörös Gyalogezred, majd a 33-as Vörös Gyalogezred hadügyi politikai megbízottja volt. Ezredével részt vett a salgótarjáni csatában, a híres északi hadjáratban, a miskolci csatában, Kassa elfoglalásában, majd a Felvidék kiűritése után a tiszai átkelésben és visszavonulásban. Visszaemlékezéseinek ezen fejezetében a szerző eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert részletekkel gazdagítja a Tanácsköztársaság legfontosabb hadműveleteinek katonapolitikai háttéréről való ismereteinket.

A spanyol polgárháború kitérésekor Jász Dezső már két nappal a fasiszta felkelés után a Köztársasági Hadsereg tagja, ezredesi rangban. Először az 5. Ezred parancsnokhelyettese lesz, a madridi csatában zászlóaljparancsnokként vesz részt, majd a 21. Veayes Dandár parancsnokává nevezték ki. A bilbaoi csata idején a város védelmét bízták rá, majd az 5. expedíciós hadosztály parancsnoka, később az Északi Hadsereg hadműveleti osztályának főnöke. Észak-Spanyolország kiűritése után az Andalúziai Hadsereg hadműveleti osztályának élére kerül.

A II. világháború alatt a Le Vernet-i koncentrációs tábor foglya lett. Itt mint a spanyol kommunista párt tag-

jc: egyik fő szervezője és vezetője a táborban működő illegális katonai szervezetnek, amely több mint egy éven át a 3. spanyol Partizándandár támaszpontja volt, amelynek fő feladatai közé tartozott a táborból való szökések megszervezése, fő célja pedig a tábor felszabadítása volt.

A visszaemlékezésnek a Tanácsköztársaság harcait és a spanyol polgárháborút tárgyaló két fejezetében a szerző elsősorban a katonai helyzetet elemzi, a katonai feladatok végrehajtásának körülményeit ismerteti, és közben biztos kézzel megrajzolt portrékban állít emléket a harcok névtelen és ismert hőseinek, Münnich Ferencnek, Kun Bélának, Huszti Ferencnek, Zalka Máténak, Malinovszkij marsallnak.

A nem konkrét katonai feladatokat igénylő korszakokban Jász Dezső más eszközökkel vette ki részét a munkásmozgalom harcaiból.

A Tanácsköztársaság leverése után Csehszlovákiában, Kassán dolgozott, mint a Kassai Munkás c. lap szerkesztője. Ez volt az első magyar nyelvű kommunista napilap a Tanácsköztársaság összeomlása után. A visszaemlékezés bepillantást nyújt a szerkesztőség belső életébe, rövid ismertetést ad a lap munkatársairól, és rámutat arra, hogy a lap milyen nagy mértékben járult hozzá a kassai magyar pártcsoport befolyásának növekedéséhez. 1922-ben Jász kénytelen Csehszlovákiát elhagyni. Rövid bécsi tartózkodásával kapcsolatosan villanásnyi, de érdekes képet ad a szerző a bécsi magyar emigránsok életéről, szól Illés Béláról, Gábor Andorról, Hidas Antalról, Uitz Béláról, Lengyel Józsefről, Huszti Ferencről. A következő állomás Románia. Jász először Erdélyben, majd Bukarestben dolgozott mint lapszerkesztő Kahána Mózes

és Foris István munkatársaként. A Munkás c. lapot szerkesztették, szoros kapcsolatot tartva az emigráns magyar írókkal. A lap kulturális jelentőségét elemezve felveti a szerző, hogy helyes lenne, ha a magyar irodalomtörténészek nagyobb figyelmet fordítanának a huszas évek Romániájában megjelenő magyar nyelvű kommunista lapok vizsgálatára, mivel nem lehet feltáratlanul hagyni e lapok hatását az erdélyi magyar munkásság szellemi fejlődésére.

A szerző ezekben a fejezetekben sem kortörténetet ír, hanem a munkásmozgalom mindennapos harcainak stratégiai leírását adja: azokat az éveket veszi számba, amikor lapszerkesztéssel, ünnepek, kulturális események rendezésével alkotmányos keretek között dolgoztak.

Jász a visszaemlékezéseit szakaszos, töredékes fejezetekre bontja, elhagyva a hétköznapi élet eseményeit, mindig a fontosabb harcok, összeütközések leírására törekszik. Ebből adódik azután a könyv szerkezetének és stílusának puritánsága: a szerző az egyéni élet összefüggéseiből kiemeli a történéseket és csupán a harci és mozgalmi tevékenység stratégiájának gyakorlatára koncentrál. Könyve így válik fontos kordokumentummá.

A memoárok érdekessége legtöbbször azonban az események és a cselekvések egyéni összefüggéseiből adódik, ha történeti és érzelmi képet nyújt arról, hogy valaki milyen választási lehetőségek között, milyen emberi szituációkban és milyen felismerések hatására csinálta azt, amit csinált. Így – egy egyéni élet tükrében vizsgálva a kort – az olvasónak lehetősége nyílik állástfoglalni, hogy az egyes szituációkban a konkrét küzdelem módjainak stratégiája és kialakítása hol helyes, hol nem, hol és

milyen tünetekkel és következményekkel járnak a tévedések. Egyáltalán, lehetősége van bizonyos törvényszerűségeket és egyéni tanulságokat levonni a társadalmi harcban való részvétel problémájáról.

Jász könyve egy izgalmas kor izgalmas eseményeiről szól, pontosan kiérződik belőle a szerző szilárd és következetes harckészsége, elvhűsége, amellyel a korszak legnehezebb helyzetait végigharcolta. Azzal azonban, hogy ennyire puritánul mesél, nem teszi lehetővé alternatívák felismerését a kor küzdelmeivel kapcsolatosan, s így az egyéni élet összefüggéseiből kiemelt stratégia leírása éppen a stratégia konkrét vizsgálatának lehetőségét csökkenti. Ezért, hogy könyve inkább olvasmányos – de fontos részletekkel teli – kordokumentumot nyújt az olvasónak. (Magvető, 1969.)

SÁRDI ANNA

Szalánczay György: Mikroszkópikus metszetek

Ezzel a meghatározással élhetnék, amikor Jókai Anna írásairól igyekszem rövid jellemzést adni, ha nem kísértene az a tudat, hogy minden meghatározás, minden jelző a pontatlanság veszélyét is magában hordja. S ha valaki vesz magának annyi bátorságot, hogy ezekről a nyersen és kegyetlenül őszinte, és épp ezért döbbenetesen igaz írásokhoz kommentárt ír, akkor gondosan kerülnie kell minden valóságigító kitétel.

Első két kötetével majdnem egyszerre jelentkezett az író, – írásairól mégis alig tudjuk elhinni, hogy ezek elsőkönyves író alkotásai.

A 4447 című regény és a kilenc elbeszélésből álló Kötél nélkül című kötet teljesen kiforrott alkotásokat tartalmaz, melyekben nyoma sincs a kísérletezésnek, az egyéni hang keresésének, mindez hiánytalanul megvan már, szinte teljes fegyverzetben lép elénk az alkotó.

Olcsó vadászat lenne elődök és példák után kutatni, s még olcsóbb ha új naturalizmusról, vagy akár „hábetlerizmusról” beszélnének. Írásai – mint minden igazán jó írás – öntörvényű alkotások: csak saját koordináta rendszerükben értelmezhetők.

10 írás – 10 mikroszkópikus metszet, 10 embertípus – 10 sorstípus a mikroszkóp lencséje alatt – ezt tartalmazza a két kötet. Témája mind-egyiknek a mai élet, a múlt ezer tudati béklyójaközt vergődő, abból szabadulni akaró, a jobb felé vágyódó, harmóniát kereső ember. A történeteket fölösleges szószaporítás lenne ismertetni, hiszen csak olvasva ismerhetők meg. A tartalomnak különben is másodlagos szerepe van, a cselekmény csak keretet ad a jellemek kibontakozásához. Jókai Anna igazi ereje abban mutatkozik meg, hogy hogyan mutatja be az élet árnyékos oldalán – ha nem is tipikus, de mindenképpen fontos és igaz problémákat. A konfliktusok egyik írásban sem oldódnak föl; igaz nem is olyanok ezek a konfliktusok, hogy – akár a hős halálával is – egykönnyen megoldódhatnak. A hőseket – ha egyáltalán hőseknek nevezhetők – a múlt determinálja: erősebb bennük a múlt visszahúzó ereje, mint a jövő vonzása; ezért nem tudnak környezetükből kitörni és új életet kezdeni.

A novelláknak tulajdonképpen nemcsak befejezése, de kezdete sincs: valamennyi egy darab élet, az élet egy metszete, amit nagyító alá he-

lyez az író, hogy a kontrasztok még élesebbek legyenek. A hőseket nem az élet állítja különböző konfliktusok elé, a konfliktusok belül vannak, az emberekben vannak; épp ezért olyan nehéz a megoldás.

Az Elfekvő c. elbeszélés Izsák doktora végeredményben épp olyan probléma előtt áll, mint a címadó Kötél nélkül c. novellában Morelli, a bűvéssz, vagy a Hepiend-ben Benedek, a futóbajnok: választaniuk kellene a további küzdelem – talán a reménytelen küzdelem, vagy a küzdelem nem vállalása között. S mivel mind-egyikükben túl erős a múlt – szinte bénító – ezért tudja őket lerohanni az élet. Mert magatartásuk nem kényelmes belenyugvás, nem tudatos kitérés a konfliktusok elől, hanem megtorpanás, megbocsáthatatlan és helyrehozhatatlan megtorpanás, mert mire a lelkiismeret, a jó akarásának hatására újra megmozdulnának, már késő.

Kiút nincs: azt előbb belül, a jellem zsilipjei között kell megkeresni. Ezért lenne önámítás, ha megoldásnak tekintenénk a 4447 c. regény befejezését, ha szimbólumnak fognánk fel azt, hogy a 4447-es helyrajzi számú ház, a cselekmény színhelyét – ezt a családi éjjeli menedékhelyet – lebontják: tehát vége a pitiáner borzalmaknak. A fizikai és biológiai körülmények nem okai, hanem következményei a szereplők életfelfogásának; a bulldózer csak a ház romjait takarítja el, a bennünk fészkelő, fertőző múlt romjait önmagunknak kell eltakarítani.

A befejezés sehol sem optimista. Itt nem is arra van szükség, hanem az író tárgyilagosságára és bátorságára, amellyel meri vállalni a peszsimizmus esetleges vádjainak ódiúját. Tudjuk, nem hálás feladat ilyen

sűríttségében bemutatni az árnyoldalakat. Viszont azt is tudjuk: törvény, hogy a társadalmi lét megváltozását nem követi azonnal a társadalmi tudat megváltozása, a régi társadalmi tudat igen lassan, szívós küzdelem árán enged csak az újnak. Ha ezt az elméletet ismerjük és elismerjük, akkor nem szabad szégyel-nünk az illusztrációját sem! A régi, társadalmi tudat, a káros és kóros beidegződések leküzdésének feltétele, hogy előbb megismerjük őket; ha kell, mikroszkópikus nagyításban is.

Ezt a megismerést segítik Jókai Anna írásai.

(Jókai Anna: Kötél nélkül; 4447)

Solymos Ida: Gyalog a sakktablán

„A rosszul szerető emberek belső pokla támadt föl bennem, a mi vilá-gunk díszletei között” – írja a fül-szövegben, és: „Vannak szobák, ahová mindig rosszkor lép be az érkező” – zárja a regény egyik fejezetét. Vidor a művelt pesti polgár-ság magatartásformáit, eszményeit bírálja-oltalmazza és örökíti tovább magas esztétikai színvonalon.

A regény szerkezete, cselekmény-vezetése hagyományos, de tartalmi, reflexiói, esszébe hajló belső monológjai, aforisztikus dialógusai a század második felében új reneszánszát élő lélektani regény időszerűségét szavatolják. Fonó Ákos az időtlenné szépült, mert legendává távolodott gyerekkorból, csak nehéz átmenetek után válik felnőtté. Az ifjúkor azonos volt a szabadsággal. Apja halála zárja az első szakaszt. Fonó megnősül, de házassága merő tiprodás. Anyja csak totális érzelmi kapcsolatot

ismer, fia szeretetén senkivel sem hajlandó osztozni. A fiatalasszony élete pokol, de Fonóé, és az öregasszonyé is. Mindhármuk sorsa megmérgeződik. Lelakatolt világban él az anya, ebbe kényszerítené fiát, plebejus származású menyét még bepillantani sem engedné; de Fonó önmaga megvalósításáért lázad anyja, végül felesége ellen is, akitől az öregasszony halála után elválik, mert a szenvedély emléke is foszladoban. Felesége utódát, Évát se veszi feleségül, mert a kötetlen életformát érzi a maga számára az egyetlen lehetségesnek, mely léetben tarthatja a nagy ábrándot: aki szabad, azzal mindig történhet valami, az nem késhet le önmaga lehetőségeiről. Fonó Ákos individualista. Nincs társulás, melyben elveszithetné magát. Mentális alkata kirekeszti az ösztönösek, fontolatlanul cselekvők, kockázatokat vállalók rokonszenvéből. Gátlásos, tehát sebezhető; szívósan védi céljait, integritását; élete szakadatlan „hadviselés” a szuverenitás megőrzéséért és csak másodsorban a megélhetésért.

Börtön a szeretet is, ha nem nyílik belőle ablak a kinti világra. Maradjon inkább a magány sivataga, föltötte állócsillagként a gyerek- és ifjúkor magasan világító legendájával, lenn pedig az emlékezet színpadával, ahol minden átfogalmazódik – sugalmazza a refrén.

Fonó angliai útja az ifjúkor helyszínehez, szelleméhez ragaszkodó hűség világnézeté szilárdult dokumentuma. A regény egésze lírai fogantatású, mint egy személyhez címzett levél, tapasztalati beszámoló, az eseményeket, szenvedélyeket éberén értelmező és átvilágító lélektani

esszé. Zsó, a feleség, Éva, a szerető, és az anya acéllal fémre karcolt figurák, az apa a posztimpressionista festésmód irodalmi megfelelője, Krúdy Gyula és Karinthy Frigyes világából is visel jegyeket; a huszas-harmincas évek pesti újságíró-típusát formázza, a sarmórt, könnyed és kissé érzelmes bohémét.

Fonó Ákos, a főhős, aki a regény első felében szinte csak függvénye szüleinek, afféle fél-drámai, inkább szemlélődő, mint cselekvő alkat, hibátlan modorú entellektüel. Barátja, az idegenbe származott Mihály, a legendából kilépő realitás. Ő naptárilag is akkor lett felnőtt, amikor biológiaiilag.

A könyv lapjain csak elvétve bukkan föl, de tán legmarkánsabb figura, a látszólag cinikus Bonta; rézszezes szerkesztő, lompos és megbízhatatlan, régen leszokott önmaga érvényesítéséről, nincs is önérzete, okos, mint egy kádi, harmadszor is nőszül, únja a hűhót, a „lelkizést”; a szájába adott mondatok frappánsak, többretegűek; Bonta a regény legüctőbb figurája, ő maga a humor.

Vidor Miklós új regénye nem az átalakuló társadalmat kívánta ábrázolni, csak egy meglehetősen népes rétegét, a magánélet aspektusából; mondandójának nem széles, hanem mély medret vájt; azokat mutatta be, akiket ismer, választott hőseit minden oldalról körüljárta; párbeszédei, reflexiói, ha nem is nagyszabásúak, mindig szellemesek, sokszínű prózánkat új színnel gazdagítók, úgy is mondhatnók: Márai Sándor és Szerb Antal szépprózájának mai megfelelője Vidor Miklós új regénye, belterjes, kamararegény.

Pályázati felhívás

Borsod–Abaúj–Zemplén megye és Miskolc m. j. Városi Tanács VB. művelődésügyi osztályai, valamint a Szakszervezetek Megyei Tanácsa Agitációs Propaganda és Kulturális Bizottsága hazánk felszabadulásának 25. évfordulója tiszteletére **irodalmi pályázatot** hirdet szocialista munkáséletünket ábrázoló irodalmi művek: kisregény, novella, egyfelvonásos színmű, irodalmi színpadi műsor megírására; irodalmi színpadi műsor összeállítására.

A pályázat célja: Az irodalmi alkotómunka ösztönzése, továbbá az öntevékeny színjászócsoportok és irodalmi színpadok repertoárjának bővítése.

A pályázat jeligés: „Irodalmi pályázat” felirattal jeligésen küldendő be 3 példányban. A választott jeligét, vagy jelmondatot, a szerző nevét és lakcímét zárt borítékban a pályamunkához kell mellékelni.

A pályaművek beküldési határideje: 1969. augusztus 15.

Cím: Miskolc, Szakszervezetek Megyei Tanácsa, MSZB tér 1.
(Határidőn túl érkezett pályaműveket nem veszünk figyelembe!)

Pályázati feltétel: Pályázni csak más pályázatokra be nem küldött, nyomtatásban meg nem jelent művel lehet.

Díjak és eredményhirdetés:

Szépirodalmi művek: kisregény, novella, egyfelvonásos színmű, irodalmi színpadi műsorok írása

- I. díj: 10 000 Ft
- II. díj: 6 000 Ft
- III. díj: 3 000 Ft

Irodalmi színpadi műsorok összeállítása:

- I. díj: 3000 Ft
- II. díj: 2000 Ft
- III. díj: 1000 Ft

A beküldött pályamunkákról bizottság dönt.

A bíráló bizottság a díjak kiadásának, illetve megosztásának jogát fenntartja. A díjat nyert pályamunkákat kiadásra, bemutatásra ajánlja.

(A pályázatot hirdető szervek pályamunkát nem adnak vissza!)

A pályázat eredményhirdetésére és a pályadíjak kiosztására 1969. december 3-án, Miskolc város felszabadulásának évfordulóján kerül sor. A pályázat eredményéről, a pályadíjak kiosztásáról a pályázót értesítjük.

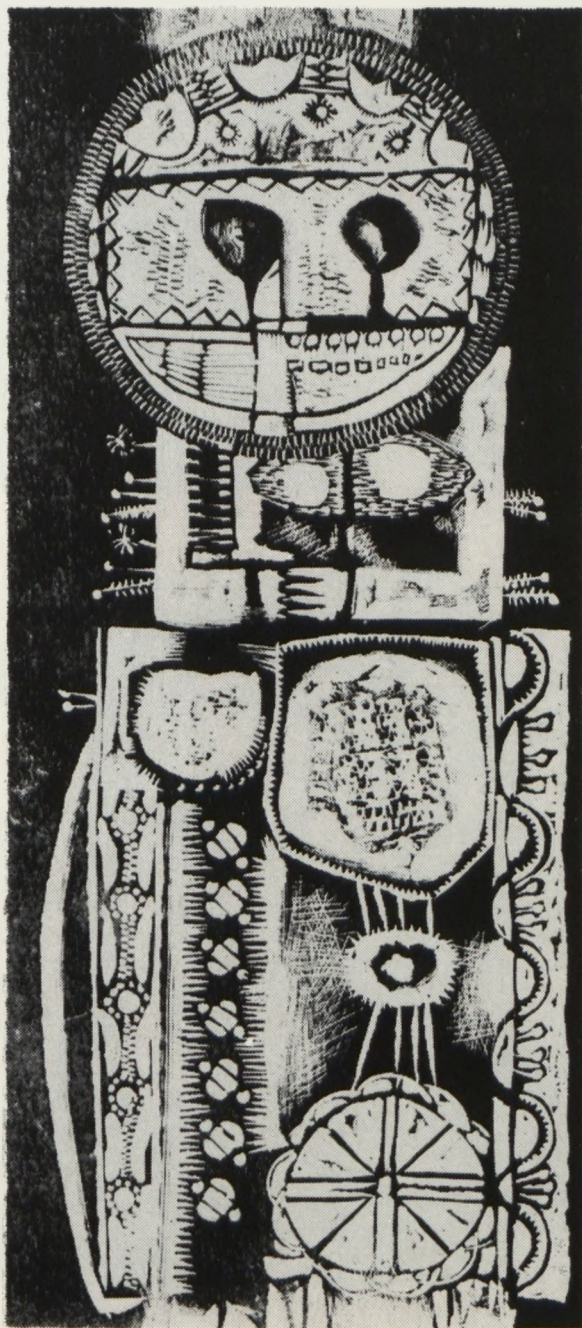
Miskolc, 1969. március 10.

Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Tanács VB.
Művelődésügyi Osztálya

Miskolc m. j. Város Tanácsa VB.
Művelődésügyi Osztálya

Szakszervezetek Megyei Tanácsa
Agitációs Propaganda és Kulturális Bizottsága

**V. Északmagyarországi Területi Képzőművészeti
Kiállítás Salgótarján 1969.**

*
em

Czinke Ferenc:
Viszik az arany Napot

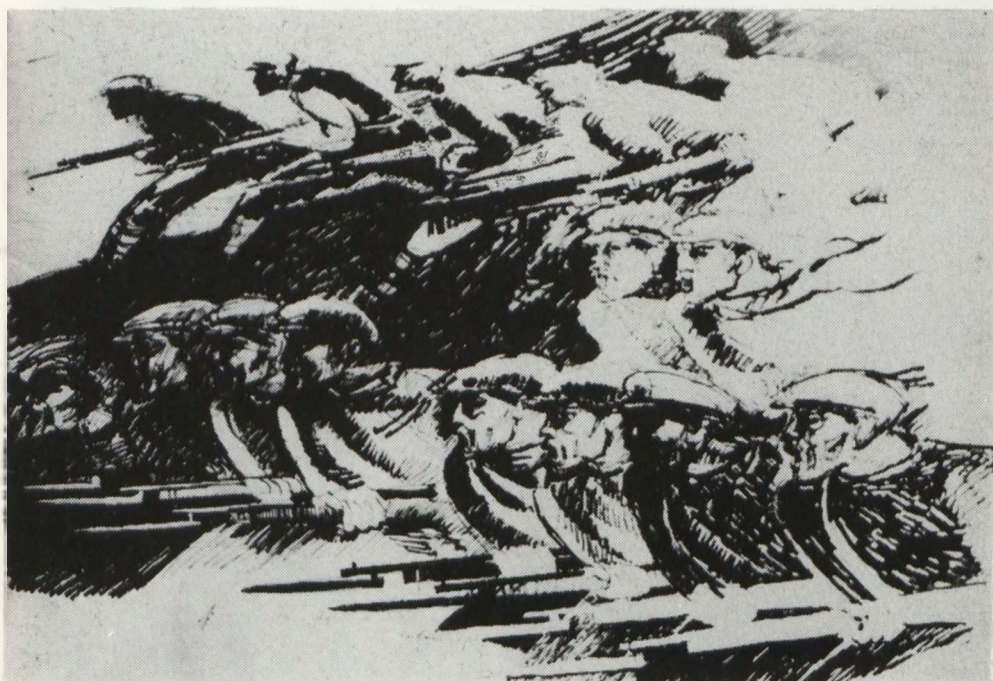
Farkas András: Tél

Réti Zoltán: Nyirjes

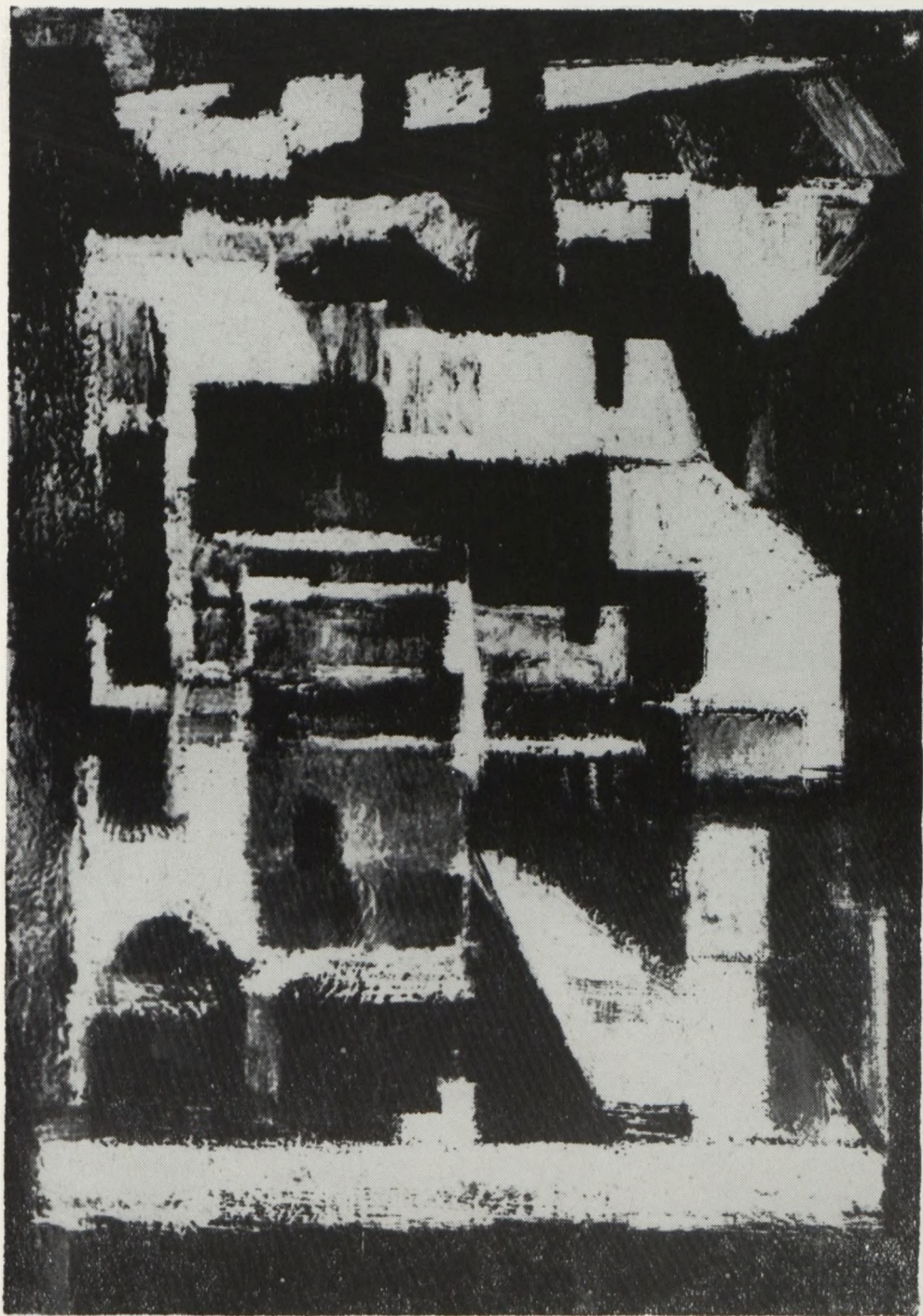
Lóránt János: Salgótarjáni géppuskások (1919)

Pataki József: 1919

Nagy Ernő: Fonó nő

Blaskó János: Egri tél

Bóta László: Odüsszeuse

Iványi Ödön: A forradalomért

Mustó János: Anyaság

Lukovszky László: Öröm

Czinke Ferenc:
Mindenkihez (részlet)

